

T. pld. 43. 604
HA 3137

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZLÖNYE

XXXVIII. kötet

2/31
1933. 7-9. SZ.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS
FŐTITKÁR

Új folyam IV.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

CLUJ-KOLOZSVÁR

Mínerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság

1933

TARTALOM

TANULMANYOK:

<i>Dr. Veress Endre:</i> Gróf Kemény József (1795—1855). III. befejező közlemény	257
<i>Dr. Imre Lajos:</i> A falunevelés irányelvei — — — — —	307
<i>Dr. Hofbauer László:</i> Döbrentei Gábor Erdélyi Magyar Tudós Társasága (1817—1821). — — — — —	335

ADATTÁR:

Döbrentei Gábor ismeretlen akadémiai tervezete. Közli: <i>Dr. Hofbauer László</i> — — — — —	345
---	-----

ERDÉLYI MÚZEUM-HIREI:

A legfőbb köteték. <i>Dr. Tavaszy Sándor</i> elnöki megnyitója a bölcsészeti szakosztály 1933. március 9-i ülésén. — Az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagybányai vándorgyűlésének Emlékkönyvei. — Az Erdélyi Múzeum-Egyesület régészeti ásatásai — — — — —	358
---	-----

TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY:

<i>Bányai János:</i> Az érces telérek mikroszkópi vizsgálata — — — — —	361
--	-----

ORVOSTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY:

<i>Dr. Orient Gyula:</i> Erdély gyógyszerész-polgármesterei, szenátorai, országgyűlési képviselői és természetbúvárai — — — — —	367
---	-----

AZ ERDÉLYI MÚZEUM

az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 12 számban negyedévenként 7—7½ iv terjedelemben. A folyóirat az EME Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi, Orvostudományi és Jog- és társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-ot

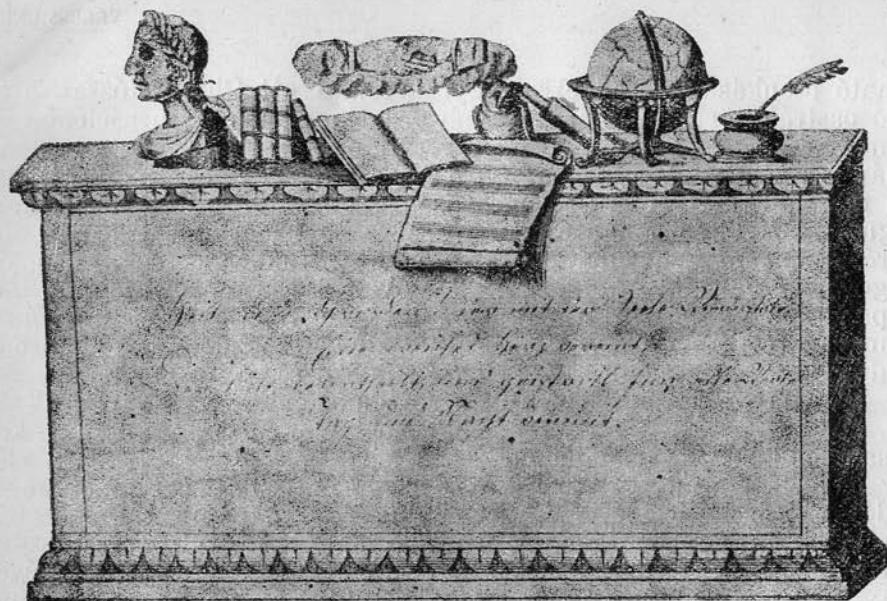
az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjai évi 300 lejes kedvezményes áron kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala, Cluj-Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (volt Brassai-utca) 5.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS, Cluj-Kolozsvár, Str. Universităţii (v. Egyetem-u.) 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos legnagyobb terjedelme 1 iv. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. Kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küld vissza.

GRÓF KEMÉNY JÓZSEF

(1795—1855)

Irta: Dr. Veress Endre

(Harmadik, befejező közlemény.)

VI.

Néhány írotársától eltekintve, a régiséget kedvelő és firtató gróf Kemény József jelentőségét jóformán csak a német tudósok értékelték kellőképen. Halálát a Magyar Tud. Akadémia 1855 október 1-én tartott összes-ülésében Toldy Ferenc jelenté be.¹ Köteles bejelentését avval a kívánsággal zárta, hogy „mindenkor legyen áldva emlékezete;”² de az azért oly egyszerű volt s annyira ment mindenféle írói szépségtől, hogy még Toldy összegyűjtött munkái közé sem került be. Nem ártott volna pedig, ha belekerül, — még vázlatos alakjában is — mivel a sajtóban még ennyi sem jutott az elhunyt emlékezetének, hiszen az az egyetlen nekrológ is, amit róla Kemény Zsigmond a „Pesti Napló” tárcájában kiadott, egy szebeni szász író cikkének fordítása volt. Ez jelent meg — bővítve — a bécsi Tud. Akadémia évkönyvében is, miután ünnepi nagyülésén úgy parentálták el, hogy Kemény Józsefben a hazai történetkutatás igen nagy és nehezen pó-

¹ Új Magyar Múzeum 1855. II. köt. 546. l.

² A M. Tud. Akadémia könyvtára, Történelem 4-rétű 24. sz. III. kötetében.

tolható munkását veszté el.³ Nagyrabecsülte ott Chmel József, a kiváló osztrák történetíró is, aki már a „Fundgruben“ megjelenésekor elismerőleg szólt róla.⁴ Elismerőleg írt munkáiról a berlini Cassel Selig tanár is,⁵ ami Keménynek annyira jól esett, hogy leveleiben ismételtelen megemlékezett e figyeleneről s azt nagy kitüntetésnek tekinté. Legméltóbb volt azonban a szébeni szász honismerető egyesület elismerése, amennyiben elhatározta műveinek kiadását, még a magyar dolgozatokéinak is, fordításban.⁶ Nyilván szász ember írt róla igen szépen a bécsi nagy írói lexikonban,⁷ s ugyancsak szász írótól — Trauschenfels Jenőtől — való a másik nagy németországi hasonló kiadványban megjelent rövidebb megemlékezés.⁸

Honfitársai közül Kemény József emlékét kevesen tartották ébren. Neve éppen csak, hogy becsületből belejutott néhány sorban a kortársak lexikonaiba.⁹ Salamon Ferenc meg Vass József írt róla egy-egy cikket, de még a kolozsvári születésű Szilágyi Sándor is az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulásával kapcsolatban — 1859 végén — a Múzeum előzményeiről emlékezve, alig pár szóval méltatta Kemény József érdemeit, cikkét e szavakkal végezvén: A Múzeum áll és működik. Élén Mikó, a nagynevű kezdeményező s Kemény József szelleme áldást mond reá és a vállalatra.¹⁰

³ Die feierliche Sitzung der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften am 30. Mai 1856 (Wien, 1856) 68. lapján és folytatólag a 72–78. lapon a Transilvania cikke. Nekrológ jelent még meg az Oesterreichische Blätter für Litteratur und Kunst 1855. évf. 43. sz. 323. l.

⁴ Josef Chmel a Chronologie oesterreichischer Geschichtsforscher II. köt. 1. füzeté (Wien, 1841) 20–23. l. és a Notizblatt XX–XXIII. l. a Fundgruben meg a Notitia tartalmi ismertetésével.

⁵ A Zeitschrift für Geschichtswissenschaft II. köt. (Berlin, 1844) 368. l. ezt olvassuk: Erst mit der neuen Generation des Bedeus, Benigni, Kemény, Neugeboren, Schuller begann wieder ein reges Leben; die historische Muse, die schon lang verlassene, gewann jüngere Freier; man prophezeite ein fruchtbares Jahr... Ausser der Statistik von Benigni und andern weniger historischen Arbeiten von Bedeus, ist das Buch von Kemény, die Notitia, ein wichtiges und gelehrtes, das einem längst gefühlten Bedürfniss entspricht. Grösseres Verdienst erwarb er sich durch die Herausgabe der deutschen Fundgruben für siebenbürgische Geschichte. Dieses Werk leitet würdig die Producte der letzten Jahre ein, die wir etwas genauer betrachten wollen, und ist das grösste derselben, mit allen den Eigenschaften ausgestattet, die man von ihm erwartet. Dasselbe kann man nicht von allen Uebrigen sagen, und dies sind die Ursachen. Eine siebenbürgische Geschichte die den Ansprüchen unserer Wissenschaft genügt, kann noch nicht geschrieben werden. További ismertetés Kemény műveiről az 1845 januári füzetben, valamint a berlini Magazin für die Literatur des Auslandes 1850. évf. 102. sz. 104. l.

⁶ Ezt a Landeskunde-Verein 1856 február 13-án határozta el és március 10-én fel is szólítá N. Kovács Istvánt arra, hogy küldje be Kemény József műveinek jegyzékét. (Dr. Schuller A. szíves közlése az egyesület jegyzőkönyvéből.) De a dolog elhúzódott és sajnos, abban is maradt.

⁷ Dr. Constant von Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XI. köt. (Wien, 1864) 150–154. l.

⁸ Az Allgemeine Deutsche Biographie 15. köt. (Leipzig, 1882) 597–599. l.

⁹ Újabbkori ismeretek tára V. köt. (Pest, 1852) 54. l. Danielik József: Magyar írók II. köt. (Pest, 1858) 140. l.

¹⁰ A Budapesti Szemle 1859-i VII. köt. 348. l.

Ez a szellem vezethette valóban Mikót, midőn Kemény nagyszerű hagyatékának biztosítását keresztülvitte az elnyomatás nehéz éveiben.¹¹

Némi elismeréshez jutott Kemény József két esztendővel halála után, midőn a „keseredett szívű özvegye“ által Bécsben rendelt vasemlék leérkezett s azt „szeretete és tisztelete jeléül“ felállíttatá.¹² Ennek beszenteltetése 1857 július 5-én ment végbe és valóságos nemzeti ünnepséggé vált¹³ azáltal, hogy részt vett rajta Mikó Imre Erdély nehány előkelősége kíséretében, s hogy ünnepi beszédében Vass tanár hazafias hangon szólt az elhunytól.¹⁴ Erdemeit felsorolva túlzás nélkül írta, hogy „gróf Kemény József igyekezett egészen betölteni helyét, ő szakadatlan munka közt töltött életfolyamán keresztül sokat türe, mivele, izzada, fázék: azért míg milliók élve is holtak, ő holtan is él és — élni fog.“¹⁵ Vass szavai nagy hatást keltettek,¹⁶ miként pár év múlva a Mikóéi is az Akadémia 1860 október 12-én tartott közülésén, midőn kijelenté, hogy „Kemény Józsefet mint a történetnyomozás terén úttörőt, irányadó talentumot kell tekintenünk és megítélnünk.“ Nem üres szólam Mikónak az a véleménye sem, hogy Kemény Józsefet a gondviselés őrző keze küldte a legszükségesebb időben, őt tehát másfelől e magas küldetés szempontjából kell nézni és megítélni.¹⁷ Különbösen is munkáját *komolyan* és *öntudatosan* folytatta,¹⁸ amihez hozzátehetjük, hogy nagy szaktudással és oly széles látókörrrel, mint elődei közül jóformán senki. Kitűnik ez közel négyszáz kötetnyi kéziratgyűjteménye minden egyes darabjából, miután az egésznek rendszere és beosztása őt „mint az erdélyi történetírás okszerű“ nyomozóját s a kútfőismeret tanának megalapítóját tüntetik fel irodalmunkban.¹⁹

Ez a jellemzés immár több mint hetven esztendeje elhangzott, de bár ma is igaz, azóta senki más nem ismételte és senki gróf Kemény József alakjával behatóbban nem foglalkozott. Pedig életrajzának megírását már Salamon Ferenc a legszebb feladatnak tartotta,²⁰ ha

¹¹ Ezt özvegyének Kovács Istvánhoz intézett levele szerint, 1855 szeptember 21-én vetették könyvtárával együtt zár alá. (A kolozsvári unitárius kollegium könyvtárában.)

¹² A Délibáb nagy naptára 1858-i 77. l. és 1859-i 98. l.

¹³ Kemény József síremléke felavatási ünnepségének részletes leírása a síremlék háromnyelvű felirata közlésével együtt, a Kolozsvári Közlöny 1857 július 12. sz. 381. l. Kivonatolva abból a Vasárnapi Ujság 1857. évf. 295. l.

¹⁴ Vass József szép emlékbeszéde a Kolozsvári Közlöny 1857-i 96–100. és 102–103. számaiban.

¹⁵ A fenti napilap id. 103. sz. 416. l.

¹⁶ Így pl. A Magyar Futár 1857 július 12-i 135. számában ezeket olvassuk: Néhaj gróf Kemény Józsefnek, kit életében nem igen ismert el a magyar irodalom és most méltán magasztal, tisztelői egy szerény emléket emeltek a gerendi temetőben, melynek leleplezési innepét gr. Mikó Imre, gr. Lázár Miklós s még néhányan a napokban tartották meg Gerenden. Az alkalmi beszédet Vass József mondotta. A tárgy elmés és hatályos szónoklata — milyent oly szelleműs tudós érdemelt — nagyon alkalmas volt.

¹⁷ Mikó beszédéből, a Budapesti Szemle 1860. I. köt. 424. l.

¹⁸ A beszéd különlenyomata 39. l.

¹⁹ Ugyancsak Mikó igen találó megjegyzése; ugyanott, 41. l.

²⁰ A Budapesti Hírlap 1855 október 16-i 846. sz. 2740. l.

adatok híján nem is foghatott hozzá. Magam is annak tekintetem, amint évek hosszú során át rendeztettem gyűjteményét és dirib-darab céduláit, hogy semmi el ne vesszen a rengeteg anyagból, amit munkás életében annyi szivóssággal, tudással és tervszerűséggel Erdély történelméhez összehordott s amint az életére és irodalmi munkásságára vonatkozó szétszórt adatok összeszedettségével foglalkoztam. Ez nem volt könnyű feladat, de különösen nehéz volt a munka ez utóbbi része. Írói munkásságának csatolt időrendi jegyzéke majdnem 250 értekezéséről vagy közléséről nyújt képet. E cikkeknek még felét sem ismerte Kemény első életírója — Vass József — s mégis teljesen igaza volt, midőn így kiáltott fel: „Mindezekre egy erős kérdés száll ajkamra: hol volt a fél gyenge, szikár testben ennyi munkaerő? Hol a szakadatlan munka közt élő szellemnek ekkora ruganyossága, kitartó ereje? Uraim, a munkában áldás van, mely egy megfoghatatlan valóságtól jó, ki a népek s nemzetek sorsát intézi, s ki midőn életképes, életrevaló nemzetet magasra akar emelni, annak fiait áldja meg erővel testben és lélekben, kitartással a munkában, bölcseséggel a kivitelben. Ily nemzeti áldás volt a gondviseléstől gróf Kemény József Erdélyre, ki által ezer jó áradt a magyar szellemi életére, tudományos irodalmának dicsőségére, s azért áldásos élete kifolyásának gyümölcsei miénk, nagy nevének méltó emlékezetével az idők végeiglen.”²¹ Ám emlékezetének színe még élénkebb, ha tudjuk, hogy jegyzékünkől — a dolog természeténél fogva — egy s más dolgozatának címe ki is maradt. Névtelen cikk is több lehet annál, amit teljes biztonsággal Kemény Józsefnek tulajdoníthatunk vagy kinyomozhattunk, hisz olyanok is akadtak, amelyek megtalálása ma már lehetetlen volt. Avagy ki ismeri példának okául Kemény József „Der Freimüthige von und über Siebenbürgen“ című röpiratát, melyet álneven írt és küldött nyomtatásra Lipcsébe 1833 február közepén.²² Sok névtelen cikke jelenhetett meg a brassói „Blätter für Geist“ ismeretterjesztő lapban is, amelybe előszeretettel írogatott s tőle lehet az a néhány könyvismertetés német munkákról, amely K—y jelzéssel a pesti Tudományos Gyűjteményben az 1839 és 1840-ik esztendő folyamán napvilágot látott. Ennél is érdekesebb, hogy egyik levele szerint fiatal korában a pesti német „Iris“ almanachba, más alkalommal tett nyilatkozata szerint pedig a bécsi Hormayr-féle történelmi archivumba meg folyóiratba is írogatott,²³ habár azokban egyetlen írását meg nem találhattuk. Alkalmilag még német versekkel is próbálkozott, de azok — úgy látszik — nem üthették meg a mértéket, mert nincsen nyomuk.

Kemény József írói munkássága jegyzékén végigtekintve, első-sorban szellemének ritka sokoldalúsága lep meg, hisz ő egyforma alaposággal és könnyedséggel írt régiségekről, irodalmi vagy történelmi kérdésekről, történelmi, genealogiai, heraldikai tárgyakról, numiz-

²¹ Vass id. emlékbeszédéből, az id. 103. sz. 416. l.

²² Kemény 1833 február közepén írt levele szerint.

²³ Akadémiai 1845-ben tartott beszédében, meg Vassnak tett szóbeli közlése szerint, hogy a Taschenbuchba Ymenek Sofie betűcserélt név alatt írt (Vass emlékbeszéde id. 102. sz. 412. l.) De ily név alatt sem találtunk benne semmit!

matikáról, politikáról avagy kereskedelemről, illetve gazdaságtörténetről egyaránt. Értekezései, meg cikkei ma — a lepergett száz vagy nyolevan esztendő távlatán keresztül — is becsesek, mert mindig új adatokat nyujtanak és nem várt új ismeretekkel gyarapítják tudásunkat. Ez új adatokat pedig nemcsak oklevelekből merítette, hanem — ami koráig új vala — hazánkra vonatkozó külföldi ritka könyvek-ből is, melyeket nála senki jobban nem ismert. Így ő volt az első, aki az úgynevezett Hungaricumok rendkívüli értékét felismerte és adataikat feltárva, közkinccsé tevő. Ehhez persze finom érzék, nagy tudás és olvasottság s a már létező hazai irodalom teljes ismerete kellett. Ám Keménynek a kellő kritikai érzéke és ereje is megvolt a felvetődött történelmi vagy irodalmi kérdések tárgyilagos feldolgozásához: sokkal nagyobb mértékben, mint azt eddig bárki is észrevette vagy méltatta volna.

Ezt a történetírói készséget minden egyes tanulmánya és cikke elárulja. Ezért sajnálatos, hogy azokból jó csomó még gyűjteményében hever kiadatlanul avagy lappang, vagy épen elveszett. Ezek közül a váratlanul elhunyt Kurz Antal hagyatékában kilenc értekezése pusztult el abból a tizenegyből, amelyet Kemény 1843 őszén írt és kezeihez küldött, hogy legyen amivel a „Magazin“ Brassóban megindulhasson.²⁴ Egytől-egyig érdekes tartalmú cikkek: a felsőbb iskolák látogatottságáról s a határvidéki székely katonáknak a papirendbe való átlépéséről; a morvaországi románokról; Klesel Menyhárt bitoros viszonyáról az erdélyi szászok tizedfizetéséhez; a honfoglaló magyarok 932—934 közti németországi kalandozásairól; a brassói 1493-i szász papok szokásairól; Franciaország XIII. századi erdélyi kapcsolatairól; a véreskard-hordozás spanyolországi analogiájáról avagy Erdély összeköttetéseiről Kastiliával; — mind olyan tárgyak, amelyekről azóta sem esett szó történetirodalmunkban. Ezeket még felfedezni is csupán egy oly folytonos működésben lévő és égő kutató elme volt képes, mint a Kemény Józsefé, amely minden könyvben vagy oklevél-kiadványban azonnal észreveszi és értékesíti a hazai vonatkozást.

²⁴ Jegyzéküket Kurz a brassói *Siebenbürger Wochenblatt* 1843 november 23-i 94. száma 455—456. lapján közölte s összevetve azt a „Magazin“ füzeteiben megjelentekével, az alábbi cikkek hiányát állapíthatjuk meg: 1. Literarisch-historische Lückenbüsser, nicht ganz ohne Werth. 2. Ueber die Frequenz höherer Schulanstalten, und die Uebertretung der Szekler Grenz-Soldaten in den geistlichen Stand, Aktenmässig dargestellt. 3. Die mährischen Walachen. (Ein Auszug aus dem Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens I. Jahrgang, 1826 Seite 263.) 4. Kardinal Klesel und die sächsischen Zehnten in Siebenbürgen. 5. Züge, Lagerungen und Gefechte der Ungarn im Braunschweig'schen im Jahre 932 und 933 oder nach andern im Jahre 934. 6. Ein Fragment über die Sitten, Gebräuche, Obligenheiten und Tracht der Diener des sächsischen Klerus im Kronstädter Kapitel vom Jahre 1493. 7. Ungarn, Siebenbürgen und Frankreich zu Anfang des XIV. Jahrhunderts. 8. Das blutige Schwert in Ungarn und der Appellitus in Aragonien. 9. Skizze einer geschichtlichen Parallele zwischen Siebenbürgen und Kastilien.

Már említők, hogy Kemény József oklevél-közléseit bő jegyzetekkel szokta kísérni. Így valának felszerelve azok a másolatai is, amelyeket felszólítására Fejér Györgynek 1836-ban küldött. De mekkora volt ámulata, midőn azok nagy gonddal készített jegyzetei elhagyásával jelentek meg. Fejér kritika nélküli eljárását máskor is szövé tette s e tekintetben sok más írónkkal sem volt megelégedve.²⁵ Éles elméjét jellemzi az a Bedeusnak (1839 augusztus 11-én) tett megjegyzése is, hogy Edernek kár volt az általa megindított erdélyi történelmi forrásokot Schesaeus Kristóf verses művével, meg Somogyi Ambrus krónikájával kezdenie, mikor azokénál fontosabbak is voltak s különben is az első költő volt, a másik meg szolgálai másolója s kivonatolója Joviusnak, amit persze a tudós szász kiadó nem vett észre. Ő figyelmetetett először — 1854-ben — arra is, hogy az ú. n. Csíki székely krónika koholmány, miként ő vetette szigorú bírálat alá Bethlen Farkas latin erdélyi históriáját, amelyet egyszerű kompilációnak tartott.

Ily nevezetes megállapításokra csak hosszas és beható forrástanulmányok alapján lehet jutni s ez mutatja éppen a kútfőkben való rendkívüli jártasságát. Most napvilágra jutó 1833-i naplótöredékében Kemény például annak szükségét hangoztatja, hogy régi történetíróinkat mind ki kell adni, mert addig jó históriánk nincs, *de nem is lehet, amíg a kútfők* (régí kéziratok, oklevelek s hasonlók) *nem ismeretesekek*. Ez igazság felismerésével Kemény József megelőzte korát s azáltal, hogy ép száz esztendeje tett fogadalmához képest, 1836-tól kezdve hat, sőt — a két száz kortársa neve alatt megjelenteket hozzávéve — kilenc kötetnyit adott ki az erdélyi kútfőkből, a M. Tud. Akadémiát is huszonegy évvel előzte meg e téren, amivel egymagában is feledhetlenné tette nevét meg sokoldalú tevékenységét történetirodalmunkban.

Kemény József sokoldalúságát mutatják archeologiai kutatásai is, melyeket oly rendszeresen folytatott, hogy például a szabadságharc utáni években szakszerű ásatásokkal ő tárta fel Várfalván, a Traján rétvén elterülő római castrumot.²⁶ Ez sok pénzébe került. De ő nem sajnálta azt soha, ha tudományról volt szó s mindig szívesen áldozott reá, ha áldozatkészségének híre nem is vált mindig általánossá. Hisz azt is kevesen tudják, hogy a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók kolozsvári 1844-i vándorgyűlése alkalmából saját költségén nyomatta ki Torda monografiáját, melyet Dr. Hankó József orvossal íratott,

²⁵ Bedeusnak, valószínűleg 1839-ben írt levelében olvassuk: Selbst der Bau der Geschichte Ungarns ist an manchen Orten unsicher, weil man sich mit der Kritik der Quellen zu wenig befasste und ich vermisse diese so nöthige Kritik selbst bei Katona, Engel, Fessler, Maylath usw.

²⁶ Bő és gyakori említés erről leveleiben, míg M. J. Ackner „Römische Alterthümer in Siebenbürgen“ c. cikkében így ír erről: Das römische Castrum bei Várfalva ward durch den gelehrten Geschichtsforscher Joseph Graf Kemény bekannter; Jahrbuch der Kaiserl. Königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale I. köt. (Wien, 1856) 22. l.

hogy legyen mit kiosztani a kirándulóknak.²⁷ Ez a vándorgyűlés különben is sokat köszönhetett a két Keménynek, amit a közvélemény is elismert.²⁸ Egyesületünk tavalyi vándorgyűlésén is Boros György idézte „Kemény József nevét és nagyérdemű emlékét, mint olyan erdélyi urét, aki a milliók Erdélyére költé kincsét, sőt egész életét”²⁹, amit halálatos lélesen megjegyeznie azoknak, akik ritka nemes példáját a mai nehéz időkben is áldozatos szívvel követhetik.

Munkájában erős támasza volt Kemény Józsefnek nagy nyelvtudása is, mely nélkül eredményesen historizálni nem lehet. Latinul jól beszélt és meglepő csinosággal írt, miként az ugyancsak gyermekkorában elsajátított német és francia nyelven. Tudott azonban angolul is, hiszen 1830 őszén John Bowring angol-magyar antológiáját ismertette, olaszul meg már első bécsi tartózkodása óta társalgott. Sajátságos azonban, hogy románul (egy 1846 december 8-i nyilatkozata szerint) nem tudott kielégítően, csupán annyira, amennyire korának erdélyi mágnásai tudtak, jobbágyaikkal érintkezve, akiktől az egész nemesi kuria magától s észrevétlenül megtanult románul beszélni.

Amit rendkívüli szorgalmával és ernyedetlen kitartásával Kemény József a honismertetés terén művelt, avval maradandó emléket állított magának az irodalomban. Ezen ő tudatosan s az igazi író nemes öntudatával dolgozott, amely rangot, címet üres hiuságnak tekint, meg lévén győződve, hogy csupán az írói érdemek élnek túl az embert s teszik azt halhatatlanná.³⁰ Emléke mégis igaz fényében csak ezentúl fog ragyogni, ha majd írók és feldolgozók a cikkeiben szét-szórtan heverő nagyszámú adalékok munkáikban felhasználják, nem úgy, miként eddig, hogy — sajátos irodalmi viszonyaink közepette — immár a harmadik író-nemzedék halad el botorul mellette a nélkül, hogy e kincseket érdeklődésére és szellemi gazdagodására méltatta volna. Előkelő kivételt alkot a mellőzők táborában két kiváló bibliografusunk: Szabó Károly meg különösen gróf Apponyi Sándor, akik főleg a „Történelmi és irodalmi kalászatok” darabjait igen gyakran idézték.³¹

²⁷ A kis-nyolcadrétű 48 lapnyi mű teljes címe: Torda várossának helyirata, melyet a magyar orvosok és természet vizsgálók' ötödik nagy gyűlésének emlékére írt Lemhényi Doctor Hankó József nemes Tordamegye' rendes főorvosa és több megyék táblabírája. Kolozsvártt. A kir. Lyceum betűivel.

²⁸ Erről a kolozsvári Múlt és Jelen 1844. évf. 70. sz. 277. l. ezt olvassuk: Az utolsó estélyt pedig september 6-án gróf Kemény Sámuel ur, a tudományok és műveltség nagy barátja fogja adni, ki szeretett rokonával, a gyűlésen jelenlevő gróf Kemény József ural együtt a haza oltárára nagyszerű áldozatot tévén, megmutatták, hogy a magányos élet körében is lehet az utókornak élni.

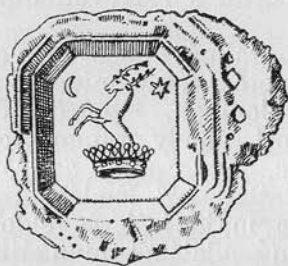
²⁹ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Nagybányán 1932. augusztus 25—28. napjain tartott tizenegyedik vándorgyűlésének Emlékkönyve (Cluj-Kolozsvár, 1933) 4. l.

³⁰ Bedeusnak írt 1839 augusztus 11-i id. levelében: Amt, Würde, Titel, Reichthum und all' die übrigen Chimeren des Lebens ersterben mit dem Leben selbst — nur der litterarische Name und Ruf bleibt noch über die Gräber und macht den Menschen hienieden unsterblich.

³¹ Első a „Régi Magyar Könyvtár“ köteteiben, a második pedig „Hungarica“ című műve I. kötetében, 1900-ban.

E ritka kincsek felhasználását óhajtottam most megkönnyíteni azáltal, hogy Kemény József minden egyes cikkét és közlését néhány soros tartalmi kivonatban mutatom be, remélve, hogy ez a tanúságos összeállítás talán ráirányítja majd a figyelmet az elfeledett jeles emberre s a mellett illő keretet nyújt ahhoz a képhez, amelyben életét és működését megrajzolni igyekeztem. S ezzel gyönyörűséggel írt munkám végére érve, szabadjon nekem is — a régiek módjára — e szavakkal hódolnom Kemény József szellemének és emlékének: Viro, Historiae patriae devoto, votum solvi.³²

³² E szavakkal fejezé be Fejér György is Katona Istvánról 1830-ban írt megemlékezését; Codex diplomaticusa VI/1. köt. 32. l.

F Ü G G E L É K

I.

Gróf Kemény József napló-könyve.

(Nagyszeben, 1833.)

1. *Januarii.* Vigan látatott az új esztendő ma hajnalban bé állani, mert a tegnapi napon Lengyel országból ide Szebenbe által szállatt báró Vaquant gyalog ezeredének hangászi (Regiments Banda) hajnalban 5 óra után musikaszóval (Tag Rebell) köszöntötték katanai előljáróikat s a várost. Adja Isten, hogy a máj nap kedves hazám örömére derüljen!

8 órakor reggel fel jöve hozzám kapitány gróf Auersperg¹ barátam, a' ki ugyan azon házban, melyben lakok, alatt szállását tartja és velem együtt fölöstökömözni és nállam minden nap ebédelni szokott.

10 óra felé el hozák nékem a postáról leveleimet és ujságimat, és örömmel láttam a Kolosvártt kijött „Társalkodó“ nevű ujságból, hogy egy ily czímű értekezésem: „Erdélynek Magyar országhoz való függéséről“ ugyan azon ujság-leveélben kinyomatott.² Czélom vala ezen értekezésem által kedves hazámfiait mellőleg arra figyelmeztetni, hogy talám jó volna Erdélyt újra ugy Magyar országhoz kapcsolni, a mint a szerencsétlen mohácsi ütközet előtt vala. Fel valék erre még tavaly szólitva némely magyar országi barátim által, kik ezen egyesülést óhajták; de Erdélyben is sokan kívánnyák ezt; majd meg válik, mit határoz hazánk ez iránt a jövő ország-gyűlésen.

Kaptam levelet Kassáról tudós Kovácsóczy Mihály barátamtól, a ki jelenti, hogy „Árpádias“ nevű 'sebkönyve a sajtó alól már kijött. — „Árpádias“ számára küldöttem vala tavaly Kovácsóczynak egy nem-ágozati (genealogiai) értekezést a Gerliczi familiáról, és I. Apafi Mihály idejebéli leveleket, és ezek az „Árpádias“ I. kötetjében ki is jöttek.³

Kaptam a tordai olvasó-kaszinó tagjaitól is levelet, melyben jelentik, hogy januárius 10-dikén Tordán nagy gyűlés lesz, a melyben a kaszinó iránt tanakodni fognak. Ezen tudományos egyetemnek első alapítója én vagyok, mert a tavaly octoberben tartatott tordai gyűlésben én voltam a leg első, a ki egy kaszinót proponáltam és esztendőnként ezen czélra 100 pengő forintokat ajánlottam. Adja Isten, hogy idővel réa ne unjanak!

Tiszteletemre irt egy szebeni barát, Pater Keresztes Josef egy igen szép magyar dalt és nékem elküldé; a jövő postán ezen dalt el küldöm Kovácsóczy barátomnak, hogy „Szemlélő“-jében nyomtassa ki.⁴

¹ Irva hibásan: Auersberg.

² Megjelent az 1832 dec. 29-i 26. számában.

³ Ld. őket a II. függelék 25—26. sz. a. felsorolva.

⁴ Ismeretlen; nem jelent meg a lapban.

Dél felé jöve hozzám egy Arzt nevű ifju szász, a ki nékem kedveskedni akarván, közle vélem egy ily czimű kéziratot: „Geschichte der Deutschen im Norden von Siebenbürgen, nach Urkunden des Bistritzer Archivs. Verfasst von Joseph Trautgott Klein, Stadt Pfarrer von Bistritz. Erster Theil, 1827.“ Ezen Klein elébb besztercezi szász rector, azután heidendorfi pap volt, 1827-nek az elején besztercezi szász papnak választatott, de választása után 2 hónapok után Beszterczén meg holt. Ezen kéziratot csakugyan Beszterczén írta, a hol az odavaló archivumot használta; kár, hogy halála miatt ezen munkát bé nem végezhetette. Kaptam nagyon ezen a manuscriptuman, mert már régtől fogva szándékom vala a besztercezi szászok történetét írni. Olvasgattam egy keveset ezen murkából, de nem vagyok igen elégedve véлле, mert nincs jó rend benne és a szerző (a mint irásából látom) igen erős szász volt és a régi magyarokat ostobáknak tartja.⁵

Ebédén vendégim valának: Özvegy generális gróf Piklerné, Feldmareschall báró Csoricsné, (az ura Lengyel országban vagyon,) gróf Teleki Miklós (a ki Torda vármegyének egyik fő birája vala, de tavaly decemberben hivataláról le mondott, remélvén, hogy mentől elébb Tabulae assessor vagy gubernialis secretarius léssen; jó hazafi, az Isten éltesse,) fő hadnagy Petriczevits, (a ki engemet több versen már meg látogatott és azért ebédre kell vala ötöt hinom;) Cameralis Kassa-írója, Höhn; Cameralis concept-practicans Szebeni Pál és Cameralis practicans Fülep urak.

Ebéd után látogatásomra jöve Cameralis consiliarius gróf Kornis Mihály barátom, jó hazafi, becsületes jó szíví ur. Feleségemnél hagyám vendégimet és által menék szobámba, és ott el kezdém Kereszturi manuscriptumának az indexét; a manuscriptumnak czimje ez: „Acta Dierum, sub quibus Illustres principes Georgius Rákóczi et Achatius Barcsai, una cum suis adhaerentibus, intra et extra civitatem Sieben super regimine regni Transilvaniae contendunt. Anno Domini 1660. Per Demetrium Kereszturi de Dobófalva observata et conscripta.“ Az eredeti kéziratot kaptam Neugeboren urtól,⁶ és tavaly azt Fülep ur által számomra le irattam és Kenderessy Ferencz barátommal conferáltam;⁷ már most indexet készítek néki, azután pedig elő-járó beszédét, mert szándékom vagyon ezt nyomtatásban ki adni.⁸ Szükséges a régi történetíróinkat mind ki adni, mert (fájdalom) Erdélynek még nincs jó *Historiája*, de nem is lehet, mert a kutfók (régi kéziratok, oklevelek) etc. nem igen esméretesek.

⁵ Klein munkája megjelent később a besztercei ev. gimnázium 1871-i Értesítője 26—62. lapján, Kramer M. tanár kiadásában.

⁶ Johann Ludwig Neugeboren szász író.

⁷ Megvan ma is gr. Kemény József „Collectio minor manuscriptorum historicorum“ c. gyűjteménye III. kötetét alkotván.

⁸ Kemény József, sajnos, nem adhatta ki, ami azért is kár, mert később megjelent a nagyszombati „Archiv“ 1884-i XIX. kötete 126—233. lapján, de egy Keményénél rövidebb másolatáról kiadva, amennyiben 1660 január 31-i bejegyzéssel végződik, míg a Kemény példánya 1660 május 28-ig halad. Talán a kiadás e keltére támaszkodva állítja Szinnyi József a „Magyar írók élete és munkái“ V. köt. 85. lapján, hogy Kereszturi Demeter a fenti napon halt

Ha Isten életemnek kedvez, a régi írókat mind ki akarom adni és idővel Erdélynek történetét is írni.

Délután nem dolgozhattam sokat, mert östve felé hozzám jöve Oberstlieutenant báró Ramberg feleségével és gyermekeivel; báró Csicsicsné is nálunk maradt. Én Ramberggel schachot játszottam, azután Klavir mellett énekeltem, vacsoráltam vendégimmel, vacsora után táncoltunk, azután politizáltam báró Ramberggel Erdélynek állapotjáról; 1 óra felé, éjzaka haza menének vendégim és így lön léve e napnak.

2. *Januarii.* A délelőttnek nagyobb részét el foglalták hivatalos foglalatosságim, azután folytatám a Kereszturi-kéziratnak indexét, talám ma estvíg, ha nem akadályoztatom, el végezhetem.

12 óra után akadályoztattam munkámban, mert látogatásomra jöve Major Dósa ur (fia udvari erdélyi cancellariae secretarius Dósa urnak) a ki engemet ma östvére magához hívott, de nem hiszem, hogy el mehessek, mert dolgom vagyok. Alig lépett Major Dósa ur szobámból ki, és ime más látogatóm jöve, ugymint Klavirmester Rusicska ur^o a ki ez előtt több esztendőkkel báró Bánfi János házánál Klavirmester vala, tavaly pedig Bukarestbe ment, hogy ott musikája által valamit szerezzen, de tegnap előtt vissza jövén Szebenbe, már most itt próbálja szerencsésjét. Holnapra ebédre hívám őt, azután pedig itt öltöztvén által menék feleségemhez 2 óra felé ebédre; vendégim valának gróf Auersperg, Höhn, Szebeni és Fülep urak; ebéd után mingyárt tovább folytattam munkálódásimat, feleségem pedig gróf Piklernéhez mene, a ki fogfájást kapván, rosszul vagyok.

Látogatásomra jövének östve felé Kenderesi Ferencz barátom, (kivel holmi tudós dolgokról beszélgettem,) későbbre: G. Teleki Miklós, herczeg Valdek, lovas ezerez fő hadnagyja, (a ki elmátkásadott sáromberki gróf Teleki Ferencz második leányával) és ifju Rosenfeld Albert; vacsorára csak Rosenfeld marada nállam. Vacsora után még hosszosan olvastam Bethlen János Historiáját Horányi kiadása szerint.

3. *Januarii.* Csötörtök lévén, Tanács napja vala, egybe gyültünk 10 órakor, az ülés délutáni 3 óráig tartott, és mivel már ebédlő idő vala, a máli tanácskozásnak folytatása holnapra halasztatott. Igen sok nevezetes tárgy nem fordult ugyan elé, de a salinaris referens, consiliarius Kern Fülöp ur szokott módja szerint nagyon unalmason referál vala. Legnevezetesebb tárgy vala pedig ma azon kérdés: „Vallyon szükséges-é az idén Forum productionalét tartani?“ Majd minnyájon azon a vélekedésen valánk, hogy nem szükséges, de nem is hasznos, mert a fiscus a nagyobb pereit a forum előtt már mind ventilláltatta, már most csak némely apróbb particulákért indit pereket és azok is oly csekélyek, hogy

meg, amit ezennel pótlólag kijavítunk, mert műve eredeti példánya utolsó lapjára egykoru kéz rávezette, hogy 1660 július 10-én halt meg. Becses naplóját érdemes volna egyébként újra kiadni, azért is, mert német kiadója, Albrich Károly, számos magyar nyelvű részletét s a naplóban foglalt magyar leveleket önkényesen németre fordítva közli, különben is esonka, s nem önállóan megjelent kiadásában.

^o Ruzitska György, meghalt Kolozsvárt 1869-ben.

ha a fiscus azokat mingyárt meg is nyerné, még se volna semmi haszna benne, mert a Productionale forumnak tartása több ezer forintokba pengő pénzben áll a Camarának (a sok diurnumok miatt) a pedig a mit nyerhetne, alig ér egy néhány száz forintokat; de azon kívül országgyűlés előtt ok nélkül való a Forum productionale tartása és a fiscus pereit mind in exceptivis akadnak meg, mert majd minden perben hosszason szokott azon kérdés vitatni, hogy melyik a valóságos Annus epochalis? A mostani fiscalis directorunk Gál László ur elébb ítélő mester lévén, azon perekben nem ágálhat, melyekben ez előtt a királyi táblánál bírói vala, de a vicedirector sem ágálhat, mert az ország vicedirectort nem ágálhat; ezen kérdéseket és számtalan más ilyen akadályokat csak a diaeta háríthatja el és tehet följöle határozásokat, míg tehát ezek törvényesen el nem határozatnak, addig a fiscus pereit örökké meg akadnak, etc.

El-bomolván a gyűlés, gróf Nemes Ádám ő Excellentiájánál maradtunk ebédre, ebéd előtt pedig fel menénk a Praesidialis cancelláriára, hogy addig, míg az asztalt meg terítik pipázhassunk. Fel menyén pedig, elé vevé gróf Béldi György secretarius társam a „Nemzeti Társalkodó”nak tavalyi 26-dik számát és nagyon fel olvasá értekezésemet „Erdélynek Magyar országhoz való függéséről.” Ez több vetekedésnek ada okot, consiliarius Rosenfeld ur¹⁰ (mint szász) leg inkább ellenezte Erdélynek Magyar országhoz való visszaesapását.

Ebéd után elmenék consiliarius gróf Kornis Mihállyal és gróf Teleki Miklóssal jubilált guberniális consiliarius Strausenburg Daniel urhoz és neve napja lévén, gratuláltunk ezen nagyon tisztos és érdemes urnak, a ki 60 esztendő telt el a szolgálatban.

Haza jövének és el végezvén Kereszturi kéziratjának indexét, hozzám jöve Kenderesi Ferenc barátam és kezdők Dávid Hermánnak ily című kéziratját olvasni és conferálni: „Ruina Transilvaniae.” Ezen író (ugy látszik) erős szász, haragszik a magyarokra és gyűlöli 1-ső és 2-ik Rákóczi Györgyöt, a kinek idejében élt.

Östve felé hozzánk látogatásra jövének özvegy gróf Bethlen Samuelné, generális báró Csoricsné és gróf Teleki Miklós grófnéjával, a kik (kivéven gróf Bethlen Samuelné) nállunk vacsoráltak; vigan valánk, vacsora után punschoztunk és csak éjjel után mentek el vendégim.

4. Januarii. A mai postával kaptam levelet Budáról a *Magyar Tudós Társaságtól* és a *Társaság* titoknokjától. Döbrentei Gábortól tudományos tárgyak iránt, melyekről a jövő postán felelek.

10 órakor reggel a tegnapi Consiliumat folytattuk, semmi olyas nevezetes elé nem fordult. A Consilium el végezödvén, fel olvasá nekünk G. Nemes Ádám egy bécsi levelét, melyben írják, hogy az ifjú magyar királyunk¹¹ mult december 24-dikén halálosan beteg lett légyen. Adja Isten, hogy egészsége helyre jöjjen.

Ebéd után olvastam, dolgoztam és irtam szorgalmatosan némely régi magyar szavakról és nem sokára e béli értekezésemet el készitvén,

¹⁰ Lovag Rosenfeld Károly Lajos, később jó barátja.

¹¹ Ferenc, aki most fel is gyógyult, még két esztendeig élt.

azt Kassára küldöm Kovácsóczy Mihály barátamnak, hogy *Szemlélőjében* nyomtassa ki.¹²

Östve felé hozzám jöve Kenderesi barátom és vacsoráig el végeztük Herman David kéziratjának (*Ruina Transilvaniae*) collatioját, és azonlál egy más kéziratnak (*Anonimi Chronologia ab anno 336 usque 1610*) olvasásához és collatiojához fogtunk. Kenderesi nállunk vacsorált, vacsora után még hosszason beszélgettünk Erdélynek régi dolgairól és 11 óra után el válánk.

5. *Januarii*. Ma reggel hozzám jöve thesaurarius és bürómbeli cancellista Veres ur¹³ (jó igyekezetű becsületes magyar ifju) és el hozá nékem Rosnyai David kéziratját csinosan le írva.

¹² Ld. a függelék II. része 29—30. sz. a. jelezve. ¹³ Keresztneve Ferenc.

(Eredeti, sajátkezű, gróf Kemény József „Miscellanea“ című gyűjteménye IX. kötetében, az Erdélyi Múzeum levéltárában.)

II.

Gróf Kemény József irodalmi munkássága.

1.

Kolozvári Phoenix. (Nagy Szeben, Április 30-dikán, 1829.) *Tudományos Gyűjtemény* 1829. VII. köt. 101—111. l.

Ez a cikk úgy keletkezett, hogy a vele egyhelyben szolgáló Szálláspataki Kenderesi Ferenc egy kis tanulmányt írt a fenti címen (a folyóirat 86—101. l.) a kolozsvári református kollégium történetéről s azt, mielőtt Pestre küldte volna, átadta Kemény Józsefnek átnézés végett. Ő aztán 13 új adalékkal egészíté ki, közölvén ifjabb Apafi Mihálynak egy Bécsben, 1711 június 24-én írt latin levelét is.

2.

Dálnoki Intze József „Országgyűlési Articulusok rövid lajstroma“ című kis műve (N.-Szeben, 1829) ismertetése. *Tud. Gyűjt.* 1829. VIII. köt. 100—113. l.

Kimutatván a különben hasznos munka hiányait, azt több 1526—1759 közötti adalékkal egészíti ki, számos oly országgyűlés jelzésével, amelyről szerzőnek tudomása nem volt.

3.

P. Fridericus Phleps „De Valachorum origine“ című művének (Cibinii, 1829) ismertetése. *Tud. Gyűjt.* 1830. III. köt. 97—98. l.

Dicsérőleg szól a kis értekezésről, amely jó deáksággal foglalja össze mindazt, amit a románok eredetéről elődei: Pray, Schlötzer, Thunmann, Sulzer, Stritter, Benkó, Eder és Engel írtak.

4.

Jegyzések az erdélyi oláhok történetéről. *Tud. Gyűjt.* 1830. III. köt. 98—114. l.

Megjegyezvén, hogy az erdélyi románokról szóló legrégibb emlékezés a brassai Eder József Károly abbé által Kis-Disznódon felfedezett 1223-i okle-

vélben fordul elő, adja annak szövegét, néhány egyéb későbbi (1377—1609 közötti) oklevelével együtt. Különösen hasznos azonban, hogy cikke függelékül (a 110—114. lapon) Kemény közli az erdélyi országgyűlések 1545—1689 közötti végzéseinek a románokra vonatkozó részeit rövid néhány soros latin kivonatban.

5.

Az erdélyi vajdák zonuki grófságokról. (N.-Szeben, Martius 29-dikén, 1830) *Nemzeti Társalkodó* 1830 ápr. 30-i 14. száma 105—107. l.

Az erdélyi vajdák csak Belső-Szolnok grófjai voltak, nem pedig Közép- és Külső Szolnokéi is, miként Torma József állítja a *Tud. Gyűjtemény*-ben megjelent értekezésében.

Erre a cikkre felelt Torma József a *Nemz. Társ.* 1830. 22. sz. 172—176. l.

6.

Heráldikai Értekezés a Magyar-Gyerő-Monostori Kemények címerében lévő Szarvasról. *Tud. Gyűjt.* 1830. IV. köt. 3—27. l.

Öt darab (1400—1654 közötti) oklevél és Bonfinius alapján azt hiszi, hogy a magyar-gyerő-monostori Kemények címerében látható szarvas annak a Kemény Lőrincnek a szarvas-gyorsaságát jelképezi, aki a beteg Zsigmond királynak (közölt 1430-i oklevele szerint) gyorsan orvosi segédelmet vitt.

7.

Egy régi Székely Poeta Emléke. *Tud. Gyűjt.* 1830. VI. köt. 125—127. l.

Gelenczei Szőke Ambrus 71 éves székely poeta két költeménye 1662-ből.

8.

A „Calendariu Romanescu pe anul de la Cristos 1830“ című budai naptár. (Nagy Szeben Ápril. 12. 1830.) *Nemz. Társ.* 1830. 17. sz. 133—135. l.

A naptár ismertetése kapcsán részletesebben foglalkozik annak, a Hunyadi János eredetéről szóló cikke állításaival, kijelentvén, hogy e helyen most nehéz kifejtienie, melyik igaz a Hunyadi származásáról szóló háromféle nézet közül. De az a meggyőződése, hogyha román lett volna, akkor bizonyára nem fogták volna el Havasalföldében, amelyen át menekült hazafelé a szerencsétlen kimenetelű várnai csatából.

9.

Visszafelelet t. Torma József úr feleletjére az erdélyi vajdák zonuki grófságjok eránt. *Nemz. Társ.* 1830 jun. 19-i 25—26. sz. 193—197. és utána a 204—207. l.

Az erdélyi vajdák grófságával kapcsolatban Erdély kiterjedéséről és újból e vajdák szolnoki grófságáról.

Torma József: M. gr. Kemény József úr visszafeleletére (25—26. szám) a vajdák grófságjok eránt másodszeri felelet. Ugyanott az 1830 szept. 18-i 38. és szept. 25-i 39. sz. 297—330. és 305—312. l.

10.

Hameln Várossa elveszett Gyermekeiről, és az Erdélyi Szászok abbéli eredetéről való Mesének rövid Litteraturája. *Tud. Gyűjt.* 1830. VII. köt. 85—92. l.

A hamelni varázssíposról szóló ismeretes mese története végigvezetve krónikán és több e tárgyú munkán keresztül, a tárgy irodalma bibliografiájával.

11.

További értekezés gubernátor Hunyadi János nemzetségéről. *Nemz. Társ.* 1830 aug. 7-i 32-ik s az utána következő 33. sz. 255—264. l.

Kiegészítésül annak, amit a lap 17. számában írt és kapcsolatban Aranka György „Hunyadi János nem szerelem gyermeke, és őse-neve Székely volt“ című, 1811-ben megjelent munkájával; 18 okleveles bő idézettel. Kemény kutatásainak végeredménye, hogy Hunyadi nem Zsigmond császár fia, hogy még egy János nevű testvére volt s hogy a románoktól Szekulának, a magyaroktól pedig Hunyadinak hívatott. Cikkét azonban Kemény is Aranka szavaival fejezi be: Ezt tovább nyomozni nem tudom.

12.

Daniel Georgius Neugeboren „De gente Bathorea“ c. műve II. kiadása (Cibinii, 1829) ismertetése. *Nemz. Társ.* 1830 aug. 21-i 34. sz. 270—271. l.

Kiegészíti szerző adatait a Báthori-családra vonatkozó egyéb adatokkal.

13.

John Bowring „Poetry of the Magyars, preceded by a sketch of the language and literature of Hungary and Tansylvania“ c. műve (London, 1830) ismertetése. *Nemz. Társ.* 1830 szept. 11-i 37. sz. 291—293. l.

Szerző 24 költőnk 162 versét közli fordításban, melyek közül Kemény mutatóul lenyomatja Kisfaludi Himfy-je I. részének 172. dalát, angol szövegével együtt.

Helyreigazítások a cikkhez „Berichtigung einiger Behauptungen des Grafen József Kemény in Betreff der Poetry of the Magyars von Dr. John Bowring“ címen a bécsi *Österreichisches Archiv* II. (1832-i) kötetében.

14.

Kecskés-Vára. *Nemz. Társ.* 1830 nov. 20-i 47-ik és utána következő heti 48. sz. 369—372. és 377—378. l.

A vár története és leírása, 1515-ig terjedő okleveles melléklettel.

Z(eykfalv)i Z(eyk) J(ános) megjegyzése Kemény cikkére; *ugyanott*, az 1830 dec. 18-i 51. sz. 406—407. l.

15.

Szabad szabadhoz. *Nemz. Társ.* 1832 febr. 11-i 6. sz. 89—92. l.

Sajnálattal fejezi ki a felett, hogy Szilágyi Ferenc a Nemzeti Társalkodótól elpártolt.

16.

A szabad Székely, Szász és Magyar özszebékéltetése. (Kiadta a tapasztalás jegyzőkönyvéből, az Aranyos mellett, 1832-ben egy Haldokló Magyar.) *Nemz. Társ.* 1832 febr. 25-i 8. sz. 126—128. l.

Rövid gunyoros, de békéltető irányú cikk abban a korábban tárgyalt kérdésben, hogy „a szabad Magyar nem éppen ok nélkül rántott kardot az eddig szokásban lévő orthographia mellett, a puszta C betűvel való élés ellen“ avval a jó tanáccsal megtoldva, hogy: a bírálók ne rostálják igen nagy szemű rostával a náluk alattabbjárók munkáit, hanem elégedjenek meg a kisebb jelentőségű írásokkal, és most nem kell a töredékeny téglákat is megvetni, melyek erős alapokon, faragott szegletkövek közt, és jó fedél alatt a mostani ízlésnek megfelelően illendő tartósságot ígérnek.

Ez a cikk Vass József — a Kolozsvári Közlöny 1857. évf. 100. sz. 404. l. — szerint Kemény Józseftől való.

17.

Kresznerics Ferencz „Magyar szótár gyökérrzettel és deákzattal“ című műve I. része (Buda, 1831) ismertetése. *Nemz. Társ.* 1832 márc. 17-i I. köt. 11. és utána következő 12. sz. 170—176. és 185—192. l.

Megjegyzéseket nyújt az Abony, Abajdoecz, Abrázat, Antal, Dajka szavakhoz és okleveles nyelvészeti adalékokat a Dezmér, Delne, Gerezd, Hámbar nevekhez.

18—20.

Régiség és ujság. *Nemz. Társ.* 1832 május 5-i, I. köt. 18. sz. 284—288. l.

Melius Péter 1565-i debreceni magyar könyve belső tábláin talált 1590-i, 1597-i és 1672-i bejegyzések, valamint egy „Epitaphium Mathiae Regis“ c. latin hatsoros vers.

Beölkevi Gáspár 1671-i magyar verse egy „I'calegon Germaniae“ című, 1663-ban megjelent könyv belső táblájáról.

Adalék Körösi Csoma Sándor tibeti útazásárói egy prágai 1831-i német könyvből.

21—22.

Régiség és ujság. *Nemz. Társ.* 1832 jul. 14-i II. köt. 2. sz. 25—29. l.

Szeben város 1660-i ostromának dobafalvi Kereszturi Demeter naplójában olvasható leírásáról és a város kapuján levő feliratról. — Muszkaország és Erdély 1821—31 közti aranytermeléséről.

23.

Magyar-, Német-, Spanyol-, Angol- és Francia kormányalkat eredetéről és közaránylatjáról. *Nemz. Társ.* 1832 nov. 17-i II. köt. 20. sz. 304—313. l.

Az említett országok alkotmányainak összehasonlítása, „kimutatván, hogy a római birodalom bukása után, midőn a magyarok Európába telepedtek és kormányzatukat újból alapíták, ugyanakkor a többi európai nemzetek is kezdtek polgári karba egyesülni és hogy a magyar kormányzat épen úgy vette eredetét, kifejlődését és arányát, mint a többi nemzetekéi. S mégis vannak — Kemény szerint — akik azt akarják a magyarokról nemcsak kétség alá hozni, de rosszindulatból eltagadni, amihez a többi nemzeteknél még kétség sem férhet.“ (Musnay Ürmössy Lajos kivonata, „Erdély irányadó lapja“ c. műve — Kolozsvár, 1907 — 217. l.)

24.

Erdélynek Magyarországhoz való függéséről. *Nemz. Társ.* 1832 dec. 29-i II. köt. 26. sz. 401—413. l.

Az unió eszméje felvetődésének elején írt értekezés Erdély Magyarországgal való kapcsolatáról, főleg a törvények és végzések alapján, 1790-ig menőleg. Kemény ez írása akkora érdeklődést keltett a magyarországi diáknál, Pozsonyban, hogy azon nyilvánosan felolvasták.

25.

Szent-Léleki vár emléke. *Arpádia* I. (1833-i) évf. 70—75. l.

Ezt a Kézdivásárhelyen felül, az ojtosi szoros védelmére épült várat, melyet a tatárok elpusztítottak, IV. Béla király 1251-ben Lőrinc erdélyi vajdával újra építtette, de már 1465-ben romokban hevert. Története Apafi fejedelem koráig. Mellékelten az 1251-i királyi parancs szövege.

26.

Gerliczyek. Nemágozati értekezés. *Árpádia* I. (1833-i) évf. 156-227. l. Két nemzedékrendi táblával és tíz (1256—1777 közti) oklevéllel.

27.

Erdélyi fejedelem I-ső Apafi Mihály idő-kora eredeti levelekben. (Nagy-Szeben, October 20-dikán 1832.) *Árpádia* I. (1833-i) évf. 247—289, II. (1835-i) évf. 55—115. és III. (1838-i) évf. 83—120. l.

Hetvenkét (1661—1672 közti) leginkább magyar nyelvű levél. (Mellékelten Apafi Mihály könyomatú arcképe.)

28.

Chronologische Darstellung des Handels und der Industrie in Siebenbürgen unter der Regierung österreichischer Fürsten von Grafen Joseph Kemény. A nagyszombeni *Transsilvania* 1833-i I. köt. 1. füzeté 67—112. l.

Bevezetésül vázolja Erdély kereskedelmi viszonyait a mohácsi veszedelem idejéig s utána — értekezése címéhez képest — átugorván az erdélyi fejedelemség másfélszázados korát, részletesebben 1688-tól kezdve tárgyalja az eseményeket 1768 ig, bő forrás-anyag alapján, még francia könyvekből is merítve idézeteit. E mellett közli Mária Terézia kereskedelmi tárgyú német rendeletét, az erdélyi Rendek egy 1759-i és 1767-i latin tiltakozó felterjesztését, meg a Triest-fiumei holland Társaság erdélyi képviselőjének egy francia előterjesztését az udvarhoz, számos statisztikai adata kíséretében. Mellékelten két statisztikai táblázattal, amit Kemény maga állított össze előadása bővebb megvilágítása végett.

E táblázatok közül az első az 1738—39-i erdélyi pestissel fertőzött helységek, valamint a megbetegedett, felgyógyult és meghalt egyének számát tünteti fel, a második pedig az 1768-i áruforgalom nagyságát mutatja, árúk és országok szerint tüntetvén fel, mennyi volt a behozatal, illetve kivitel rénes forintokban számítva.

Bíráló észrevételek kíséretében ismertette N. Kovács István a *Nemz. Társ.* 1834. II. köt. 229—258. l.

29.

Vármegyei tiszti választásokról. *Nemz. Társ.* 1833 márc. 9-i I. köt. 10. sz. 145—157. l.

Bihar vármegyei tiszti karának megújítása 1652-ben Szalárdi János „Siralmas magyar krónika”-ja alapján.

Ezt Ürmössy Lajos magvas dolgozatnak nevezi, amelynek alkalmi jelentősége is volt ezekben az izgalmas időkben. A vármegyei tisztkarnak ugyanis időközönként hívtatalukról le kellett mondaniok. Kemény ez alapon felveté a kérdést, hogy mi történt régente oly esetekben, midőn a vármegyei tiszték elhalálozás folytán vagy más úton megfogytak és nemzeti fejedelmink a megürült helyet betölteni nem akarták? Kemény adataiból az tűnik ki, hogy a vármegye önhatalmulag intézkedett az üres helyek betöltése ügyében, így névszerint főispánt is választva, természetesen korlátolt hatalommal, amíg állásában törvényesítve nem lett. Egyébként — mint Kemény megjegyzi — az országgyűlések, mihelyt összeültek, követelték az üres helyek betöltését. (Ürmössy sorai, id. műve 218. l.) Ez lehetett tán oka, hogy e cikk kinyomatását, Kemény szerint, a cenzura eleinte nem engedte meg.

30.

A jobbágy szó eredetéről, értelméről s ennek megváltozása okairul. —y. A kassai *Szemlélo* 1833 júl. 5-i I. köt. 2. sz. 7. l.

Azokkal szemben, akik a *jobbágy* szót a *jobb ágy* nevekből vélték származtatni, utal Horváth István magyarázatára, hogy az *jobb ági* jelentőségű és hivatkozik Szent László 1082-i oklevelére, melyben az *jobbági*-ként van írva.

31.

Némelly régi magyar szókrul. *Szemlélo* 1833 júl. 8-i 3. sz. 9—10-ik, 7. sz. 25-ik, 8. sz. 29-ik és 9. sz. 25. l.

Az alábbi szavak, kellő magyarázattal: 1. *Agos*, fonyáz — decrepitus. 2. *Bencencz* — Benedictus. 3. *Elődenes* — praeses. 4. *Kobzó*, késző — fiscus. 5. *Naplókönyv* — diarium. 6. *Orczbatörlő* — keszkenyő. 7. *Rado* — Stänker, craqueller, 1342-ből. 8. *Restulő* — *Ruhbett*. 1630-ból. 9. *Sacz* — lytrum. 10. *Tréja* — jocus. 11. *Wythorna* — mérték, 1540-ből. 12. *Zonda* — Stickrahmen. 13. *Zongor* — cimbalom, 1563-ból.

32.

Alexander Kubinyi „Enchiridion Lexici Juris l. regni Hungariae“ c. műve (Posonii, 1832) ismertetése. —y. *Szemlélo* 1833 júl. 8-i 3. sz. 16. l.

Megrójjá a szerzőt, amiért a könyv címe nem felel meg a tartalomnak, mert habár az már harmadik kiadás, alig vehető észre, hogy „aucta et emendata“ lenne, miként címlapja hirdeti.

33.

Értekezés Erdélynek nemzeti pecsétjein találtató körülírásokról. *Nemz. Társ.* 1833 szept. 7-i 2. köt. 10. sz. 145—160. l. és 17. sz. 271—272. l.

Erdély különböző pecsétjeinek felírása, azok leírása és története, kiegészítéseül a lap 6-ik számában *Agrippa* aláírással megjelent cikk adatainak.

34.

Értekezés a Sasról, mint az erdélyi magyar nemzet katonai és címeres jeléről. *Nemz. Társ.* 1833 nov. 23-i 2. köt. 21. sz. 321—327. l.

Erdély középkori címere, véleménye szerint, a sas volt, mivel Károly király 1321-i okleveléből kitetszik, hogy Wass Miklós csicsói várkapitány volt az erdélyi magyar nemzeti sasos zászlónak tartója. Állítása bizonyítására további két oklevél 1457-ből és 1555-ből.

Cikkére egy névtelen öt pontban adta elé megjegyzéseit, a lap 1834 ápr. 15-i I. köt. 16. sz. 254—258. l. De külön cikkben közli észrevételeit a magyar, székely és szász nemzet pecsétjeiről Nagyajtai Kovács István is; u. o. 287—290. l. (Mellékelten e nemzetek három pecsétjének könyomatú rajza.)

35.

Bujdosó II-dik Rákóczi Ferencz és Vay Adám szomorú emléke. *Arpádia* II. (1835-i) évf. 1—31. l.

Rákóczi magyarországi küzdelmének rövid vázolója után tíz (1704—1715 közötti) levél Rákóczitól Vayhoz s ennek válaszai Párisból, Danzkból s egyebünnen.

36.

Nagy Teleki Mihály emléke. *Arpádia* II. (1835-i) évf. 116—136. l.

Az Apafi halálát követő zavarok, a zernyesti csata leírása és Teleki kancellár halála. Mellékelve Lipót király 1639 ápr. 20-i nagy adománylevele a Telekiek számára.

37.

Bálintitt. Nem-ágozati értekezés. *Árpádia* II. (1835-i) évf. 137—175. l.

Névtelenül, de egyik levelében maga jelenti Kovacsóczy Mihály szerkesztőnek, hogy elkészült vele, sőt megjegyzi, hogy az ahhoz tartozó oklevelek igen nevezetesek hazánk történetére nézve.

Ez oklevelek az 1349—1552 közti időből valók. De amint a tanulmány megjelent, Jerney János kimutatta, hogy azok elseje (Lajos király Budán, 1349 november 1-én keltnek állított oklevele) koholt; *Tud. Gyűjt.* 1835-i II. köt. 76—99. l.

Kemény egyébként cáfolja Mikola László genealogiai munkája amaz állítását, hogy a Bálintitt-család a havasalföldi Mircse-vajda utódaitól származik; függelékül pedig közli a Frigyes császár meg a magyarok közti 1246-i csata lefolyását ismertető egykorú német verses leírást.

38.

A Szent-Léleki vár további emléke. *Árpádia* II. (1835-i) évf. 237—253. l.

Mikesék leányrablása s az elrablott Tarnóczi Sára története (főleg Szalárdi János Siralmas magyar krónikája adatai alapján) Mikes János 1639-i levele, meg egy Tarnócziné Károlyi Zsófiára és leányára, Tarnóczi Sára-ra vonatkozó 1654-i káptalani magyar kiadvány kíséretében.

39.

Lósárdi Susánna. *Szemlélő* 1836 ápr. 15-i 30. sz. 465—468. l.

A XVIII. század elejéről való költőnő, aki hanyatló hazájának sorsát versekben siratta meg. Hanem ezek közfelháborodást keltvén, 1705-ben Marosvásárhelyt elfogták, de 1706 május 29-én fogságából sikerült kiszöknie és Törökországba menekült.

40—45.

Notitia Historico-Diplomatica Archivi et Literalium Capituli Albensis Transsilvaniae. Auctore Josepho C. Kemény. Két kötet.

Cibinii, 1836. Apud bibliopolam W. H. Thierry; 8-r. XIII és 271, meg 375, helyesen 275 lap, mivel a számozás a 149-ik lapról tévedésből a 250-re szökik.

Előszava: Cibinii, die 15-a May 1830. P. S. Datum Cibinii die 1-a May 1832.

Admittitur: Claudiopoli 1-a Octobris 1832. Joannes Szabó, Librorum Revisor.

Pars I. Historia archivi capituli Albensis Transsilvaniae. (pag. 17—82) Excursus ad partem primam. (pag. 85—271.) A levéltárból vett 33 oklevéllel a legkülönbözőbb, 1295—1799 közti tárgyakról. Kiválóan becses a gyulafehérvári káptalani levéltár II. József császár rendeletéből Kolozsvárra vitt darabjainak jegyzéke. (p. 16—25.) A levéltár fiókos anyagának ismertetése. (p. 26—48) Excursus ad partem secundam. (p. 49—97) A levéltárra vonatkozó 19 jegyzékkel. Kiválóan becses az utolsó, erdélyi régi helynevekkel, dátumos magyarázatokkal kísérvé. (p. 71—87) Eredeti okleveleket tartalmazó négy kötet regesztái, úgy mint: Vol. 1. (1511—1644) 225 drb. Vol. 2. (1609—1635) 346 drb. Vol. 3. (1636—1643) 398 drb. Vol. 4. (1644—1703) 361 drb. levéllel.

46—49.

Erdélyország Története Tára egykoru s magyar nyelven készített történetiratok, levelek, országgyűlési végzések és törvényczikkelyekből. Kiadják Gróf Kemény József és Nagyajtai Kovács István. Első kötet. 1540—1600.

Kolozsvártt, 1837. Barra Gábor tulajdona. (Nyomatott az ev. ref. Collegium betüivel.) 8-rétű XXV és 256 lap.

Az 1837 május 12-én megjelent kötet tartalma:

I. Mindszenti Gábor naplója. I. János király élete végszakaszáról, 1540.

II. Második János, Magyarország választott királyának második Szulejmán török császárhoz menetele rendje és módja. Irta állítólag Bánffi Gergely, 1565—66. Mellékletül Bornemisza Pál (Paulus Abstemius) erdélyi püspök magyar búcsúlevele Erdélytől, 1566-ból, továbbá az 1565-i kolozsvári s az 1566-i tordai országgyűlés végzései.

III. Gálfi Jánosnak, Báthori Kristóf és Zsigmond uralkodások alatt ország tanácsának rabságában készített önéletirata. Mellékletül 1567—1593 közti 18 levél.

IV. Csíkszentkirályi Bors János krónikája. 1595—1619. Mellékletül 1595—1600 közti 8 levél és országgyűlési végzés.

A kötet megjelenése és fogadtatása történetét ld. tanulmányunk I. fejezete 20—43 jegyzetes részében.

Az „Erdélyország Története Tára“ első kötetének előszava. (A munka ismertetéseül.) *Nemz. Társ.* 1837 jún. 6-i 23. sz. 351—359. l.

50—51.

Gr. Kemény József beszéde a szebeni országgyűlésen (1837 február 12-én) a szász nemzet szabadválasztási jogának fenntartása ügyében; továbbá október 24-én a római katolikus erdélyi püspök, meg a szász nemzet ispánja tanácsossága kérdésében. *Beszédek tára* záradékul az 1837-dik országgyűlési jegyzőkönyvhöz 185, illetve 531—541. l.

Kivonatos tartalma tanulmányunk IV. fejezete 12—13 jegyzetes részében.

52.

Erdélyi 24 régi oklevél. (1201—1290) Fejér György „Codex diplomaticus Hungariae“ című kiadványa VII/4-ik kötetében; Buda, 1837.

Ezek közül az 1201-ből, az 1244-ből, két 1275-ből, meg egy 1298-ból való Karácsonyi János „A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig“ (Budapest, 1902) 67, 89, 143, 144. és 170. száma szerint koholt.

53.

Erdélynek a mohácsi ütközet előtt való befolyása a magyarországi törvényhozásba s ebbéli hajdoni függéséről. *Árpádia* III. (1838-i) évf. 1—82. l.

Erdély ily irányú befolyásának bizonyítékai: I. Magyar országgyűlési határozatok. II. Verbóczi Decretum Trip. P. III. tit. 2. §. 2. III. Az erdélyi szászok országgyűlésre meghívó parancsai. IV. Idézet országgyűlési végzésekből. Erdélynek nem volt külön országgyűlése, csak bizonyos esetekben. Tizenhét ily mohácsolotti országgyűlés időrendi felsorolása. A számos erdélyi oklevélben említett „diaeta“ nem országos gyűlések, hanem csupán törvényes székezesek voltak, amit 1288—1525 közti, részben kiadatlan 21 oklevéllel igazol.

54.

Familiai intő felirat. K. J. *Nemz. Társ.* 1839 márc. 28-i I. köt. 13. sz. 104. l.

Az Ecsed várát 1442-ben építő Báthory András felirata utódai intésére az egyetértésről, takarékoságról, türelemről és mértékletességről; latinul és magyar fordításban.

55.

Widerlegung der Schreibart „Kattendorf.“ *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde* 1839 május 2-i 18. sz. 145—148. l.

A lap 11. számában D. H. betűkkel jelzett cikk állítását II. Endre király 1299-i oklevelével igazítja helyre, amelyben az erdélyi Kacza helység neve mint „Villa felium“ fordul elő, az erdélyi káptalan 1446-i átiratában pedig mint Katzendorf.¹

¹ Cikke végén említi, hogy ez első fellépése e brassai folyóirat hasábjain.

56—63.

Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. Herausgegeben durch G. Joseph Kemény.

Klausenburg, 1839. Verlag von J. Tiltch und Sohn; 8-r. 4 levél és 382 lap.

Az 1839 nyarán megjelent kötet tartalma:

I. Chronik des Hieronimus Ostermayer; 1520—1561. (p. 1—68.)

II. Erzählung, wie sich die Hungarische wieder die Saxische Nation in Clausenburg empöret, und sie durch Anschläge, Rath, Praktik, und Hilf Michaelis Cziaki Cantzlers, und andrer bissiger, und gehässiger Ungar in Hooff umb ihr altes Freythumb der Hauptkirchen, und Pfarr gebracht hat; 1568. (p. 69—149.)

III. Bittgesuch der Erzherzogin Maria Christierna Gemahlin des Siebenbürgischen Fürsten Sigismund Báthory; 1595—1618. (p. 151—160.)

IV. Tractatus Rerum tam bellicarum, quam etiam aliarum, ab anno 1599 usque 1606 inclusive in Transylvania interventarum, per Georgium Krauss 1646 fungentem civitatis Schaesburgensis Notarium conscriptus; 1599—1606. (p. 161—217.)

V. Virtus coronata, oder: Ursach, und Lohn Expeditionis Schirmerianae. Beschreibts zur Ehr, Exempel, und Gedächtnuss unserer lieben teutschen Nachkommenschaft, Thomas Bordan Pfarrer zu Stolzenburg; 1601—1603. (p. 219—250.)

VI. Eigentliche Beschreibung, wie und was massen der Báthori Gábor in die Hermanstadt kommen, und geblündert. Item, was er in der Wallachey ausgericht, und wie er bis in seinen Tod gelebt; 1610—1631. (p. 251—275.)

VII. Diarium dessen in dem Herrn ruhenden N. V. W. W. Herrn Johannes Lutsch, vormals gewesenenen treuen Königs Richter, so aus seine eigene Manuscriptis von Worten zu Worten herausgezogen; 1607—1661. (p. 227—336.)

VIII. Referat, was bey meiner M. Johannis Zabani Expedition merkwürdiges passiert, und vorgegangen; 1692—1693. (p. 337—382.)

64.

Henrik portugálieri grófnak († 1112) portugálieri királvok törzsökének magyar származása. *Nemz. Társ.* 1839 nov. 21-i II. köt. 21. sz. 167—169. l.

A pozsonyi káptalan 1361-i oklevele alapján, melynek másolatát Kemény 1824-ben kapta egy német barátjától, akihez viszont a klosterneuburgi apáttól jutott 1795-ben.

A cikkre Fejér György sietett felelni „Igaz-e, hogy Henrik portugáliai Gróf magyar eredetű volt” címen (1839 dec. 19-én) kimutatván, hogy „a N(emes) Iró” következése téves, úgy, hogy lehetetlen, hogy a N. Gróf kevés eszméléssel véleményének következtetlenségét be ne lássa; a *Tud. Gyűjt.* 1840-i I. köt. 68—76. l.

65.

Tévedés. *Nemz. Társ.* 1840 jan. 2-i I. köt. 1. sz. 4—5. l.

Cáfolja W. Jankovics Miklós amaz állítását, hogy I. Ferdinánd idejében a polgári és egyházi rend már használta volna levelezéseiben a magyar nyelvet. Mellékletül Balassa Imre „In Wachwer 1543” kelt ritka magyar levele, amellyel Jankovicsal szemben foglalkozik.

66.

Magyar hazánk történetét érdeklő figyelmeztetés. *Nemz. Társ.* 1840 jan. 9-i I. köt. 2. sz. 9—11. l.

Veráncz Antal krónikája, Zápolya János egy levele, Oláh Miklós és más történetírók alapján bizonyítván, hogy II. Lajos a mohácsi csatában esett el és Székesfehérvárott temették el, cáfolja báró Brettfeld azon állítását, hogy II. Lajos holttestét a prágai királyi sirboltban találták meg 1804-ben.

67.

Végső szavam Henrik portugáliai gróf ügyében. (Gerenden, Mart. 18. 1840.) *Tud. Gyűjt.* 1840-i IV. köt. 79—82. l.

Válasz Fejér György megjegyzéseire, melyeket köszönettel fogadott. Bevallja ugyan, hogy a közölt 1361-i oklevelet nem látta s annak csupán másolatát kapta Meyerle János bécsi levéltárostól, de 1318-i saját, eredeti kolozsmonostori kiadványából igazolja, hogy a „bonae memoriae” kifejezés nemcsak elhunyt fejedelmeknek, hanem köznemeseknek is kijárt s így annak előfordulása még nem lehet elég bizonyíték arra, hogy a jelen oklevél nem hiteles.

Kemény cikke kiegészítéseül Luczenbacher János (a *Tudománytár* 1840-i VII. köt. 199—202. l.) kimutatja, hogy spanyol és francia források is szólnak Henrik portugáliai herceg magyar származásáról, a nélkül azonban, hogy a kérdést eldönthetnék.

Luczenbacher cikke végén közli a kérdés teljes magyar bibliografiáját is, amiből kitűnik, hogy arról legelőször Cornides Dániel szólt 1778-ban, 1828—1830 közt pedig kilenc cikk foglalkozott vele s ezek utolsója kiegészítéseül vetette fel aztán a kérdést Kemény 1839-ben.

68.

Iparunknak mire van szüksége? K...y. *Nemz. Társ.* 1840 május 22-i I. köt. 21. sz. 161—167. l.

Erdély ipara és kereskedelme csökkenése megakadályozásának ellenszere a Dunával való összeköttetése a szászok területének és ipariskola a szász nemzet közepette.

69—74.

Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. Herausgegeben durch G. Joseph Kemény. Band II.

Klausenburg, 1840; 8-rétű, 3 levél és 309 lap.

Az 1840 június elején megjelent kötet tartalma:

I. Mährische Landtags-Verhandlungen, die Ansprüche des Johann Zápolya auf Mähren betreffend; 1526—1531. (p. 1—84.)

II. Johannis Goebel et Georgii Wachsmann Chronica civitatis Schaesburgensis; 1514—1663. (p. 85—140.)

III. Siebenbürgische Ruin, beschreibts Johannes Greffius; 1658—1661. (p. 141—233.)

IV. Des Grafen Tököli Einfall in Burzenland, dessen Schlacht bey Tohan und Zernest, und Abmarsch aus Siebenbürgen; 1690—1691. (p. 237—279.)

V. Extract aus der mir, Grafen von Seeau ertheilten Landtags-Instruction; 1702. (p. 283—298.)

VI. Briefe des Grafen Ehrenreich von Seeau die Rákóczischen Unruhen in Siebenbürgen betreffend; 1703. (p. 301—309.)

A kötet német ismertetése $x+y$ -től a *Transsilvania* 1840 jul. 10-i 54. sz. 216. l.

75.

Régi magyar költészet. *Tudománytár*. Értekezések VIII. kötete (Budán, 1840) 80—92. l.

Ádám János kolozsvári polgár gyászéneke 1608-ból, a hosszú ének betűhív szövegével együtt.

Szerkesztői megjegyzés szerint, e cikk már fel volt szedve, mikor megérkezett a kolozsvári *Nemzeti Társalkodó* 1840. II. félévi 4. és 5. száma s bennök találták az éneket nagyajtai Kovács István kiadásában.

Kemény József e cikkének kézírata, az ének áttetsző szalmapapírosra vetett gondos másolatával (Gerenden, tavaszelő másodikán 1840) megvan mainapig is a M. Tud. Akadémia kézírattára Ivretü 23. sz. kötetében.

76.

1608-beli kassai gyűlésnek végzései. *Literariai Csarnok* 1840 aug. 23-i 16—17. sz.

Jászai Pál ráakadván a fenti végzések eredeti pecsétes példányára, újra kiadta a *Tudománytár* 1841-i 9. köt. 124—134. l.

77.

A gerendi templom régi felírata igazítva. *Nemz. Társ.* 1840 szept. 4-i 10. sz. 80. l.

A cikket ugyan id. Incze Ferenc gerendi ref. lelkes közli, de bevezető soraiban megvallja, hogy az általa (a lap 1840. évf. 21—22. l.) az 1000-ik évre helyezett kelettel közölt felirat hibás voltára Kemény József figyelmezteté¹ s most azt könyomatban is a helyes 1290-ik évvel közli újból. Ezt pedig úgy sikerült megállapítani, hogy a gr. Kemény Sámuel névnapját augusztus 26-án ünneplő vendégsereggel a templomba mentek s ott Kemény József tanácsára a meszet a felirat két felén levakarva, kitünt a helyes szöveg, melyet most bemutat.

¹ Kételyeit fejezte ki cikke után Fejér György is a „Hasznos Mulatságok” 1840-i II. félévi 9. sz. 33. lapján, kiemelvén, hogy a felirat szövege eddigi tudásunknak ellentmond.

78—80.

Honi régi kéziratokat tárgyzó levelek. *Nemz. Társ.* 1840 nov. 13-i 2. köt. 20. sz. és 21. sz. 153—155. és 161—165. l.

I. Szalárdi János Siralmas magyar krónikája kiadását érintő levele Boldai Mártonnak széki Teleki Mihályhoz, 1670 jul. 13. Rákóczi György adománylevele Szalárdi Jánosnak, 1646 jan. 6. Ébeni István Apafi fejedelemhez 1666 jan. 31-én írt levelében még az élő Szalárdiról van említés.

II. Eder József 1793-beli levele az erdélyi magyar nyelv-mívelő társasághoz Brutus Mihály és Bethlen János kézíratai iránt.

III. Kandó Mihály, Török Ferenc és gr. Mikes János 1797-beli levelei egy 1463-beli és 1526-i „Constitutiones Transylvanienses de modo exercituandi“ c. kézirat iránt.

81.

Dissertatio diplomatico-critica de isthoc calendarii Eberiani exemplari, et respective de contento in eodem Diario manuscripto authentico Stephani Báthori de Somlio eruto per Josephum C. Kemény. (Scribebam Gerendini 11. Septembris 1835, ipsodie, quo Divina favente clementia, 40 aetatis annum attingebam.) Kurz: *Nachlese auf dem Felde der ungarischen und siebenbürgischen Geschichte.* (Kronstadt, 1840.) 81—108. I. Utána a német fordítás 109—115. I.

Ifj. Báthory István 1534—1600 közti magyar és latin naptári feljegyzései rendkívül becsesek s azokat Kemény nagyon ügyesen adta ki időrendbe szedve s kellő magyarázatokkal kiegészítve.

82—83.

Apafi Mihály fejedelemsége első évtizedében. (1661—1662) Közli G. K. J. Az „Erdélyi Házi Segéd“ c. kalendárium 1841. évi köt. 39—41. I.

Találó jellemzése az óráiban, máskor meg könyveiben gyönyörködő, tanult s gyakran irogatásban örömet lelő fejedelemnek, aki azonban egyfelől sokat részegeskedett, másfelől haragjában sok gonoszt mivelt, alattvalóit zaklatva és megszegyentve.

II. József császár háromszéki utazása 1773-ban. *Ugyanott*, a 41—44. lapon.

Ismertetése József császár erdélyi útjának, főleg Kerekes Máté kézdivásárhelyi ref. pap (1773 június 13-án írt) levele alapján, melyet egész terjedelmében közöl.

84.

Bethlen Gábor honi fejedelmünk nemzetségéről. *Nemz. Társ.* 1841 jan. 29-i I. köt. 5. sz. 33—38. I.

Böjthi Gáspár munkája Bethlen Gábor atyai és anyai nemzetségéről. Zólyomi Miklós adománylevele Bethlen Domokosnak, 1666 okt. 11. Wesselényi Ferenc védelmezi Bethlen Domokost birtokában, 1665 dec. 3.

85.

Balika-vára nevezetéről. (Irtam Gerenden nov. 22. 1840.) *Nemz. Társ.* 1841 febr. 19-i I. köt. 8. sz. 62—63. I.

Cseri Mihály Historiája alapján bizonyítja, hogy Balika várát II. Rákóczi Ferenc Balika nevű kapitányáról nevezték el, akit a fejedelem 1709-ben Erdélyre küldött s ott rablásaiért egy „Erdélynek 1690-től 1715-ig való nevezetesebb dolgainak s történeteinek rövid feljegyzése“ c. kézirat szerint a tordaiak megölték.

86.

A Kolozsvártt felállítandó Nemzeti Múzeum s annak fontossága. (Kemény Sámuellel együtt tett előterjesztése Küküllő vármegye rendjeihez, 1841 febr. 21-én.) *Erdélyi Híradó* 1841. 20. sz. Német fordításban a *Siebenbüraer Wochenblatt* 1841. 28. sz. 111—112. I.

Ismertetése tanulmányunk bevezető soraiban.

87.

Ozorai Imre „De Christo et eius ecclesia“ című Krakóban 1535-ben nyomtatott magyar nyelvű munkájáról. (Gerend, martiusban, 1839.) *M. Tudós Társaság Évkönyvei* V-ik (1842-i) kötete 6—10. l.

Ez a második magyar nyelven nyomtatott könyv és ámbár a példány csonka, mert sem eleje, sem vége nincsen meg. Kemény József gondos forrás- és könyvészeti kutatás alapján megállapította szerzőjét Ozorai Imre református lelkész személyében, sőt azt is, hogy a könyv Viator Jeromos krakói nyomdájában készült, amit kiadói jelvényéből derített ki.

88.

Év-szavak széki Gróf Teleki József Erdély' kormányzói kinevezése esztendejére. Irta G. Kemény József, magyar akadémia tagja.

Hely és év nélküli egy-leveles nyomtatvány. (Az Erdélyi Múzeum gr. Kemény József Chartophilatium Transsilvanicum-a XX. kötetében.)

Chronosticon magyar, német és latin nyelven, amely az új gubernator beiktatása napjára — 1842 április 6-ikára — jelent meg és osztatott ki az érdeklődőknek. Kicsinyített mását mellékelten mutatjuk be.

89.

Kemény József és Sámuel könyveinek és íratainak felajánlása az Erdélyi Nemzeti Múzeum számára. (Az Erdélyi Karok és Rendekhez intézett felterjesztés 1842 június 30-ról.) *Erdélyi Híradó* 1842. évf. 32. l. és három más lapban.

Kivonatos tartalma tanulmányunk I. fejezetében.

90.

Offenes Bekenntniß meiner Ansichten über das Schreiben einer Geschichte Siebenbürgens. Anton Kurz: Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens I. köt. 1. füzet (Kronstadt, 1844) 1—14. l.

Erdély története megírásához, hogy az valóban hitelt érdemlő lehessen, rengeteg előtanulmány és kutatás szükséges. Még a kútforrásokat is át kell vizsgálni, mert az ily kritikai vizsgálat néha meglepő eredményekre vezet. Így pl. Somogyi Ambrus krónikája egész lapokat átvesz Joviusból, az olasz Paulo Giovio művéből, Bethlen Farkas pedig nem csupán az általa idézett munkákból ír ki hosszú részeket, hanem a lengyel Cromer, Piasecius vagy Grondsky műveit is szabadon kivonatolja.

Az új kiadvány ismertetése a *Budapesti Híradó* 1844 júl. 16-i II. köt. 9. sz. 38. l.

91.

Ein Bruchstück über Johann Michael Brutus und über den Werth seiner ungarisch-siebenbürgischen Geschichte. Kurz: Magazin I. köt. 43—66. l.

Brutus műve fontosságát méltatva kiemeli, hogy ő Jovius Somogyinál óvatosabban használta. Műve az övénél sokkal fontosabb s cikkét e szavakkal fejezi be: Hát a könyvnyomtatás nincs még feltalálva történelmünk ez értékes kincse kiadása számára?

ÉV-SZAVAK
SZÉKI GRÓF
TELEKI JÓZSEF

ERDÉLY KORMÁNYZÓI KINEVEZÉSE
ESZTENDEJÉRE.

1.

Légyen
H^V hon Vnk' oszLopa.
s éVekde éVeket eLlen
széki G. TeLeki József
ErDélynek
régteL fogVa híVen ohaltott
TörVényes KorMányzóla.

2.

Von
ALLen VöLkern
DaClens
GeLlebt,
waLte, LeLte,
VnD
Lebe
G. Ioseph TeLeki
VleLe Iahre
HoCh
BegLVČkt.

3.

CoMes Ioseph Vs TeLeki
TranssILVanlac GVbernator
Regl. et PatrIac
GratVs,
Vt
DIV teLIX
VIVat,
sItq Ve beatVs.
EXorant
VnIVersI.

92.

Kritische Beurtheilung jener angeblich römisch-dacischen Münzen, deren Beschreibung und Abbildung im „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, I. Band, I. Heft, Hermannstadt, 1843“ der Publicität übergeben wurde. Kurz: Magazin I. köt. 67—79. l.

Bár e pénzek nem valódi volta kiderült, a külföld számára, hogy azt ne hihesse, hogy az erdélyiek a numismatika terén semmik, tárgyalja azokat, miután előzőleg Traján dunai hídjáról értekezik, a róla készült érmekeket ismertette.

93.

Die Stiftungen des Auslandes für die dort studierende Jugend Ungarns und Siebenbürgens. Kurz: Magazin I. köt. 80—91. l.

Inkább szegény diákok mentek külföldre tanulni. A külföldi tanulmányi alapítványokról szóló tudósításokat akarja kiegészíteni. Ez alapítványok felsorolása országonként és vallásonként.

94.

Ueber das in der Diplomatik des Auslandes und Ungarns mit Innbegriff Siebenbürgens erscheinende älteste Linnenpapier. Kurz: Magazin I. köt. 101—122. l.

A fapapír használatáról Európában és Magyarországon. A merített papír használatának magyarországi tartamáról több oklevéltörténész írt. Kemény legrégebb merített papírú okmánya 1348-ban kelt, a másik 1368-ból való. Két ilyen, birtokában levő okmányt idéz, ír le és három vízjegy rajzát közli.

95.

Die ältesten Papiermühlen des Auslandes, Ungarns und Siebenbürgens und die Papierzeichen der beiden letzteren aus gleichzeitigen Urkunden erwiesen und insbesondere der Stadt Kronstadt gewidmet. Kurz: Magazin I. köt. 2. füzete 134—162. l.

Az európai papírgyártás áttekintése. Kemény szerint Magyarországon nem 1613-ban, mikor az előszámlált 23 nyomda már működött, hanem már 1553-ban volt papírmalom. Az első papírmalmot Brassóban 1546-ban állították fel. Néhány brassói papírra nyomott incunabulum. A későbbi erdélyi papírmalmok elősorolása. Mellékelten hét (1553—1635 közti) levél.

96—101.

Archivarische Nebenarbeiten. (Klausenburg, am 5. April 1844.) Kurz: Magazin I. köt. 172—189. és 403—421. l.

I. Terra Blaccorum, der heutige Fogarascher Distrikt. (p. 172—180.)

Egy 1301-i oklevél alapján megállapítja, hogy a Terra Blaccorum, a mai fogarasi kerület, 1231 előtt „Terra Bulgarorum“ nevet viselt.

II. Ueber das einstige „Zovan“-er Bisthum im heutigen krasznaer Komitat. (p. 180—184.)

Két közölt 1300-i és 1440-i oklevél alapján megállapítja, hogy 1200 körül Kusali Jakab Zoványban kolostort építtetett, melynek szerzetesei püspöki jogokat gyakoroltak; e miatt 1300 körül a tasnádi esperessel összeütközésbe kerültek és e Szt. György tiszteletére emelt kolostor 1440-ben már nem létezett. Egyébként a zoványi püspökök valószínűleg csak címzetes püspökök voltak.

III. Angelus, Prior des Augustinerklosters zu Deesch, und Paul Bischof von Belgrad im Jahre 1335. (p. 184—185.)

A középkori magyarországi elpusztult kolostorok és püspökségek történetéhez közöl egy 1335-i oklevelet, amelyben említés történik a dési augustinusok kolostorának priorjáról és a nándorfehérvári püspökről.

IV. Die Reise der Elisabeth Königin Mutter von Ungarn nach Polen im Jahr 1356. (p. 185—187.)

Egy 1356-i oklevél alapján megállapítja, hogy Erzsébet királyné, Nagy Lajos anyja, nemcsak járt Lengyelországban, amikor Krakóban majdnem egész kíséretét legyilkolták, hanem már 1356 húsvét táján ment Lengyelországba, mikor Lajos Olaszországban viselt háborút. Muratori forrásműve XII. kötete alapján pedig azt hiszi, hogy a magyar király seregében erdélyi szászok is voltak.

V. Neudorf, im Jahr 1366 ein „Praedium“ der Saxonum Cibinien-sium. (p. 187—188.)

Lajos király egy 1366-i közölt parancsa szerint Weidenbach Pétert, kinek a király a szebeni szászok akarata ellenére „Újfalut“ (Neudorf) ajándékozta, a kerzi apát oltalmazza meg, ha birtokában háborgatnák.

VI. Eine Spur vom Jahre 1385 der sogenannten „Advocatia“ im ungarischen Städtewesen. (p. 188—189.)

A „Honor Advocatiae“ kifejezés értelme „Schirmvogt“ a közölt 1385-i budai oklevél tanúsága szerint.

102.

Ueber J. B. Schuller's Umriss und kritische Studien zur Geschichte von Siebenbürgen. I. Heft. (Hermannstadt, 1840.) Kurz: Magazin I. köt. 3. füzet (Kronstadt, 1845) 195—229. l.

Schuller gyakran irányzatos számos állításával száll szembe, 32 pontban cáfolván azokat. Bizonyítja egyúttal, hogy a tárgyára vonatkozó magyar irodalmat sokszor figyelmen kívül hagyta. Mellékelten Báthory István egy 1487-i rendelete (p. 224) meg II. Rákóczy György egy 1653-i oklevele, mely szerint a hunyadmegyei Dobra akkor még Jófé nevet viselt. (p. 211—212.)

103.

Ueber die Entstehungszeit der ungarischen Komitate in Siebenbürgen. Kurz: Magazin I. köt. 230—238. l.

Két, 1277-i és 1322-i oklevél alapján állítja, hogy Erdélyt 1002 előtt nem, hanem Szent István halála, tehát 1038 után osztották fel megyékre, bár épen úgy nem bizonyos, hogy hétre, mint ahogyan nem, hogy ettől a hét vármegyétől kapta volna Erdély a „Septem castrensium regio“ vagy „Siebenbürgen“ nevet.

104.

Diplomatischer Beitrag zur Geschichte der Gefangenschaft des Johann Hunyadi. Kurz: Magazin I. köt. 313—319. l.

Hunyadi rigómezei csatavesztése utáni fogságának legszavahihetőbb leírása az Ivaniché, Schwandtner II. kötetében. De kik voltak árulói, arról, valamint fogsága részleteiről, meg szabadulása feltételeiről a magyar rendek Budán 1450 elején kelt oklevele nyújt új adatokat, melyet mellékletül könyomatban is közöl.

105.

Das Treiben der Mächte Europa's in den Jahren 1624, 1625 und der Fürst von Siebenbürgen Gabriel Bethlen. Kurz: Magazin I. köt. 323—357. l.

Az 1624—1625-i európai politikai helyzet vázolója után arról értekezik bőven, hogy minő és milyen eredményű béketárgyalások folytak II. Ferdinánd és Bethlen Gábor között ebben az időben s mily része volt ez utóbbinak a hágai egyezmény alapján az európai politikában. Ezekből nyilvánvaló, hogy Bethlen nem volt szószegő II. Ferdinánddal szemben. Mellékelten a Hágában 1625 dec. 9/19-én kötött egyezség saját, eredeti példányáról (p. 329—333) Jacobus ab Uhlfeldt levele Bethlenhez, Ex Cöppen haaga, 20. Ianuarii 1624; Weighardus Scultetus berlini levele 1625-ből. A jezsuiták káránbesi missziója Bethlen 1625-i levelére. Sok idetartozó irat jegyzéke.

106.

Kritische Bemerkungen über folgendes Werk: Geschichte des Kronstädter Gimnasiums. Eine Festgabe zur dritten Säcularfeier desselben von Joseph Dück. Kronstadt, 1845. Kurz: Magazin I. köt. 380—396. l.

Bírálja Dück felületesen kiválogatott bizonyítékait az erdélyi szász iskolák történetére vonatkozólag és kiegészíti azokat. Honter szerepének bírálata. Végül felsorolja a munka mellékleteinek címeit.

107—112.

Archivarische Nebenarbeiten. (Klausenburg, am 5. April 1844.) Kurz: Magazin I. köt. 403—421. l.

VII. König Sigmund am Sylvesterabend des Jahres 1397 zu Kronstadt in Siebenbürgen. (p. 403—405.)

Zsigmond király Brassóban, 1397 utolsó napján kelt oklevele nyomán az a feltevése, hogy a török elleni hadiadó ügyében körúton járt Erdélyben.

VIII. Der durch Sigmund, König von Ungarn, im Frühjahr 1402 beabsichtigte Römerzug. (p. 405—407.)

János esztergomi érsek 1402-i rendeletével 200 arany beküldését kéri harminc nap alatt a kolosmonostori apáttól, hogy a királyt Itáliába kísérhesse.

IX. Ueber das erledigte Erlauer Bisthum in den Jahren 1408 und 1409, und über Stibor, Bischof von Erlau, in den Jahren 1411 und 1417. (p. 407—409.)

Két oklevél alapján bizonyítja, hogy András elűzött spalatói érsek 1408—1409 közt is egri püspökhelyettes volt, illetve, hogy Stibor egri püspököt 1417-ben Miklós borsodi esperes helyettesítette.

X. Verbot der Gold- und Silberausfuhr aus Ungarn im Jahre 1431. (p. 409—412.)

Zsigmond husziták elleni készülődései és olaszországi koronázási költségeinek előteremtése végett az arany- és ezüstkiviteli tilalom tárgyában Küküllővárában 1431-ben kiadott rendelete.

XI. Bistritz und dessen Abgaben als Appanage der Königinnen von Ungarn. (p. 412—417.)

Losonczy (Bánffy) Dezső erdélyi vajda 1441-i rendelete alapján írja, hogy a besztercei szászoktól a magyar királynék még akkor is huzzák az eredetileg megállapított évjáradékot.

XII. Ein urkundlicher Beweis vom Jahre 1456 der königlichen Unveräusserlichkeit der einzelnen Besitzungen des Sachsen- und Szeklerlandes in Siebenbürgen. (p. 417—421.)

László király 1456-i oklevele, mellyel a székely- és szász földből való további ajándékozásokat megtiltja, kellő történeti magyarázattal közölve.

113.

Ueber das Bisthum und das Franziskanerkloster zu Bakov in der Moldau. Ein kritischer Beitrag zur Kirchengeschichte der Moldau, Walachei und Siebenbürgens. Kurz: Magazin II. köt. 3—82. l.

A bákói püspökség alapítási idejéről szóló három különböző vélemény cáfolata. Kemény szerint 1401-ben alapította IX. Bonifacius. Bizonyítása eredeti oklevél-szövegek alapján. A bákói franciskanus kolostor alapításáról szóló vélemények kritikája. A püspökség és kolostor története 1678-ig.

Mareus Bandinus érsek 1646-i jelentése a moldvai katolikus csángókról a kolozsvári ferencrendiek levéltárában. (p. 14—16.) Mellékelve: IV. Jenő pápa 1439-i és 1444-i oklevele; X. Leo pápa 1520-i levele; Wlad havasalföldi vajda 1431-i levele.

114.

Archivarische Nebenarbeiten. I. Die durch König Sigmund im Jahre 1426 beabsichtigte Wiederansiedelung des deutschen Ordens in Siebenbürgen. Kurz: Magazin II. köt. 96—101. l.

Zsigmond 1426-ban és 1427-ben a német lovagrend visszatelepítése ügyében huzamosabb ideig tartózkodott az erdélyi szászok földjén. Mellékelten Zsigmond király 1426-i oklevele, a szerkesztő kiegészítő megjegyzésével.

115.

Der Siebenbürger Landtag zu Hermannstadt im Jahre 1494. Kurz: Magazin II. köt. 109—121. l.

II. Ulászló 1494-ben azért tartózkodott Erdélyben, hogy hadat szedjen, tartománygyűlésen vettesse ki az adót és az erdélyi zavarokat lecsillapítsa. Mellékelten Ulászló király 1494-ben Szebenben kelt oklevele.

116.

Charakteristische Parallelen über die fast gleichzeitige Entstehung des constitutionellen Wesens in Ungarn, Deutschland, Frankreich, England und Spanien. Kurz: Magazin II. köt. 181—195. l.

Az említett államok történetéből vett tizenkét képben mutatja be, hogy az európai államok alapvonása a római birodalom bukása után a korlátolt monarchia volt, mert az arisztokrácia nem tűrte a korlátlan és örökösödésen alapuló egyeduralmat.

V. ö. 1832-ben írt hasonló tárgyú magyar cikkét, fentebb 23. sz. a.

117.

Heinrich von Valois und Stephan Báthori. Kurz: Magazin II. köt. 231—238. l.

Valois Henrik lengyel király menekülése Lengyelországból, 1574-ben, Henriknek a menekülését megelőző éjjelen (Krakóban, 1574 június 18-án) a lengyel rendekhez intézett levele kíséretében, saját gyűjteményéből. Báthory István lengyel királlyá választása és koronázása. Ahogyan nem szerették a lengyelek Henriket, annyira becsülték Báthoryt.

118—121.

Andeutungen von und für Ungarn aus einigen älteren Büchern.
Kurz: Magazin II. köt. 246—250. l.

Valentinus Pannonius, a königsbergi egyetem orvostanára, 1600-ban. A római Szent Péter-templom magyar gyóntatószéke 1710-ben. A lipcei „Neuer Büchersaal“ 1746-i magyar vonatkozású közlései. A hamburgi „Bibliotheca Historica“ 1716-i kötete magyar történetet érdeklő 2° munkája.

122.

Ob man die Ansiedelung der Szekler in ihren dermaligen Wohnsitzen schon in das IX. oder erst in das XII. Jahrhundert versetzen müsse?
Kurz: Magazin II. köt. 255—268. l.

Abulfedának a magyarok etelközi tartózkodásáról szóló tudósításának taglalása s az addigi helytelen nézetek helyesbítése. Annak igazolására, hogy a XIV. században még laktak besenyők a háromszéki székelyek szomszédságában, közli a gyulafehérvári káptalan 1324-i jelentését; hogy pedig Fogarasföldje hajdan Terra Bulgarorum volt, újra lenyomatja a gyulafehérvári káptalan 1231-i oklevelét.

123.

Ueber die ehemaligen Knesen und Kenesiate der Walachen in Siebenbürgen. Kurz: Magazin II. köt. 286—339. l.

Ez értekezés megírására Hilibi Gál László az erdélyi kenézségekről névtelenül kiadott munkája rengeteg hibáinak helyreigazítása vezette. A kérdést így nyolc fejezetben tárgyalja 1325—1487 közti 12 oklevél világánál. Különösen tanulságos a mű utolsó fejezete, melyben kutatásai eredményeit összefoglalva, Kemény kimutatja, hogy az erdélyi kenézek soha nemesemberek nem voltak, hanem a nemesek, szolgálatokra kötelezett alattvalói s midőn a kenéz név a XVII. század elején eltűnt, falusbírák szerepét töltik be. Légből kapott tehát Gál László amaz állítása, hogy „Mátyás király adományozásaiban bizakodva a szászok ... az oláh kenézsegeket eltörölték és így az oláhokat subjugálták,“ mert ellenkezőleg, egy 1456-i oklevél tanúsága szerint ép a szászföldi kenézek hatalmaskodtak a szászok birtokain.

124.

Archivarische Nebenarbeiten. II. Ueber den Bauernaufstand und über den wechselseitigen Schutzvertrag der drei ständischen Nationen Siebenbürgens. 1437—1438. Kurz: Magazin II. köt. 357—375. l.

Abból a tényből kiindulva, hogy Eder volt az első, aki oklevelek alapján előadta, miként jött létre az erdélyi rendek híres 1437-i uniója, hat új oklevéllel világítja meg az akkori népforradalom igazi okait, kimutatván, hogy az elnyomott népnek — tekintet nélkül nemzetiségére — teljes joga volt az elégedetlenségre földesuraikkal szemben.

125.

Bruchstück aus der Geschichte der vaterländischen geistlichen Zehnten mit besonderer Bezugnahme auf unsere Walachen. Aus dem ungarischen Original-Manuscript des Herrn Grafen Joseph Kemény ins Deutsche übersetzt von Johann Georg Giesel. Kurz: Magazin II. köt. 381—391. l.

Az eleinte a papi tized alól felmentett görög keleti románok később oly esetben fizettek tizedet, amikor oly területre költöztek, amelynek régi birtokosai hajdan tizedfizetésre voltak kötelezve. Mellékelten öt 1468—1648 közti felvilágosító oklevél.

126.

Monitum zum Manuskripte „Exemplaria manuscripta coeva Comitiorum Regni Hungariae regnante Wladislao II. anno 1498 et 1514 celebratorum“ aus der Sammlung des Szenczi Molnár Albert. Kurz: Magazin II. köt. 412—413. l.

E latinul írt bevezető cikk kelte: Scribebam Gerendini, 16. Junii 1845.

127.

Die Verkettung des einstens in Deutschland und Siebenbürgen in der Gestalt eines angeblichen Chripto-Socialismus nicht lange bestanden, sogenannten Judaismus. Kurz: Magazin II. köt. 416—429. l.

Kutatásai alapján bizonyítja, hogy az Erdélyben üldözött szombatosfelekezet azonos volt a sociniánusokéval. Mellékeltén Avitus János (Wittebergae, VII. Kal. Augusti 1621 kelt) és Péchy Simon erdélyi kancellárhoz, a szombatosok fejéhez írt levele.

128—131.

Archivarische Nebenarbeiten. III. Fragmente aus der Kirchengeschichte der siebenbürger Sachsen und des siebenbürger Bisthums vor der Reformation. Kurz: Magazin II. köt. 462—469. l.

A Géza király által Erdélybe, Szeben körül telepített flandriaiak és utódaik 1771-ig vallási tekintetben az esztergomi érsek jurisdictionja alá tartoztak, míg a többi szászok az erdélyi püspök alá. Emiatt a két egyházi hatóság közt sok surlódás volt s ezek részletei Zsigmond király két (1314—1356 közti) okleveléből s egy más keltezetlen érdekes jelentésből derülnek ki.

IV. Ueber die in Siebenbürgen im Mittelalter übliche äussere Formalität der Eidesablegung. Kurz: Magazin II. köt. 469—471. l.

Egy 1360-i oklevél alapján bizonyítja, hogy Erdélyben mezitláb, öv nélkül és porral behintett fővel volt egykor szokás esküt tenni.

V. Ueber die Ernennung der Vice-Woywoden Siebenbürgens. Kurz: Magazin II. köt. 471—472. l.

Zsigmond király egy 1397-i oklevele alapján igazolja, hogy a vice-vajdákat maguk a vajdák nevezték ki.

VI. Ein kleiner Beitrag zu einer zukünftigen Monasteriologia Transilvaniae. Kurz: Magazin II. köt. 472—473. l.

Egy a kolozsvári Óvárban állott apáca-kolostor Gertrud nevű főnöknőjének 1447-i okleveléből vett adalék egy készitendő erdélyi monasteriologiához

132—139.

Literarischer Anzeiger. Kurz: Magazin II. köt. 375—378. és 504—507. l.

Többé-kevésbé szigorú, de részrehajlatlan ismertetések az alábbi művekről:

Vizsgálódás az erdélyi kenéségekről. Nagy-Enyed, 1846. Hilibi Gál László névtelenül megjelent felületes, sőt célzatos munkája.

Czech József: Erdély történetének rövid rajza. Kolozsvár, 1846.

Papp József: Erdélyországnak rövid földleírása. Kolozsvár, 1846.

Értekezés az erdélyi nemes Szász nemzet eredetéről. Nagy Enyed, 1846. Gál László névtelenül kiadott munkája.

Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin. Leipzig, 1846.

Die Einkünfte des Schatzes im Königreiche Ungarn. Ofen, 1846.
 Der Sprachkampf und seine Bedeutung in Siebenbürgen. Leipzig, 1846.
 Kővári László: Erdély statisztikája. (A cenzura-hivatal által jóváhagyott kéziratossal.)

140.

Geschichtliche Tageserinnerungen. A *Satellit* 1845 július 3-i 53-ik számán kezdve folytatólag 1846 végéig. Az első közlemény élén ez a motto: Dum nihil habemus maius, calamo ludimus. *Phaedri libri IV* fab. 1.

A szerkesztő jegyzete szerint Kemény e különféle történelmi kijegyzéseit ifjúkori írói bűnei közé sorozta, pedig ezek a néha majd egy egész hasábot megtöltő adalékok igen érdekesekek s nagyon élénk kettették a százszok hetilapját, tárgyuk úgy a hazai, mint a világtörténet eseményeiből lévén merítve.

141—143.

Erdélyország Történetei Tára. Második kötet: 1566—1613.

Kolozsvártt, 1845. Nyomatott a kir. Lyceum betűivel; 8-r. XIII és 291 lap.

Az 1845 július 11-én megjelent kötet tartalma:

I. Vita vel peregrinatio vitae Thomae Borsos de Maros Székely Vásárhely. Mellékletül 1586—1612 közti 22 levél és országgyűlési végzés.

II. Itinerarium ad fulgidam Portam ottomanicam Thomae Borsos. Mellékletül Szkender basa 1613-i levele.

III. Rerum in Transsylvania Anno Domini 1613 toto mense Octobri gestarum ordo et series etc. Mellékletül Báthory Gábor Erdélyországtól való 1613-i búcsúlevele, meg további négy vonatkozó magyar levél.

A szerkesztők ismertető cikke a sajtó alatti kötetéről, az *Erdélyi Híradó* 1845 június 13-i 47-ik s következő 48—49. számában, németül pedig (1845 június 24-én) a *Transsilvania* 1845. évf. 49 és 52, valamint 55 és 59. számaiban.

Ismertette a Magazinul istoricu pentru Dacia IV. köt. 375—382. l.

Az Akadémia 1858 dec. 15-i nagygyűlésében a Marczibányi-jutalom 50 aranyával jutalmazta, mint oly munkát, mely nem csak a szomszéd haza történetei, különösen az arra nézve annyira nevezetes XVI-ik s részben XVII. század közelebbi ismertetésére nagyfontosságú kiadatlan írók és okmányok sorát adja becses felvilágosító bevezetések és jegyzések kíséretében, hanem a magyar nyelvű történeti emlékek kiadását is buzdító például szerencsésen megindította, s ez által is a történetírók figyelmét a magyar kútfőkre nagyobb mértékben felhívta. A jutalom, az egyik szerző-kiadó (vagyis Kemény) elhunytánál fogva, Kovács István úrnak rendeltetett kiadni. *Toldy*. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei IX. köt. (Budapest, 1876) 42. l.

144.

Rede des Grafen Joseph Kemény in der Sitzung der ungarischen Academie am 4. August 1845. *Blätter für Geist* 1845 aug. 25-i 35. és 36. száma 257—260. és 265—269. l.

Kivonatossal tartalmát ld. tanulmányunk III. fejezete legelején. (Magyarul — sajátosképen — sehol sem jelent meg. De kézírata megmaradt Kemény „Miscellanea” c. gyűjteménye IX. kötetében.)

Fellett reá Benigni József „Zeitungswelt” című cikkében, a szebeni *Der Siebenbürger Bote* 1845 szept. 19-i sz. 293. l.

145.

Leitende Antwort. *Blätter für Geist* 1845 okt. 20-i 43. sz. 321—323. l.

Felelet Benigni válaszára, melynek elején Kemény kijelenti, hogy őt nem kívánta sérteni s csupán annyit mondott, hogy „Benigni Josef urnak... munkája... alig érdemelne figyelmet, ha... némely állításai szintúgy, mint néha egyéb hírlapi irogatásai is *nemzeti ingerültséget nem okoznának*“¹ amit annyival inkább mondhatott, mert egyik vezereikkel Benigni nem atallotta e szavakkal kezdeni: Oh, ti bolond magyarok!

A cikk tartalma kivonatát ld. tanulmányunk III. fejezete elején.

Benigni viszonzválasza a *Siebenbürger Bote* 1845 nov. 14-i sz. 257. l. (Ismeretve ugyanott.)

¹Ime ennyi ismeretes Kemény József remek beszéde magyar szövegéből, amely soha meg nem jelent nyomtatásban.

146.

Az ugynevezett kolumbáczai legyekről. *A Magyar orvosok és természetvizsgálók Pécssett tartott hatodik nagygyűlésének történeti vázlatja és munkálatai* (Pécssett, 1846) 90—93. l.

Nem lévén természettudós, Kemény nem tudhatta, hogy választott tárgyáról még 1795-ben önálló munkát írt volt Dr. Schönbauer József Antal pesti egyetemi tanár. De azért cikke mégis hasznos adatokkal szolgált a Dévát s majdnem egész Hunyadmegyét 1845 május és június havában ellepített veszedelmes rovar pusztításáról, amely akkora volt, hogy a legyek a ros-kányi erdőben még öt farkast is halálra csíptek, az őzek meg nyulak pedig a csipéstől való kinjokban a közeli falvakba húzódtak tőlük.

147.

Neueste ungarische Geschichtsliteratur. *Blätter für Geist* 1846 ápr. 20-i 17. sz. 121—122. l.

A lassan induló történelmi kritikáról szóló rövid általános bevezetés után dicsérőleg ismerteti Jászay Pál „A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után“ című művének ép megjelent I. füzetét; csupán azt kifogásolván, hogy oklevél- és egyéb idézeteit nem eredetiben, hanem magyarra fordítva közli.

148.

Das Märchen der Herkunft des Johann Hunyadi. (Nach Kaspar Heltai's Buch aus 1574.) *Blätter für Geist* 1846 szept. 14-i 38. sz. 295—296. l.

Ezt Kemény 1843 május 5-i leveléből s a gróf buzdítására, Kurz Antal közli, a tőle kapott kész forrás-anyag alapján egész tanulmányt írván „Johann Corvin's von Hunyad Geschlecht und Herkunft“ címen a *Blätter* 1846. évf. 37—47. számaiban, közölve Hunyadi János leszármazási tábláját is (a 364. lapon) úgy amint azt Keménytől kapta volt.

149.

Csák Máté erdélyi vajda 1277-iki oklevele. Fejér György „Religionis et ecclesiae Christianae apud Hungaros initia“ c. műve (Budae, 1846) 241—242. l.

Karácsonyi János id. m. 146. száma szerint koholt.

150.

Gr. Kemény József beszéde a kolozsvári országgyűlés 1847 január 28-i ülésén a jobbágyság és adó eredetéről, kapcsolatban a Székelyföldön bevezetni tervezett úrbéri rendszerrel. A kolozsvári *Mult és Jelen* 1847 febr. 4-i 10. sz. 60—62. l. Kivonatossan az *Erdélyi Híradó* 1847 jan. 31-i 218. sz. 69—70. lapján, meg a *Nemzeti Ujság* 1847 febr. 14-i 437. sz. 102—103. l. és 438. sz. 106—107. l.

Tartalmi kivonata tanulmányunk IV. fejezete 16. jegyzetes részében.

151.

Rede des Grafen J. K. in der 26. Landtagssitzung, bezüglich der Einführung des Urbars auf dem Szeklerboden. A *Satellit* 1847. évf. 17—18. és 21-ik száma 73—74., 78—80. és 97—99. l. Március 1-től 15-ig.

Eredeti magyar szövegét ld. fentebb, 150. sz. a.

152.

Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungarici et Transsilvanici. Edidit Josephus Trausch Coronensis. Pars I—II.

Coronae, 1847—1848. Impressum per Johannem Gött Typographum. In 4-to pag. 324 et 307.

Ezt Trausch a Keménytől kapott másolatból adta ki, amit Kurz nyíltan elárul, mondván: Nach einer von einer gleichzeitigen Abschrift durch den Herrn Grafen Joseph Kemény gemachten Abschrift. (Magazin II. p. 511.)

153.

Mikó-Ujvár emléke. *Uj Magyar Múzeum* 1854. I. köt. 44—61. és 146—157. l.

A várkastély története, 1438—1635 közti négy oklevél, 1647—1755 közti 3 levél, meg egy 1637-i és 1715-i jegyzőkönyvi részlet kíséretében.

Az értekezés némely állítására Szabó Károly tett megjegyzéseket, kiterjeszkedvén arra is, hogy az 1533-beli ú. n. Csíki krónika nem hamisítvány. (Ugyanott, a 270—273. l.)

154.

Bonfinius élete és munkái. *Uj Magyar Múzeum* 1854. I. köt. 246-270. és 315—323. l.

Életrajzi főbb adatainak felsorolása után ismerteti Bonfinius *Decas*-ainak 12 latin, 2 német kiadását, Czwittinger után pedig egy állítólag 1606-ban megjelent magyar fordítását is. Adatai közt becses, hogy Prayval szemben, Joannes a Rhenis de Monte Joannis „Breviculum Chronologicum“ c. műve (Coloniae, 1658) alapján kimutatja, hogy Bonfini 1503 tavaszán Budán halt meg 69 éves korában és eltemettetett Szent Margit kápolnájában. Kemény közli még síriratát is, melyet munkájának 1565-i kiadása címlapján talált és írt le magának.

155.

Az állítólag 1533-beli székely krónikáról. (Szabó Károly urnak feleletül.) *Uj Magyar Múzeum* 1854. I. köt. 443—452. l.

Ezt az ú. n. Csíki székely krónikát Kemény József már 1817 óta ismerte, de hitelességét kétségbevonja mindaddig, míg eredeti példánya vagy bármilyen hiteles másolata elő nem kerül.

Erre a cikke Szabó Károly önálló értekezésben felelt, a krónika hitelességének védelmében; ugyanott, az 1854-i II. köt. 301-315, 383-409 és 457-487. l.

156.

A nagyköpcsényi Listi-család eredete, növekedése és hanyatlása. *Uj Magyar Muzeum* 1854. I. köt. 489—511. l.

Kimutatja, hogy Liszti János, a költő családja erdélyi szász eredetű, legrégebb őse az 1561-ben szereplő Liszti Kristóf szebeni szenator lévén. A család azonban Magyarországra költözött, tagjai ott nagy szerepet vittek, egész 1676-ban történt kihalásáig.

157.

Az ilyefalvi hajdani erősség emléke „Kastély“ és „vár“ nevezet alatt. *Uj Magyar Muzeum* 1854. II. köt. 29—43. l.

Az ilyefalvi vár története. Mellékelten: egy névtelen székely szerző 1658-ban írt és Ilyefalvának ugyanazon évben a tatárok által történt elpusztítását megörökítő 64 versszakból álló verses krónika, továbbá a kolosmonostori konvent 1443-i kiadványa az ilyefalvi régi, a reformáció előtti időből való Szent Ilyésnek szentelt templomról.

158.

Magyar hazánkban létező oláhok hajdani vajdaságaikról. *Uj Magyar Muzeum* 1854. II. köt. 119—132. l.

Cáfolja Szirmai Antal azon állítását, hogy Balk 1368-ban Szatmármegye főispánja volt. Magyarországi oláh vajdák már 1247-ben fordulnak elő oklevelekben, így például a kviesori vajda. A hazai románok vajdaságainak szűk korlátok közé szorított értelmet kell adni. Mellékelten 1368—1445-i három oklevél a Zarándmegyei Krisesori család nemzedék-táblázata.

159—161.

Diplomatikai kutatások. (Irárm Bécsben, nyárhó első napján, 1854.) *Uj Magyar Muzeum* 1854. II. köt. szeptemberi füzete 194—227. és 315—332. l.

I. Az 1561- és 1562-beli titkos működések Erdélynek Magyarországhoz való visszakapcsolása iránt. (p. 194—212.)

A nagyváradi püspök I. Ferdinánd elé terjesztett titkos tervezete Erdélynek Magyarországhoz való visszaesatolásáról, 1561. Despota moldvai vajda levele, 1561. Ferdinánd király fiához, Miksához, 1561. Zay Ferenc kapitány Miksához, 1562. Báthori András kapitány Miksához, 1562. Thordai Zsigmond kamarai tanácsos Miksához, 1562.

II. Rudolf császár és erdélyi vajda Báthori Zsigmond közti 1594-beli titkos követségek. (p. 212—227.)

Kis Mátyás követsége és jelentése, 1594. Carrillo Alfonz jezsuita levele és Báthori András bíboros két levele Carrillóhoz, 1594. Christoph von Teuffenbach Mátyás főherceghez, 1594.

III. Erdélyi fejedelem Báthori Zsigmondnak Mária Christierna osztrák fejedelem-asszonnyali házasságát érdeklő 1595-beli okmányok. (p. 315—332.)

A magyar tanácsosok felelete az erdélyi urak válaszára, 1595. Egybekelelési kötés Báthori Zsigmond és Maria Christierna között, 1595. Maria Christierna lemondási okmánya az osztrákházi tartományokhoz való öröklési jogáról, 1595. A magyar tanácsosok jelentése az erdélyi tárgyalásokról, 1595.

162.

Erdösi János élete, saját munkáiból merítve. *Uj Magyar Muzeum* 1855. I. köt. 97—113. l.

Egyenként tárgyalja Erdösi munkáit és Erdösi életéről és munkáiról szóló sok hibás adatot helyreigazít. Beeses Reisacher Bertalan Erdösit magasztaló latin verse 1551-ből, amikor ő is tanártársa volt a bécsi egyetemen.

163.

Diplomatikai kutatások. IV. Erdélyi fejedelem Báthori Zsigmond és II. Rudolf császár közötti egyezés Erdélynek átadása iránt 1597-ben. *Uj Magyar Muzeum* 1855. I. köt. 193—204. l.

Ez eddig ismeretlen volt fontos államoklevél szövegét Kemény a bécsi kamarai levéltárból közli Báthory Zsigmondnak Carrillo Alfonzhoz intézett (1597 dec. 11-i) levelével együtt, ő lévén közvetítője a prágai udvarral folytatott tárgyalásaiban.

164.

Szalárdi János, a történész. *Uj Magyar Muzeum* 1855. I. köt. 233—250. l.

Szalárdi életrajzának megírását másra hagyván, csupán az általa gyűjtött idevonatkozó adatokat közli. Szalárdi levele Bornemisza Pálhoz, 1638. Rákóczi György adománylevele 1646-ból. Szalárdi János levele Árkosi Mihályhoz, 1664. Szalárdi János levele I. Apafi Mihályhoz, 1665. Kolosvári főispán Ebeni István Apafihoz, 1666. Az 1666-i fogarasi országgyűlés IX. törvényeikre Szalárdi kirendeléséről az adók és egyéb jövedelmek főbeszedőjének. Szalárdi levele Apafihoz, 1666. Az 1666-i gyulafehérvári országgyűlés III. törvényeikre, amelyben Szalárdiról, mint már néhairól van szó. Szalárdi János sírkő-verse a fogarasi temetőben, 1834-ben vett másolatáról közölve. Boldvai Márton levele széki Teleki Mihályhoz Szalárdi „Siralmas krónikája” 1670-ben tervezett kiadásáról.

165.

Báthori István erdélyi vajda s lengyel király mint a katholicismus pártolója s a jezsuitáknak egy eddig ismeretlen kolosvári nyomdájok. *Uj Magyar Muzeum* 1855. I. köt. 378—394. l.

A jezsuiták Erdélybe telepedése 1579-ben. Báthory István király hívására. A jezsuiták 1581-ben működött állítólagos kolozsvári nyomdája. István király mély vallásos hite Karnkowski Szaniszló püspök nyilatkozata szerint. Ioannes Demetrius Solicovius „Commentarius brevis rerum Polonicarum” c. műve (Dantisci, 1647) alapján. Possevino Antal jezsuita viszonya Báthory Istvánhoz.

166.

Erdélyi tudományos igyekezetek. Egykoru eredeti magányos levelek szerint. *Uj Magyar Muzeum* 1855. I. köt. 401—425. és 451—470. l.

Erdélyi püspök gr. Batthyányi Ignác levele gr. Teleki Sámuelhez az általa tervezett erdélyi tudós társaság alakítása iránt, 1785. Gr. Teleki Sámuel válasza, 1785. Aranka György levele Békesi Zsigmondhoz magyar nyelv-művelő társaság szervezése tárgyában, 1794. Kerekes Ábel által Aranka Györgynek írott levél töredéke történeti gyűjteményéről, 1814. Gr. Bethlen Imrénének gr. Kemény Józsefhez küldött nyomtatott körlevele magyar folyóirat indítása tárgyában, 1828. Benkő József Mária Teréziához intézett ajánló levele „Transsilvania” c. műve elejéről, 1777. Benkő József gr. Teleki Sámuelhez az erdélyi három országban nemzet egyesülése s pecsétje tárgyában, 1783. Benkő József levele munkálkodásai felől Teleki Sámuelhez, 1795.

167.

Diplomatikai kutatások. V. Erdélynek némely 1598 és 1599-iki eseményeit felvilágosító hiteles írományok. *Uj Magyar Muzeum* 1855. I. köt. 497—518. l.

Rudolf császár levelei Báthory Zsigmondhoz és neje, Mária Christiernához, az Erdély átvétele végett kiküldött biztosaihoz, ezek esküfomája. Miksa főherceg levele Rudolfhoz s az erdélyi rendekhez, Báthory Zsigmond

levele — 1598-ból; továbbá Mária Christierna oklevele, amellyel erdélyi hitbér-jószágait távozása előtt haszonbérbe adja Báthory András fejedelemnek, ennek kötelezvényével, 1599-ből. Együttesen 14 kiadatlan becses levél és jelentés a bécsi kamarai levéltárból.

168.

Alterthümer und Kunstdenkmäle in Siebenbürgen. (Brief an Fürst Karl Schwarzenberg, Gouverneur von Siebenbürgen, vom 21. August 1853.) *Transsilvania* 1855. No. 25. Seite 99.

Kivonatos tartalma tanulmányunk bevezető részében.

169.

Bethlen Gábor jelleme egykorú vélemények szerint, s 1616 s 1619-beli levelei. *Uj Magyar Muzeum* 1856. I. köt. 16—27. l.

Részletek egy 1620-i ritka névtelen röpiratból, meg Bethlen két (1616-i és 1619-i) belőle vett leveléből, számos egyéb ismeretlen külföldi könyvből merített jellemző idézetekkel.

170.

Adatok Szacsvai Sándorról. (Gerend, 19. Nov. 1853.) *Uj Magyar Muzeum* 1856. I. köt. 281—283. l.

Mike Sándor erdélyi országos levéltárhoz intézett levél alakjában írt emlékezés Szacsvai újságírói működéséről Bécsben, 1786—1792 közt. Röpiratai, Magyar Kurirja. Szacsvai satirikus elméje.

171.

Benkő Józsefről s a Hóra-világ irodalmáról. (Kemény Mike Sándorhoz intézett második levelében.) *Uj Magyar Muzeum* 1856. I. köt. 334—339. l.

Benkő „Az erdélyi oláh nemzet képe“ s „Az 1784-ben támadott Oláh zenebonának leírása“ c. műveiről. A Horavilágra vonatkozó hét más munka címe. Benkő mentegetőzése azon váddal szemben, hogy „Transilvania“ja nem eredeti munka. Szacsvai „A Hazafiak tüköre“ c. műve.

172.

Még valami Szacsvai Sándorról s a Hora-dolgokról. (Gerenden, nov. 23. 1853.) *Uj Magyar Muzeum* 1856. I. köt. 339—341. l.

Szacsvai újságírói és nyelvtisztítási érdemei. Hora pénzei, rézgyűrűje és csákánya.

173.

Magyar irodalmi berek. Szász-Sebes XV. századbéli tanodája, török általi ostroma és történetírójának emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 45—53. l.

A „Tractatus de ritu, moribus, nequitia et multiplicatione Turcorum“ c. munka magyar vonatkozásai az 1487—39-i évekből.

A cikk előtti X-es szám arra látszik utalni, hogy ez Kemény Józsefnek a folyóiratban eddig megjelent tizedik cikke, de azért ez az elseje azoknak, amelyek később az ezentuli füzetekben megjelentek s a „Történelmi és irodalmi berek“ című kötetben is megtalálhatók. (A cikkek folyószámát ezentül célszerűségi szempontból elhagyjuk, mivel néha maga a szerkesztő — Toldy Ferenc — is elhagyta, néha meg hibásan rakta fel.)

174.

1480-beli jóslat Magyarország jövődjéről. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 76—80. l.

A „De maximis mutationibus regnorum prognosticon D. Magistri Antonii Torquati... ad Serenissimum Matthiam Regem Ungarorum“ című 1584-ben megjelent munkából Torquato Antal orvos Magyarország jövődjére vonatkozó jóslatai.

175.

Laki Thúz Jánosnak velencei emléke 1486-ról. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 80—83. l.

Keresztelt zsidó volt. Valla György neki ajánlotta „Juvenalis cum tribus commentariis“ c. Velencében 1492-ben megjelent művét.

176.

Első Mátyás király idejéből egy magyar költőnek emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 83—84. l.

A „Fr. Arnoldi de Bavaria liber singularis de arte poetica ejusque laudibus et usu delectamineque“ c. munka 1492-ből említi Mátyás király Gábor nevű magyar dalnokát.

177.

Magyar és erdélyi nyomdászok külföldön, 1472—94 közt s a budai könyvtárak 1481—1525 közt. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 116—136. és 206—214. l.

Külföldön nyomdával rendelkező hat magyarországi nyomdász meg nyomdatermékeik, valamint 12 régi budai könyvtár meg az általuk kiadott munkák felsorolása.

178.

Hazai tudósaink a XV. század végén s a XVI.-nak elején. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 241—259. és 334—345. l.

A „Sodalitas litteraria danubiana Ungarorum.“ A Bolognában és egyebütt tanult magyar ifjak. Beroald Fülöp bolognai tanár három munkájában. Coturninus (Schuster) Lénárd Frangepán Gergely kalocsai érsekhez intézett beszéde. Számos külföldi író ajánlotta művét tudós híru magyar uraknak.

179.

Idősb Perényi Gábor emlékezete 1509—1512-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 353—360. l.

Crosnai Pál krakkói tudós tanár, akit Perényi szívesen fogadott és gyámoltított, „Ad divum Ladislaum Pannoniae Regem victoriosissimum, et sanctum Stanislaum praesulem ac martyrem Poloniae gloriosissimum et pluraque alia connexa carmina“ c. Bécsben, 1509-ben kiadott munkájának ajánlólevele Perényi Gáborhoz.

180.

Erdélyi költők a XVI. század második tizedében. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 413—422. l.

Wolfhard Adorján, Hagymás Máté, szebeni Wall Tamás, kolosvári Roth (Veres) Tamás, Szilágyi Ambrus, Hatz Márton, Székely Ferenc és Ladó Ferenc magyarországi írókról és verseikről.

181.

A Dózsa-pórhad egykorú emléke. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 449—453. l.

A II. Ulászló udvarában tartózkodott Taurinus (Stieröxel) István gyulafehérvári kanonok leírja a Dózsa-lázadás történetét ily cím alatt: „Stauronmachia, idest Cruciatorum Servile Bellum. Viennae, 1515.“

182.

Vitéz János és Eperjesi János 1514-beli emlékezetök. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 453—454. l.

Regiomontanus János Peurbach Györgynek általa rendezett csillagászati térképeit, amint ez az utóbbi „Tabulae Eclipsium“ Bécsben, 1514-ben kiadott művének ajánlóleveléből kitérünk. Vitéz, nagyváradi püspök tiszteletére „váradai táblák“-nak nevezte. Ugyane mű előszavában van említés Eperjesi Jánosról is.

183.

A velenceiek által elfoglalt részei Magyarországnak. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 496—500. l.

Helianus Lajos „De bello suscipiendo adversus Venetianos... oratio“ című 1510-ben Augsburgban megjelent művében elősoroltatnak a velenceiek által Magyarországtól elfoglalt dalmát parti részek, melyeket 1813-ban foglalt vissza I. Ferenc a franciáktól.

184.

Verbőci István emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 517—528. l.

Verbőci „Tripartituma“ bécsi 1517-i első kiadása végéről Balbi Jeromos pozsonyi prépost latin verse. Verbőci római és wormsai követsége. Hogy Verbőci sok külföldi tudóssal élt baráti viszonyban, arra nézve három mű neki szóló ajánlását találjuk.

185.

Budai Simon magyar verselő 1518-ban és Erdélyi Miksa indiai utazónk 1519-ben. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 528—531. l.

Fr. Chrysologi de Valle Marie „Tractatus specialis de linguarum scientie utilitate“ c. Bécsben, 1518-ban kiadott munkában van említés Budai Simon száműzetéséről és költészetéről. Erdélyi Miksát, Bod Péterrel szemben Kemény a Bécsben a XVI. század elején hatalmas „Siebenbürger“ erdélyi szász családból valónak tartja.

186—188.

Drei Briefe des Grafen Joseph Kemény an einen Freund über Michael Csáky, den vielvermögenden Kanzler in Siebenbürgen zur Zeit des jungen Königs Johann Sigismund. (Gerend. am 28. April, 9. und 26. Mai 1854.) *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*. Neue Folge II. kötete (Kronstadt, 1857) 75—127. l.

Fejezetek: I. Die Familie Csáki de Keresztszeg. II. Die Familie Csáki von Bihar. III. Die Familie Csáki de Dobra. IV. Die Familie Kis-Csáki de Karko alias de Mihály. (p. 75—91.) Die politische Laufbahn Michael Csáki's. (p. 92—112.) Michael Csáki: capo et protettore della setta lutherana. (p. 113—127.)

189.

Mihály vajda jellemét és tetteit hitelesen érdeklő okmányok 1600 és 1601-ből. (Badenben, Bécs mellett 1854. augusztusban.) *Magyar Történelmi Tár* III. kötete (Pesten, 1857) 119—188. l.

A hadügyi levéltárban talált 11 érdekes levéllel és jelentéssel, melyeket kellő magyarázatokkal közöl, bevezetésében azzal a megjegyzésével, hogy ezek nélkül sem Erdély akkori eseményeit, sem Mihály vajda dacos, csalfa indulatját helyesen s hitelesen felfogni és leírni nem lehet.

Az egyes darabok rövidített tartalma az alábbi: 1. Kelemen pápa Mihály vajdához, 1600 ápr. 22. 2. Az Erdélybe küldött császári biztosok tárgyalása Mihály vajdával, 1600. 3—10. *Berichte der kaiserlichen Commissaire*, 20—25. April 1600. E jelentések fontossága, hogy először nyújtanak hiteles adatokat arról, mit végeztek Mihály vajdával a hozzáküldött biztosok: Ungnad Dávid és Székely Mihály szatmári kapitány, akik Kornis Gáspár egy titkos levelét is felküldték a prágai udvarnak. 11. Mihály vajda keltezetlen, igen fontos latin jelentése Rudolf császárhoz, amit nyilván személyesen nyújtott át neki 1601 elején.

190.

A gróf Lázár család. Irta családjá számára gróf Lázár Miklós összekapcsolva gróf Kemény Józsefnek a nevezett családról kéziratba hátramaradt munkájával és számos jegyzetével.

Kolozsvártt, 1858. A rom. kathol. Lyceum betűivel; 8-rétű 3 levél és 282 lap.

A kiadó 1858 március 23-án kelt előszavában hálásan emlékezik Kemény közreműködéséről, melynek a kötet jóformán minden lapján nyoma van, sőt a közölt oklevelek nagyobb része is Kemény gyűjteményéből származnak.

191.

Az ugynevezett hét gyászmagyarkákról, vagyis szent Lázár szegényeiről, és a szárhegyi gróf Lázár család első törzsökéről. (Irám Gerenden aug. 17. 1853.) Gróf Lázár Miklós 1858-ban megjelent fentebbi műve 3—11. l.

Kimutatván Apor Péter meg Timon Sámuel állításainak tévedését, Kemény József ez értekezésében azt a véleményt kockáztatja, hogy a Lázár-család besenyő-származású, miután Lázárfalvának legrégibb lakói — még egy 1365-i oklevél szerint is — biszenusok voltak.

192.

A mohácsi ütközet egykoru emléke. *Uj Magyar Muzzeum* 1858. I. köt. 21—34. l.

Cuspinianus János (valószínűleg már 1527-ben, Bécsben megjelent) leírását tartja leghitelesebbnek. Címe: „Oratio protreptica Joannis Cuspiniani ad Sacri Ro. Imp. Principes et proceres, ut bellum suscipiant contra Turcum cum descriptione conflictus nuper in Hungaria facti.“ A mohácsi csata leírását teljesen lenyomatja belőle, jegyzetben Sibutus György latin verse 1528-ból a magyarok hűtlenségéről.

193.

Mátyás király könyvtárának emlékezete. *Uj Magyar Muzzeum* 1858. I. köt. 102—105. l.

Brassicanus János említ „Luciani Samosatensis aliquot exquisitae lucubrations“ című Bécsben, 1528-ban megjelent művében két kéziratot, melyet a törökök Mátyás budai könyvtárából elvittek, s hogy ő Pesti Gábor közbenjárására Janus Pannonius 300 epigrammját váltotta meg a törököktől. Több vélemény Mátyás könyvtára hollétéről.

194.

Wagner András emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 199—202. l.

Wagner Andrásról bővebb említést találunk Honorius Gott „De imagine Mundi“ című Bécsben, 1594-ben nyomtatott művében. E szerint erdélyi, még pedig brassai szász volt.

195.

Martinuzzi halála idejének meghatározása. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 225—227. l.

Heltai Gáspár tévedése Martinuzzi halála idejéről, mely 1551-ben történt. A gyilkos Marcus Antonius volt, aki elsőnek döfte át a biborost, de kegyetlen halállal halt később meg.

196.

Oláh Miklós emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 227-233. l.

Az Oláh Miklós esztergomi érsek emlékét fenntartó, valamint neki ajánlott 8 külföldi mű s az arcképét közlő 3 más külföldi munka ismertetése.

197.

Sylvester János emlékezete 1551-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 377—378. l.

Reisacher Bertalan dícsérő verse 1551-ből Sylvesterről. Maga Sylvester „Querela Fidei... ad regem... Ferdinandum“ c. Bécsben, 1551-ben kiadott művében panasolja el szenvedéseit. V. ö. fentebbi, 162. sz. a. cikkével.

198.

Egy adatka erdélyi szászainkról. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 379—380. l.

Az erdélyi szászok Szapolyai János király elleni ellenszenvét és Ferdinándhoz való hűzését bizonyító részletek Rudolph de Capsis Pomeranus „De continuo Germaniae periculo Thurecorum astutissima nequitia“ c. 1552-ben megjelent művéből.

199.

Istvánfi Pál halotti emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 380—383. l.

Szentgyörgyi Gábor latin verse Tőke Ferenc Istvánnak Istvánfi Pál halála emlékére írt „Epithaphium... Pauli Istvánfi“ c. 1553-ban, Bécsben megjelent művéből.

200.

Verancsics Antal emlékezete 1558-ból. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 383—384. l.

Lazius Farkas „Commentarii Rerum Graecarum“ c. 1558-i munkájának az a mondata, mely szerint Verancsics követjárásai alkalmából Thraciát és Kisázsziát is bejárta s a földrajz-irodalomban is jártas volt.

201.

Magyarországnak és régi szokásainak leírása 1573-ból. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 384—387. l.

Joannes Boëmus Auban „Omnium gentium mores, leges et ritus“ című 1571-i műve 295—300. lapja szerint a régi magyar sajátos betűk emléke külföldön és használata itthon még nem egészen ment feledésbe. Jegyzetben, Francken Sebestyén 1534-i leírása a magyar asszonyok viseletéről.

202.

A szombathelyi zsinat s akkori jezsuiták emlékezete 1579-ből. *Uj Magyar Museum* 1858. I. köt. 387—390. l.

Horváth Márkus jezsuitának az 1579-i szombathelyi zsinaton tartott s az „Acta constitutionis dioecesanæ synodi Jauriensis... Sabariæ... habitæ“ c. Prágában, 1579-ben megjelent munkájában olvasható protestáns-ellenes beszéde. Beregszászi Péter váradi lelkész „Apologia pro ecclesiis reformatis“ c. Váradon, 1585-ben megjelent műve. A jezsuitákat Erdélyből kiutasító 1588-i medgyesi országgyűlés végzéseinek idevonatkozó 5. része.

203.

Ecsedi Báthori István emlékezete 1586-ból. *Uj Magyar Museum* 1859. I. köt. 31—33. l.

Fegyverneki L. Izsák „Enchiridii communium Theologicorum“ c. Bázelen év nélkül megjelent műve ajánlólevelében dicsőíti ecsedi Báthori Istvánt, mint a reformáció egyik fő gyarapítóját. Grynaeus János Jakab bázeli könyvnyomtató ecsedi Báthori Istvánhoz intézett s a fenti mű elején kiadott dicsőítő levele.

204.

Draskovics János és nejének emlékezetök 1610-ből. *Uj Magyar Museum* 1859. I. köt. 34—36. l.

Guevara Antal „Horologium Principum“ c. munkája Draskovics által 1610-ben végzett magyar fordításáról s ennek nejéhez, Istvánfi Evához, intézett ajánlólevele a házassági erkölcsökről és gyermeknevelésről.

205.

Id. Rákóczi György emlékezete 1627-ből. *Uj Magyar Museum* 1859. I. köt. 36—38. l.

Rotterdami Rézmán „Az keresztyén viselés könyvecskéje“ Salánki György által készített és Leydenben, 1627-ben kiadott fordítása ajánlólevelében megemlékezik öreg Rákóczi Györgynek a széptudományok iránti érdeimeiről.

Jegyzetben Lisznyai K. Pál „Magyarok krónikája“ Debrecenben, 1692-ben megjelent művéből 22 férfi és 11 női latin keresztnév magyar fordítását közli.

206.

Prágai András panasza nemzetéről 1628-ban. *Uj Magyar Museum* 1859. I. köt. 233—237. l.

Guevara Antal „Horologium Principum“ c. munkája 1. és 3. könyvét id. Rákóczi György rendeletére Prágai András lefordítván és „Fejedelmeknek serkentőórája“ címmel Bártfán, 1628-ban kiadván, ajánlásában a fényűzési cikkek behozatala ellen s a magyaroknak minden vitézségük mellett történetükben való járatlanságukról szól.

207.

Ifj. Perényi Gábor és nejének emléke, 1637-ből. *Uj Magyar Museum* 1859. I. köt. 238—239. l.

Téjfalvi Csiba Márton beregszászi prédikátor „Romanocategorus“ című 1637-ben kiadott katolikus-ellenes műve ajánlásában a Perényieket dicsőíti s ifj. Perényi Gábor azon dicséretes tettét emeli ki, hogy őt személyt taníttatott saját költségén külföldön.

208.

Szenczi Molnár Albert emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 309—329. l.

Szenczi Molnár Albert szegénységben eltelt tanuló éveiről és későbbi élete folyásáról, valamint egész munkásságáról, művei címeinek közlése mellett 33 levél és levélrészlet alapján.

Ez a nagyfontosságú közlés, amely számot is elfelejtett kapni — tévedésből kimaradt az e cikkeket tartalmazó kötetből.

209.

Fröhlich Dávid és némely nevezeteseb egykorú emlékezete 1639-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 384—395. l.

Részletek Fröhlich „Medula geographiae practicae“ c. Bártfán, 1639-ben kiadott munkájából Alsted János Henrik gyulafehérvári tanárhoz való viszonyáról, valamint Magyarország politikai földrajzi leírásán kívül a magyar nép jelleméről s viseletéről, meg hogy ebben kezdik utánozni a törököket.

210.

I. Rákóczi György születése. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 396. l.

Id. Rákóczi György, Zsigmond fiához intézett és Gyulafehérvárt, 1640-ben kiadott jeles instructiójából közli, hogy 1594 június 8-án született és 1630 december 2-án választott erdélyi fejedelemmé.

211.

Dobó István s Ferenc és Lórántfi Mihály és Zsuzsánna emlékezetök 1640-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 396—403. l.

Medgyesi Pál „Szent Ajak öröme“ c. Gyulafehérvárt, 1640-ben kiadott munkájának ajánlásában Lórántfi Zsuzsánna őseit, Dobó Istvánt és Ferencet dícsőíti. A tulajdonképeni munka egy Lórántfi Zsuzsánna által előidézett, az úrvacsorának két szín alatti vételéről szóló vitának leírása.

212.

Magyarország siralmas állapota 1641-ben. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 403—404. l.

Justus Lipsiusnak „Az álhatatlanságról írt két könyve“ Debrecenben, 1641-ben megjelent művének ajánlása Vai Péterhez, Magyarország siralmas állapotjáról és saját maga veszedelembejutásáról.

213.

Bedegi Nyári Bernát emlékezete 1649-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 404. l.

A „Sz. Bernárd atyjának szép ájtatos elmélkedési az emberi állapot ismereteiről“ c. Lőcsén, 1649-ben megjelent mű ajánlása úgy magasztalja Nyári Bernátot, mint az ágostai hitvallás védelmezőjét és vallóját. Közölve Nyári ily művének címe: „De summa rebus in gerendis dexteritate ubique necessaria ... tractatus.“ Ultrajecti, 1646.

214.

A magyarok külföldieskedési hajlamai 1655-ben. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 405—406. l.

Miskolczi Gáspár „Angliai Independentismus“ c. 1654-ben megjelent műve ajánlásában ostromozza az idegen viselet és szokások utánzását, mely akkortájt kezdődött hazánkban.

215.

Batthyány Ádám emlékezete 1654-ről. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 500—502. l.

Malomfalvai Gergely bécsi szerzetes „Keresztyén Seneca“ Bécsben, 1654-ben megjelent munkája ajánlásában a ferencrendieket ajánlja Batthyány pártfogásába. Közölve egyúttal Batthyány Ádám „Clypeus religionis Christianae contra tentationes mundi“ című Bécsben, 1654-ben megjelent imádságos könyvének címe.

216.

II. Rákóczi György havasalföldi győzedelme. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 502. l.

Részlet Basire Izsák gyulafehérvári tanár „Congratulatio publica victoriae, quam... Georgius Rákóczi... de perduellibus in Transalpina furentibus reportavit“ címen kiadott művéből, abból az alkalomból, hogy II. Rákóczi György a vajdájukat, Konstantint elűzött havasalföldieket Havasalföldében, az 1655 június 26-án vívott csatában megverte.

217.

Wesselényi Ferenc és elődének emlékezete 1655-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 504—506. l.

Kedd Jodok jezsuita „Constantinus Magnus Romano-Catholicus. Ecclesia antiqua Romano-Catholica, S. Stephanus et primi Hungariae Reges“ c. Bécsben, 1655-ben megjelent művét Wesselényi Ferencnek ajánlva megemlékezik a Wesselényiek murányvári és füleki vitézkedéseiről. Idézve Okolski Simon „Orbis Polonicus“ c. Krakóban, 1645-ben megjelent műve 286. lapjáról, hogy ott a Wesselényiek cimere le van írva.

218.

Selyei Balog István emlékezete 1655-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1860. I. köt. 243—244. l.

Szerző „Temetőkert“ című Váradon, 1655-ben halotti beszédeket tartalmazó munkáját az „Atya Istennek“ ajánlta, mert gályarabságában az tartotta meg. Egyéb adatok életéből, meg egy Kemény könyvtárában található kézirat címe: Danksagungs Rede, mit welcher die vertriebene Ungarische Prediger der Stadt Zürichisten Abscheid demüthigst nehmen, 1676.

219.

Lónyai, Báthori, Varkucs család származásának, és Lónyai Zsuzsánnának emlékezete 1656-ból. *Uj Magyar Muzeum* 1860. I. köt. 244—247. l.

Medgyesi Pál „Igazak sorsa e világon“ c. Sárospatakon, 1657-ben megjelent halotti beszéde Boeckai Istvánné, Lónyai Zsuzsánná felett, melynek családtörténeti adatait tartalmazó befejező részét Kemény lenyomatja.

220.

A lengyelek ellen 1657-ben viselt háborúnak veszélyes napjai. *Uj Magyar Muzeum* 1860. I. köt. 248—249. l.

Medgyesi Pálnak a lengyel szerencsétlen hadjáratra vonatkozó „Igaz magyar nép negyedik Jajja s Siralma“ című 1657-ben, meg „Ötödik Jaj és Siralom“ című, 1658-ban Sárospatakon megjelent művének adalékai, a címben jelölt családok genealogiai táblázatával.

221.

A Bocskai család nemágazata és Bocskai István fejedelem emlékezete 1659-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1860. I. köt. 306—312. l.

Czeplédi István „Malach Doctornak... Melach tudós barátjával való bajtársi szóbeszéde“ c. 1659-ben megjelent műve ajánlásában található adalékok a Bocskai-családról, és Bocskai István fejedelem életéről.

222.

Rhédei Ferenc fejedelem és korának emlékezete 1664-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1860. I. köt. 312—317. l.

Báthori Mihály debreceni lelkész „Hangos trombita“ c. Debrecenben, 1664-ben megjelent és Rhédei Ferencknek ajánlott prédikáció-gyűjteménye ajánlásának részlete, amelyben halálját fejezi ki iránta, hogy taníttatta, majd adatok a Rhédei-ház viszontagságairól.

223.

Második Balassa Bálint és előde emlékezete 1675-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1860. I. köt. 355—357. l.

Nádasi János „Punctum honoris aeterni“ c. Bécsben, 1675-ben megjelent műve ajánlásának a Balassa Bálint elődeire vonatkozó adatai.

224.

Egy pár adat Kertész Ábrahám híres nyomdászról. *Uj Magyar Muzeum* 1860. I. köt. 357—359. l.

Rotterdami Erazmus „Enchiridion“ szebeni, 1668-i kiadása előszavából kitűnik Kertész 1667-ben bekövetkezett halála. Kertész betűinek szépsége s további két nyomtatványa.

225.

Wesselényi Pál, Szőnyi Nagy István és az 1670-i vallási üldözések 1675-iki emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1860. I. köt. 359—365. l.

Szőnyi N. István „Martyrok coronája“ Kolozsvárt, 1675-ben hadadi Wesselényi Pálnak ajánlott műve ajánlásában a saját üldöztetése mellett leírja a többi protestáns pap üldöztetését is.

226.

Melotai Nyilas István emlékezete 1680-ból. *Uj Magyar Muzeum* 1860. II. köt. 52—54. l.

A Kolozsvárt, 1680-ban megjelent „Agenda“ előljáró beszédéből vett részletek, Melotai Nyilas István életére vonatkozó adatokkal.

227.

Csúzi Cseh Jakab emlékezete 1682-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1860. II. köt. 54—55. l.

Szerző „Edom ostroma“ című Debrecenben, 1682-ben megjelent prédikáció-gyűjteménye ajánlásából vett adatok saját szenvedéseiről. Aztán Köleséri Sámuel és Németi Mihály kolozsvári lelki pásztor Csúzit dicsőítő versei, valamint Németi Mihály életrajzi adatai, gyászjelentéséből idézve.

228.

Lisznyai Kovács Pál emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1860. II. köt. 56—61. l.

Szerző életrajzi adatai „Professionum scholasticorum... propositarum“ című Debrecenben, 1683-ban megjelent műve ajánlásából, aztán „Origo gentium“ című Debrecenben, 1693-ban kiadott művének ismertetése és idézése annak, hogy ajánlásában felsorolja addigi munkáit.

229.

Bercsényi Miklós emlékezete 1685-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1860. II. köt. 174—176. l.

Tarnóczy István jezsuita „Jó akarat“ című Bécsben, 1685-ben kiadott műve ajánlásában azt írja Bercsényiről, hogy egy-akaratú vele, mert hú maradt a császárhoz mindig.

230.

Szatmárnémeti Mihály emlékezete 1686-ból. *Uj Magyar Muzeum* 1860. II. köt. 176—178. l.

Tizenkettőre szaporodott munkáinak címét maga sorolja fel Kolozsvárt, 1686-ban megjelent „Dominicalis praedikációk todalikja“ című művében.

231.

I. Apafi Mihály emlékezete 1690-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1860. II. köt. 178—180. l.

Vécsei István „Sam. Bocharti Hierozoici, seu de animalibus S. Scripturae compendium“ című Franequerában, 1690-ben kiadott művét Apafinak ajánlván, abban felsorolja a fejedelem érdemeit.

232.

Egy adat szellemi állapotainkról a XVII. század végén. *Uj Magyar Muzeum* 1860. II. köt. 180—181. l.

Egy névtelen író németből fordított „Chatholicus válasz az Esaviták eretnek kérdésére: Hol volt Lutherus előtt az igaz vallás“ 1690-ben megjelent munkájában panaszkodik azon, hogy nincs, aki a magyarok között Isten igaz igéjét hirdetné.

233.

Apor István emlékezete 1695-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1860. II. köt. 181—182. l.

Pápai Páriz Ferenc „Ars Heraldica“ című Enyeden, 1695-ben kiadott munkájának Apor Istvánhoz írt ajánlásában dicséri az Apor-családot, hogy Erdély művelődését elősegíti.

234.

Das „Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens“ und andere literarische Sachen. (Unge-druckte 61 Briefe an Anton Kurz zwischen 1843 und 1847.) *Magazin für Geschichte ... Siebenbürgens*. Neue Folge II. Band (Kronstadt, 1860) S. 76—128 und 180—243.

Kivonatos tartalma tanulmányunk V. fejezete 6 jegyzetes részében.

235—236.

Történelmi és irodalmi kalászatok. Irta Gr. Kemény József. Pest, M. DCCC. LXI. Emich Gusztáv, magy. akadémiai nyomdász tulajdona. Nagy 8-rétű VI és 254 lap.

Előszava: Pesten, július 4. 1861. Toldy Ferenc.

Tartalmazza Keménynek az *Uj Magyar Muzeum* 1856—1860-i kötetekben megjelent, fentebb ismertett cikkeit, a Szászsebes XV. századi tanodájáról szóló (177. a. idézett) cikktől kezdve végig, valamint a Kemény kéziratából a Múzeumban tévedésből meg nem jelent alábbi két cikkét:

Georgievics Bertalan XVI. századbéli orientalistánk emlékezete. (A kötet 130—136. lapján.)

Georgievics „Prognoma“ című Bécsben, 1547-ben megjelent keleti tárgyú műve magyar vonatkozásai, valamint a Georgievics tizenhárom évi török fogságáról írt „De afflictione, tam captivitate, quam etiam sub Turcae tributo viventium christianorum“ című Wormsban, 1545-ben megjelent másik művében talált magyar adatok.

Pápai Páriz Ferenc életéhez. (A kötet utolsó darabja, a 251—254. lapon.)

Kemény a Pápai Páriz Ferenc halála után Kolozsvárt „Justissima Adorea“ című ritka műből közli életleírását, annyival inkább, mert azt a nyomtatványt sem Bod Péter, sem pedig Wessprémi István nem ismerte. Ép ezért említi Kemény azt a fontos adatot is, hogy bár ismeretes, hogy Pápai Páriz Ferenc hasonnevű fia is orvos volt, ismeretlen maradt, hogy utolsó, András nevű fia is orvostudományt tanult és 1732 október 15-én a viadrai egyetemen tartotta doktori értekezését, amely „De vero et necessario Medicorum Archano“ címen nyomtatásban is megjelent.

237.

A győri káptalan nevezetes bizonyítványa a Vékey-család őseinek spanyolországi ágáról, 1361-ből. Wenzel Gusztáv „Codex Arpadianus continuatus“ c. kiadványa I. kötete (Pest, 1860) 41—42. l.

Karácsonyi János id. műve 198. száma szerint koholt.

238—239.

Album Oltardianum. (1526—1659) Mitgetheilt von G. J. K. Dr. Eugen v. Trauschenfels „Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens“ új folyama (Kronstadt, 1860) 1—49. l.

Kemény József előszavával és a jegyzetekben tíz oklevéllel.

Tagebuch des Johann Irthell des älteren und jüngeren. Vom Jahre 1638—1710. Mitgetheilt und bevorwortet vom Grafen Joseph Kemény. *Ugyanott*, a 348—378. l.

Az előszavába iktatva Zimrigyer Mátyás szebeni királybíró Apafi Mihálytól (Gyulafehérvárt, 1676 október 20-án) nyert címeres nemeslevele szövegével.

E kötet darabjai Kurz Antal előszavaival díszítve készen jutottak a kiadó kezéhez, — saját bevallása szerint, — miután azokat Kemény József az általa előzőleg kiadott két előbbi német forrás-kiadvány harmadik kötetéül készítő sajtó alá Kurz támogatásával s ez a kötet csupán a 48-as idők közbejöttével nem jelenhetett meg a maga neve alatt.

240.

Rosnyai Dávid török deák krónikája és egyéb erdélyi irodalmi dolgok. (Nagyajtai Kovács Istvánhoz intézett hét levél, az 1836—1845 közti évekből.) A kolozsvári *Élet és irodalom* 1884. évf. 17-ik és egyéb számaiban. Kiadta Dr. Boros György.

Kivonatos tartalmuk tanulmányunk V. fejezetében.

241.

Britannus János nagyváradi rektor 1261—1328 közti emléke. *Erdélyi Múzeum* 1910. évf. 106. l. (Közöltem magam.)

Cornelius Curtius „Virorum illustrium... elogia“ c. műve (Antverpiae, 1636) alapján említi ezt a váradi kanonokot, megjegyezvén, hátha azonos Ivánka János akkori váradi püspökkel, akinek családja ekként angol származású.

242.

Erdélyi szászainkat érdeklő régi törvények emléke 1506-ból. *Erdélyi Múzeum* 1910. évf. 290—291. l. (Közöltem magam.)

Laski János „Commune incliti Poloniae regni privilegium“ c. műve (Cracoviae, 1506) szászokat érdeklő adalékai, vonatkozással a „Ius Saxonum provinciale“ forrására.

243.

Klynsor Erdélyben. (Gr. Mailáth Jánoshoz 1846 április 6-án írt levél alakjában.) Kiadta Laban Antal az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1914. évf. 695—697. l.

Az a véleménye, hogy Klynsor Miklós német költő, aki a XIII. században, II. András idejében egy ideig Erdélyben élt, nem szász eredetű, hanem egy németalföldről bevándorolt jómódú és kalandokat kereső lovag, aki nálunk telepedett meg s ennek unokája 1320-ban egy Tövis melletti prediumon lakott.

Kemény felhozott adatai annyira tetszettek Mailáthnak, hogy köszönőlevelében ezt írta neki: tökéletesen eltalálta — more solito — azt, ami az egészben igaz.

244.

Literarische Fragen, insbesondere über Literatur betreffend die Union eines Teiles der siebenbürgischen Rumänen mit der römisch-katholischen Kirche. (Brief an Karl Ludwig Freiherrn von Rosenfeld. Gerend, 24. März 1853.) *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* 1927. évf. 5—6. sz. 71—76. l.

Kivonatot tartalma tanulmányunk V. része 16. jegyzetes részében.

III.

Képek, hasonmások, megjegyzések.

Gróf Kemény József arcképe. Az Erdélyi Múzeumi levéltár fogadószobájában lévő életnagyságú festményről. Festette Josef Weidner, 1859. (A Bevezetéshez mellékelve.) Az arckép alatt Kemény József névalírása, egyik leveléről bemutatva.

Fejléc heraldikai jegyekből összeállítva. Festette P. Antalffy Bolziszár. Erdély cereografiája I. kötete címlapjáról kicsinyítve. (A Bevezetés 1. lapján.)

Gróf Kemény József címeres pecsétnyomója. Rajzolta Tóth István. (A Bevezetés záróképe.)

Gerend, a régi templom és Kemény-kastély képével. Orbán Balázs „A székelyföld leírása“ c. műve V. kötete (Pest, 1871) 134. lapja falmetszetéről kicsinyítve. (Az I. fejezet élén.)

A tanuló Kemény József oratóija. Eredetije gr. Kemény József családi iratai közt. (Az I. fejezet 14. l.)

A gyulafehérvári káptalani levéltárról szóló 1836-ban megjelent munka I. kötetének címlapja kicsinyítve. (Az I. fejezet 22. l.)

Erdélyország történetei tára 1837-ben megjelent I. kötetének címlapja kicsinyítve. (Az I. fejezet 25. l.)

Az 1839-ben megjelent Deutsche Fundgruben I. kötetének címlapja kicsinyítve. (Az I. fejezet 28. l.)

Záróképpül a Kemény József nevenapjára 1850-ben felajánlott kékpapírosból kivágott díszes üdvözlőlap fele kicsinyítve; a családi iratait őrző XX. dobozból. (A III. fejezet végén.)

Gróf Kemény József szülőháza Gerenden. Balázs István felvételéről kicsinyítve. (A IV. fejezet élén.)

Gróf Kemény József kezeírása. Gerenden, 1841 szeptember 25-én kelt csákpálfalvai Szebeni Pálhoz intézett leveléről. (A IV. fejezet 3. lapján.)

Gróf Kemény József síremléke a gerendi köztemetőben. A „Déliab nagy naptár“ 1858-i kötete 77. lapján látható fametszetből való kimetszés. (Az V. fejezet záróképeül.)

A tudományokat jelképező fejléc, egy keletnélküli Józsefnapi német üdvözlő-irat aljáról. Koszta László rajzáról kicsinyítve. A metszeten gyengén látható szöveg ez: Heil dem Grossen! der mit der Seele Wunderstärke Ein weiches Herz vereint. Der kalt beurtheilt, und geistvoll für edle Werke Tag und Nacht vereint. (Gr. Kemény József családi irat-dobozában; a VI. fejezet élén.)

Gróf Kemény József gyűrűpecsétje. Rajzolta Tóth István, kissé nagyítva. (A VI. fejezet záróképeül.)

Gr. Kemény József magyar, német és latin nyelven írt üdvözlő verse gr. Teleki József erdélyi kormányzói beiktatása alkalmából, 1842-ben. Kicsinyített hasonmása a nagy ívrétű kolozsvári ritka nyomtatványnak; ugyanott. (A II. Függelék közepén.)

Biasini Domokos gyorskocsija. A „Kolozsvári Lap“ 1850. évf. 198. lapja fametszetéről. (A Függelék záróképeül.)

Elirások. 1. Kemény József anyjának, gr. Batthyány Teréznek nagybátyja, nem fivére volt gr. Batthyány Ignác erdélyi püspök, vagyis — miként magát Kemény egy ízben kifejezte — a püspök anyámtóli nagyapámnak édes testvére vala. 2. Mike Sándor levéltáros római katolikus, nem unitárius volt. 3. Az V. fejezet utolsó lapján Steinau (nem Steianu) Amália olvasandó.

A falunevelés irányelvei.

Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának 1933. április 15-i ülésén.

I.

A falu értékelése.

A falunevelés munkája nagyban függ attól, hogyan nézzük magát a falut, mit gondolunk róla. Ezért először a falu értékeléséről kell szólni.

Három típust lehet megkülönböztetni az erre vonatkozó felfogásokban. Az első, talán a legősibb felfogás, az, amely a falu népét tisztán a *nemzet és állam anyagi fennmaradásának* és fenntartásának szempontjából nézi. A falu népe a misera plebs contribuens, amelynek szerepe és feladata az, hogy a többi közösségeket, nemzetet, államot, egyházat, a maga munkájával fenntartsa, adójával hozzájáruljon annak anyagi fennmaradásához. Nem kíváncsi a falura, nem ismeri el, hogy annak is igényei, kívánságai lehessenek. Csak húzza az igát és tegye meg kötelességét, szolgáltatassa be pénzben, terményben, emberben azt az áldozatot, amely reá ki van róva. Igazságtalanság volna azt mondani, hogy még e felfogás vallói között is nem voltak olyanok, akik a falu életének emelésére, népe művelésére, színvonalának javítására ne gondoltak volna. Sőt látunk nem egy példát a jobbagysági rendszer idejéből, mikor a nemesség egyes tagjai sokkal jobban szívükön hordozták a falu életszínvonalának emelését, mint azt gondolnók. Iskolák, templomok állítása, a jobbagyok atyai gondviselése, gazdasági helyzetük javítása, lelki nevelésükre tett sokféle intézkedés mutatja azt, hogy még olyanok is, akik abból indultak ki, hogy a falu népe a felsőbb társadalmi osztályok jólétéért van, sokszor több gondot fordítottak rá, mint ma azok, akik magasabb szempontból nézik a népet. Mégis ennek a felfogásnak jellemző vonása, hogy a falut s annak népét valami alsóbb-rangú rétegnek s a falut valami olyan ősi, primitív életformának tekinti, amely sem a nemzet, sem az egész emberiség életében szerepet nem visz, csak tömegével, számával dönt.

Egy másik felfogás az értékelésben a falut *politikai* szempontból nézi. Ráirányítják a figyelmet a falura olyan politikai mozgalmak és irányok, amelyek a nemzet vagy állam életét fenyegetik, vagy ráirányul egyes politikai pártok figyelme a falura olyan célból, hogy annak népét a saját eszméinek megnyerje s azzal a maga befolyását az állam életében növelje. Gyakran látjuk, hogy egyes politikai irányok és pártok, majd az egész nemzet vagy állam a legkülönbözőbb irányok szolgálatába pró-

bálja állítani a falut, úgy tekintve ennek népét, mint olyan tájékozatlan tömeget, amelyet könnyen biztosíthat magának. Legalább is szavazatainak számával megszerezheti fölényét vagy győzelmét. Így kapják fel, dicsérik, hizelegnek neki a legkülönbözőbb irányok és partok, de elhagyják és nem törődnek vele, amikor már a győzelmet kivívni sikerült, amint nem törődtek vele sohasem igazán. Ennek a felfogásnak magasabb formája az, amely a falut a nemzeti élet magasabb célkitűzései számára akarja megnyerni, mivel úgy látja, hogy a falu népe létszámával az állami és nemzeti élet alapja. Ebből az álláspontból és magatartásból következik, hogy a faluval csak politikai szempontból foglalkoznak, mégpedig gyakran csak pártpolitikai szempontból, vagy jobbik esetben a nemzeti politika szempontjából.

Végül a harmadik típusa a falu értékelésének abból indul ki, hogy a falura a figyelmet *gazdasági szempontok* hívják fel. Az általános nyomorúság, a falu pauperizálódása, lerongyolódása természetesen érinti a többi társadalmi osztály, sőt az egész nemzet és államélet sorsát is. A falu leszegényedésével hiányzik az az alap, amelyre a nemzet élete támaszkodhatik. Ez a leszegényedés okozója lehet olyan bajoknak, olyan erkölcsi hibáknak, amelyek létében fenyegetik a többi társadalmi osztályokat s az egész nemzetet is, mert vele a nemzet egyik legnagyobb rétege lesz képtelenné arra, hogy hordozza a terheket, s képtelen arra, hogy az állam fenntartásához hozzájáruljon. Ekkor merül fel az a gondolat, hogy a falu megmentésére kell sietni gazdasági téren s a falu gazdasági helyzetének javításával, megelevenítésével kell ezt az alapot újra helyreállítani. Ez a felfogás a falut gazdasági szempontból nézi, egész életét s jövődjét gazdasági szempontoknak veti alá, s törekvése az, hogy a gazdasági élet fellendítésével adja vissza a falu igazi erejét.

Ma ismét divatba jött a falu, mint ahogyan divatba jön mindig, amikor valamilyen szempontból az államnak vagy egyik társadalmi rétegnek szüksége van rá. Ma pedig mindegyiknek szüksége van rá, ezért ma nagyon divatos a falu. A falu sokak szemében ma olyan agitációs területté vált, amelynek népe kész talaja minden mozgalomnak, amely a gazdasági válság által felébresztett elégedetlenségre támaszkodik. Ez a felfogás a falut mint osztályt nézi, amely szemben áll vagy szembe állítandó más osztályokkal. Ki kell alakítani tehát benne a még szunnyadó osztálytudatot, s be kell állítani abba a harcba, amelyet a társadalmi osztályok egymással szemben vívnak. Ez a felfogás alapján véve a politikai szempontokról mondottakkal egyezik, de különbözik tőle abban, hogy alapja nem egy nemzet, hanem a nemzetben kívül álló osztály gondolata, mely minden gazdasági, politikai és kulturális kérdést ezzel akar megoldani.

Mindezeknek a felfogásoknak közös tévedése az, hogy egyik sem érti meg vagy nem is akarja megérteni a *falut lényegét*. A falu igazi tragédiája mindig az volt, és ma is az, hogy akik vele foglalkoztak, akik felhasználni és a saját céljaik szolgálatába állítani akarták, nem keresték a falu igazi mivoltát, hanem idegen, ráerőszakolt gondolat alapján nézték, akarták megérteni s akartak vele foglalkozni. Ez a magyarázata

annak, hogy a falut még sohasem tudta megfogni és egész valójában megismerni egyik irány sem, s minden közeledés a falu részéről alapjában véve több-kevesebb bizalmatlansággal, a munka részéről pedig több-kevesebb eredménytelenséggel végződött. Egyre újból és újból felmerül, mint ahogy most is felmerült az a követelés, hogy a falut meg kell ismerni s a falu nevelését új alapokra kell helyezni.

Akár gazdasági, akár politikai egységnek vagy életterületnek tekintjük a falut, mindkét esetben abba a tévedésbe esünk, mintha a falu életét csak a gazdasági élet vagy a politikai viszonyok változásaiból, tényeiből, jelenségeiből lehetne megismerni s ezeknek ismerete ki is merítené azt, ami a falu lényegét alkotja. Ennek következtében egy egész sor helytelen következtetésre jutunk. Holott a falu nem csupán gazdasági egység, nem csupán politikai életterület, hanem ezenkívül még sok más olyan vonása van, amelyet nem lehet tekinteten kívül hagyni. Sőt a gazdasági és politikai életnyilvánulások a falu életének nem is a legfontosabb vonásai, s ha ezeket emeljük ki, éppen a lényeges vonások lépnek háttérbe s válnak felismerhetetlenné. Ez az oka, hogy a falu lelke egyformán elzárkózik a gazdasági szaktanító és a politikai agitátor elől. A falut nem tudja valójában megközelíteni sem az állam képviselője, sem a leereszkedő intellektuel. Ha akár ennek, akár annak sikerül is valami látszólagos eredményt elérni, ez csak máz, amelyet a falu kényszerből felvesz, de további következményei a falu egész életére nincsenek. Az ilyen eredményektől a falu szabadulni igyekszik, mint a szervezet a beléjutott idegen anyagtól. Az a komolykodó, félig bizalmatlankodó, félig gúnyos arkkifejezés, amellyel a falu ezeket a felvilágosításokat hallgatni szokta, az a kiábrándultság, mellyel a politikai irányokat fogadja, világos bizonyossága annak, hogy igazán távol esnek tőle és idegenek maradnak neki. Aki nem nézi a falut úgy, ahogy az van, az előtt nem bontakozik ki abból a varázslépelből, amelybe a titka rejtőzött a felületen szemek elől.

A falu megértésére az a gondolat vezet rá, hogy *a falut önmagában, önmagáért kell megérteni* és megismerni. Hiába igyekezünk mellékes, periférikus gondolatok és irányok útján megismerni a falut. Olyan ez, mintha valaki falusi öltözetet venne magára, falusi beszédmódot öltene fel, esetleg azzal a munkával is foglalkoznék, amivel a falu lakószói, s mindezek után elhítené magával, hogy a falu közösségébe tartozik, holott sem a ruha, sem a beszédmód, sem a foglalkozás még nem az, ami a falu lakószóit igazán jellemzi. Így a gazdasági, politikai, kulturális stb. vonatkozások, melyeket a falunál látunk, még nem teszik a falu lényegét. Ezek csak a felszínen vannak, legjobb esetben egyes részjelenségek, amelyekből igazán megismerni lehetetlen. Mindezek a jelenségeken túl, mélyebben van a falu igazi valóságos lényege, melynek e jelenségek csak formai következményei, megjelenési alkalmi, de nem maga a falu. Igaz, hogy a falunak van vallása, vannak gazdasági, politikai, kulturális viszonyai, van erkölce, vannak szokásai, hagyományai, művészete és még sok minden egybe. Mindezek

mélyén azonban van egy olyan vonása, amely ezeket fenntartja s összekapcsolja, amelyből ezek megérthetők, de nélküle ezek csak részjelenségek, s a falu igazi valósága megismerhetetlen marad. Ezt a belső egységet, mely a jelenségeket összeköti s a falu egész életét meghatározza, nevezzük a falu lelkének, a falu lényegének. Keresnünk kell tehát a társadalometikai közösség igazi alapját, lényegét. Ha a falut megérteni és igazán értékelni akarjuk, a falu lényegét kell megismernünk és felkeresnünk. Ez a lényeg pedig nem a részjelenségek összegében s összetételében, hanem azok belső alapjában keresendő. Az adatok összeállítása igazolhatja ezt a lényegét, de nem azonos vele. Csak így lehet a falura vonatkozó ismeretünk és értékelésünk ment attól a veszélytől, hogy azt félreismerjük.

Ha a falu belső valóságáról, lényegéről beszélhetünk, amelyet a falu lelkének nevezünk, megérthető az is, hogy azok, akik a falut igazán értékelni és megérteni képesek, nem mindig azokból kerülnek ki, akik a falu életének egyes részjelenségeit ismerik, tanulmányozzák. Sőt megtörténik, hogy e jelenségek tanulmányozása nem a falu igazibb megértésére, hanem egyenesen attól elvezet, mert a részjelenségek a figyelmet a külső megnyilvánulásokra fordítják. Ezért sokszor a néprajzi gyűjtések, szociográfiai kutatások, bár nélkülözhetetlen és pontos adatok feltárásával hozzájárulnak a falu egyes vonásainak megismeréséhez, elvesztik szem elől a falu egész képét s nem vezetnek lényegen alapuló megértéséhez. Ez minden adatomunkának általános kísértése, sőt az adatgyűjtő munka egyenesen túllépi feladatát, ha másra vállalkozik, ha nem elégszik meg az adatok lelkiismeretes és pontos összeállításával. Óvakodnunk kell tehát attól, hogy a falut másképen, mint a maga valóságában próbáljuk megragadni, mert az a veszedelem fenyeget, hogy vagy egyszerűsített városnak, vagy komplikáltabb tanyának nézzük, pedig a falu legnagyobb veszedelme és a legtöbb félreértés épen abból származik, hogy városi viszonyokat és rendszereket szabnak rá a falu életére.¹ Sok szemlélő azt hiszi, hogy a népszínmű-figurák, a cigánynóta, a parasztdomák, a falu életéből ellesett, önmagukban talán valódi, száz és száz apróság maga a falu, s aki ezeket ismeri, ismeri a falut is. Pedig csak külső vonásaiban, esetleg épen karrikaturájában, vagy meghamisított látszat szerint ismer belőle egyet-mást.

Falunevelésről tehát csak úgy lehet beszélni, ha a falut nem egyes vonásaiban, hanem a maga valóságában igyekszünk megismerni, mint olyan közösséget, amelynek belső lényege, lelke van, a lélek minden jelenség mögött, mint magyarázó elv, mint valóság áll. Hogy a falunevelésben olyan sok kudarc, olyan sok megghiúsult, alapjában véve nemes törekvés volt, hogy az egész falunevelés munkája máig is a próbálkozások és kísérletezések terén áll, abból magyarázható meg, hogy sohasem nézték a falut ebben a megvilágításban. Aminek szolgálatában ez a nevelés állott, tulajdonképpen nem a falu volt, hanem egyesek vagy közösségek szépen kidolgozott ábrándképe. Ezért nem tud

¹ L'Houet: *Zur Psychologie des Bauerntums*. 59. 1.

még mindig eléggé közel hatolni ez a nevelés a faluhoz s az idegen marad előtte. Míg a nevelésben és tanításban már régen elfogadott elv az, hogy a gyermek igazi megismerése nélkül minden nevelés csődbe jut, s nevelni csak akkor lehet, ha nem felületesen, hanem lényege szerint ismerjük a gyermeket, a falunevelés terén még mindig ott tartunk, hogy felülről kidolgozott szkémákat akarnak ráerőszakolni a falura.

A falu életére azok voltak döntő hatással, akik a falu kérdésével ebben az értelemben foglalkoztak. Ezek igazi valóságában akarták megismerni és értékelni a falut s így lettek a komoly nevelői munka apostolai. Grundtvig Dániában nem azért végzett jelentős munkát, mert megalapított egy népegyetemi rendszert, hanem azért, mert a falu igazi értékelésével látott a munkához.² Németországban Hans von Lüpke³, Sohnrey⁴, a falu legkomolyabb és legnagyobb hatást gyakorló munkásai, a falu megértésének ezzel a vonásával rendelkeznek. A falu életének legkiválóbb irodalmi művelői, Gárdonyi, Baksay, az irodalmi alkotásaikban nemcsak egyes vonásait tárják fel a falusi nép életének. E vonások mögött ott található a falu lelkének igazi és mély megértése.

II.

A falunevelés problémája.

Második kérdés: melyek a falunevelésnek azon problémái, amelyeket tekintetbe kell vennünk, s amelyek ezt a munkát döntőleg befolyásolják? Ennek megvizsgálására tekintsünk át röviden azokon a kezdeményezéseken, amelyek a falu nevelésével foglalkoztak.

Németországban a falunevelés kérdésének hosszú története és nagy irodalma van. Ennek áttekintése azért is érdekes, mert több olyan kérdés merült fel ott, amelyek nálunk is megtalálhatók. A németek a XIX. században kezdték a falu nevelésével foglalkozni. A mai napig hármás irányváltáson ment át a munkájuk. Ezekben az irányokban egyúttal a falu szemléletére vonatkozólag is látunk különbségeket.

Az első lépések abból indultak ki, hogy a falunak szüksége van bizonyos ismeretek megszerzésére, melyeket az iskola nem tud adni. Azonkívül az iskolakötelezettségi koron túl is biztosítani kell a továbbképzést. Így indult meg a törekvés az ismeretterjesztésre, a tudományok népszerűsítésére. Ez célul főként azt tűzte ki, hogy a falut a maga ősi tradicionális jellegében megtartsa, hagyományai tiszteletét ápolja s megőrizze azokat a politikai és konfesszionális hatásokat, amelyeket a falu eddig ápolott. Ez az irány tehát a régi alapokon indult s célja

² R. G. G. 1519. I.

³ H. v. Lüpke a német falunevelés, a Dorfkirche alapítója.

⁴ Sohnrey a német népművelés vezéralakja. (Deutsche Dorfzeitung).

konzerváló munka volt.⁵ A második irány a XX. század elején lép fel, kapcsolatban azzal a megújulással s annak következményeképpen, amely az egész nevelés kérdésében akkor felszínre jutott. A pedagógiában Linde és mások a metodus helyett a személyiség eleven erejét akarják érvényesíteni. Ezzel kapcsolatban áll elő a szociális nevelés követelése, majd a művészeti nevelés gondolata.⁶ Ennek az iránynak egyik főképviselője, sőt mondhatni megindítója F. Avenarius. Az ő indítására alakult meg a Dürerbund, amely programjába vette a művészeti nevelés mellett a népnevelés gondolatát is. Könyvtárak létesítése, röpvék kiadása, népnevelési egyesületek alakítása mellett megalapította a ma is fennálló Deutsche Landbuchhandlung c. vállalatot s folyóiratról is gondoskodott a falu számára.⁷ Célja az volt, hogy minden kultúra végcélját, az egyesnek a közösség kebelében és a közösség segítségével történő harmónikus kifejlődését, elősegítse. Tömegpedagógiát akart létrehozni.⁸ Össze akarta kapcsolni az addig idegenül egymás mellett álló két elemet: a népet és a művészetet, s a művészet szocializálása mellett az otthon kultuszát akarta bevinni a népbe.⁹ Tiltakozik minden népszerűsítés ellen, s elvet minden olyan gondolatot, mintha a népnek elég volna a tudományok és ismeretek egyszerűsített, népszerű formája. Követeli, hogy ne másodrangú dolgokat adjanak a népnek, hanem vezessék a tudomány és művészet mélyére. Az értelmiség nem külön osztály, amely felette áll a népnek. Ugyanazon problémák tüzeiben ég mindakettő s ezen problémák elé együtt kell állaniok a néppel. Ennek az iránynak kétségtelen nagy jelentősége van a népnevelés történetében. Vele kapcsolatban indul meg a falu és a nép tanulmányozása szociális, lélektani, vallásos oldalról, s irányul a figyelem a nevelés és vallásos élet speciális falusi problémái felé.¹⁰ A munka azonban nem volt elég rendszeres. Egyesületivé vagy mozgalomjellegűvé vált s nem számolt kellőképpen a falu helyzetével és érdeklődésével. Épen ezen egyesületi jellegénél fogva nem tudott hatással lenni s egységesen föllépni.

A harmadik irány épen ezt az egységet akarja biztosítani a népfőiskolák rendszeres, minden réteget felölelő munkájával. Eleget akar tenni az érdeklődési kör differenciáltságának is, mely a falu népénél található, s alkalmazkodni kíván a falu életéhez és érdeklődéséhez. Hangoztatja, hogy a falusi népművelés munkájának autonómnak kell lennie. Ezen egyrészt a falu teljes tekintetbevételét s a nevelés egyéb irányaitól való elválasztását érti, de másrészt a periférikus kérdések

⁵ Ez a gondolat adott alapot a „továbbképzés“ gondolatának.

⁶ Sturm K.: *Die pädagogische Reformbewegungen*. Osterwieck. 1930. 24–25. l.

⁷ „Deutsche Dorfzeitung“, megindult 1897; „Dorfkirche“, 1900-ban.

⁸ *Dürerbund*. 100. Flugschrift. 51. l.

⁹ *Dürerblatt*. 38. sz. 958. l.

¹⁰ L'Houet: i. m. Bechtolsheimer: *Seelsorge in der Industriegemeinde*. Göttingen 1907. Hesselbacher: *Seelsorge auf dem Dorfe*. 1920. U. o. Fuchs: *Psychologie des Jugendlichen auf dem Lande*. 1930.

központba való tolásától óv.¹¹ Követeli a nevelésnek a tevékenység alapjára állítását, s ezzel kapcsolatban az ének, művészet gyakorlását, de az egyoldalú gazdasági és politikai szempont helyett világnézeti szempontok érvényesítésével.

Ez a munka tulajdonképpen ebben a formájában a dán népegyetemek alapítójának, Grundtvignek, munkájára és kezdeményezésére vihető vissza. Ő irányította először a figyelmet a falu nevelésének ezen rendszeres formájára s teremtette meg az államtól független, önálló, saját magukat fenntartó népegyetemeket, melyek azonban nem a nép intellektuális nevelésének voltak csak eszközei, hanem egy olyan népközösségi élet kifejezői voltak, amely közösségre akkor mind a nép politikai, jobban kifejezve, nemzeti, mind vallási magatartását illetőleg szükség volt. Téves dolog tehát Grundtvigre úgy hivatkozni, mintha a racionalista kultúrpedagógia híve lett volna. Éppen a racionalizmus és humanizmus elleni felfogása adta kezébe a népfőiskola eszközét azért, hogy népét a racionalista egyházi szellemet támogató politika hatása alól kiszabadítsa s benne megerősítse a lelki közösség alapján álló nemzeti szellemet. Grundtvig tehát nem a humanista népegyetem megalapítója. Ez a gazdasági és kulturális szempontok kiemelésével egészen eltér alapítója irányától.

A magyar falunevelésben szintén megkülönböztetünk olyan irányokat és szempontokat, amelyek egymást felváltották vagy időnként egymásba átmentek. Az első ebben a munkában a politikai és nemzeti irányú nevelés szempontja volt. Az a gondolat lépett előtérbe, hogy a falut politikai egységnek tekintették, s a munka vagy arra irányult, hogy azt bizonyos politikai irányok vagy pártok hatása alá vonják, vagy arra, hogy a falu népét bizonyos nemzeti ideál szolgálataiba állítsák. Ez a nevelési ideál azonban nélkülözötte azt az erőt, amely az ilyen irányú népnevelésnek határozott és mély tartalmat adott volna. Alapja az a romantikus felfogás volt, amely a nemzet fogalmát a liberális ideáлизм szellemében csupán politikai egységnek tekintette s a nemzet politikai életnyilvánulásából akarta megérteni és megérteni annak egész életét. Hiányzott ebből a felfogásból az az etikai vonás, amely a nemzetet belső valóságában ragadta volna meg. Helyette csak jelszavakat adott s ezek az egész munkát felszínen járóvá tették. De ellentétben volt ez a felfogás a nevelés egész fogalmával, amelynek abszolút célját kicserélte a nemzeti vagy politikai célkitűzések másodrangú, levezetett értékeivel. Elfelejtette, hogy a nevelés sohasem szolgálhat pártérdekeket, nem állhat irányzatoknak szolgálatában, s éppen a nemzet érdeke az, hogy a nevelés ne alacsony eszköz, hanem középpont, önmagáért megbecsült s a nemzet felett álló értékeket szolgáló munka legyen.¹² Ennek a hiánynak, a nemzet és a nevelés legmélyebb, etikai alapjai hiányának következtében maradt ez a munka idegen a néptől s eredménytelen.

¹¹ H. v. Lüpke: *Neue Saat* c. folyóirata, és Sohnrey: *Wegweiser für ländl. Wohlfahrtsarbeit*. Berlin 1930. c. műve ennek a törekvésnek kifejezői.

¹² Imre Sándor: *Pedagógia és politika*. Bp. 1911. 13. l.

A másik, a nép nevelésében szerepet vívő gazdasági szempont abból a gondolathból fakadt, hogy a falu nevelésének igazi feladata a nép gazdasági helyzetének javítása és megismertetése azokkal a módokkal, amelyek gazdaságilag magasabb fokra segítik. Így kezdődtek meg azok a még ma is folyó gazdasági és ismeretterjesztő mozgalmak, amelyek a falut már nem politikai, hanem gazdasági életében ragadták meg és akarták nevelni. A nép kultúrája gazdasági kultúra. Ez a nevelési elv teszi gazdagabbá, önállóbbá a falu népét, ezzel tudja kielégíteni emelkedő igényeit s ezzel tud belehelyezkedni a nemzeti élet munkaközösségébe. Ezen fogalmazás szerint a falusi iskola tulajdonképpen gazdasági iskola, mely a nép tudatába a továbbképzés elemeit, a jobb megélhetés módjait viszi be. Ennél az iránynál nem annyira ott van a baj, hogy gazdasági ismereteket akar adni, hanem abban az egész értékelésben, amely ezt a szempontot minden más szempont alapjává akarja tenni. Alacsony, utilisztikus szempont alapján állunk itt, amely mindent a szerint néz, hogyan lehet hasznosítani: a természetből hasznos és káros növények és állatok tárházát, az irodalomból mintagazdasági tájékoztatót, a művészetből mezőgazdasági kiállítást, az egész életből s a falu neveléséből egy nagy gazdasági szaktanfolyamot csinált. A falu egész életét, érdeklődését, gondolkozását ennek a hasznossági szempontnak akarta alárendelni, s ezzel az alapjában helyes és szükséges feladatot, a gazdasági élet vezetését, az egész élet programjává akarta tenni.

A harmadik szempont a kultúra terjesztését tűzte ki a falunevelés feladatává. Arra törekedett, hogy a falu népe a nemzeti kultúra kincseit megismerje, részesüljön abban a kultúrkincsben, amelyet a nemzet kiépített. Ezáltal ne csak része, hanem öntudatos alkotóeleme is legyen a nemzet testének. Ennek eszközei voltak a különféle egyesületek, ismeretterjesztő előadások, műkedvelő színdarabok, dalárda, népkönyvtár stb. Ennek a munkának kettős hibája volt. Egyik az, hogy a már említett előbbi gazdasági értékelésből kifolyólag mindent a gazdaság szempontja alatt nézett s az utilisztikus szempont alá vont, a másik pedig az, hogy ez a kultúra nem volt sem igazi etikai, sem igazi nemzeti kultúra. Kultúra címen olesó népszínmű-művelődést vitt be a nép lelkébe, a műkedvelő előadásokkal felébresztette a hiúságnak és dilettantizmusnak veszedelmét, meghamisította azt a képet, amelyet a falu önmagáról ápolt, s egyúttal meghamisította a falu képét az egész társadalom előtt. Igazi kultúra helyett álkultúrát, felszínes városi mázat lopott be a nép lelkébe, alacsony népszínmű romantika ébredett fel, meghamisította az élet igazi valóságát azzal, hogy mesterkéltn vonásokat ültetett helyébe s az élet reális, valóságos követeléseit, az élet igazi ismerete helyett álkövetelésekkel, álismerettel akarta kielégíteni. Az irodalom, amelyet a falunak adott, romantikus ponyvairodalom volt s a kultúra vásári tömegárú. Ez a felfogás még ma is állandóan előtérben áll. Még ma is vannak, akik a falunevelés tetőpontjának a *Falurossza*, vagy *A betyár kendője* előadását tartják, s vannak akik azt hiszik, népies munkát végeznek, amikor ezeket az utánuk következő tánemulatságokkal együtt a falu életébe kapcsolják. Az a munka, ame-

lyet utánozni akar, Németországban egészen más eszközökkel dolgozik s egészen más célt tűz maga elé.¹³

Mindezeknek az irányoknak közös tévedése az, hogy a falu nemismeréséből vagy csak felületes ismeréséből indulnak ki. Ezzel a kiindulással a faluba mesterkéltnél és idegen dolgokat ültetnek. Csak egyes, nem is a legfontosabb vonásaiban ragadják meg a falut, de annak igazi lényegébe, a falu lelkéhez hatolni nem tudnak. Munkájukban annak a fantasztika feltevésének áldozatai, hogy a falu az, aminek ők látják, s ezért a falunevelés munkája valóságatlenné, valóságellenessé lett a kezükben. Ez a munka, ha egyes vonásaiban sikerült is átvinni a faluba, annak nem javára, nem lényegének kifejtésére szolgált, hanem éppen arra, hogy a falut a maga eredeti lényegétől és életétől elterelje, s abba hamis, idegen vonásokat iktasson.

Külön kell foglalkozni azzal a törekvéssel, mely az utóbbi évtizedben éppen az ifjúság között indult meg, különösebben a falu megismerésére és nevelésére. Az utódállamokhoz tartozó valamennyi magyar területen nagy lelkesedéssel kezdődött meg a munka. Eredményei arra mutatnak, hogy erre a munkára szükség van s nem hiábavaló.¹⁴ Kiinduló helyes gondolat az, hogy a nemzet, vagy — egy más fogalmazásban — a faj életének bázisát s a jövőjét biztosító feltételeket a faluban kell keresni. Elfordulva tehát minden romantikus és ideálistikus felfogástól, keresi azokat a reális alapokat, melyek a faluban megtalálhatók. Felhívja a figyelmet a falu helyzetére, kérdéseire, jelentőségére. Munkamódszerében ez a mozgalom kettős utat tart szem előtt. Egyrészt a falut szociográfiai felvételekkel akarja megismerni, vizsgálat tárgyává téve a gazdasági, ipari, kultúrális, vallási és erkölcsi életét, háziiparát, társadalmi helyzetét és körülményeit.¹⁵ Figyelme kiterjed különösen azokra a feladatokra, amelyek az értelmiségi osztály és a falu kapcsolatából származnak s egy olyan törekvést akar indítani, amely a falu népét az értelmiséghez közelebb hozza s az értelmiséget a falu iránt tartozó feladatai tudatára akarja ébreszteni.¹⁶ A másik út, amelyen ez a mozgalom halad, arra törekszik, hogy a falu ősrégi és elfeledett értékeinek, népművészetének, népköltésének feltárásával igyekezzék a falu értékeit felszínre hozni, megismertetni és tudatoságra emelni. E két út közül főképen az első örvend nagyobb gyakorlásnak. Követi azoknak a külföldi mozgalmaknak nyomát, amelyek mostanában minden országban megtalálhatók, a falu és a nép felfedezésének gondolatát hirdetve.

A magyar munka három különböző országban három színezetet mutat. A magyarországi munka tudományos alapjai határozottabbak, bár több gondot fordít a népművészet és népköltés felkutatására, mint

¹³ Die Dorfbühne c. folyóirat. Mirbt: *Münchener Laienspiele* c. sorozat.

¹⁴ A csehszlovákiai ifjúság regősmozgalma; szegedi Bethlen Gábor-Körtanya- és agrársettlement munkája; Erdélyi Fialok falumunkája.

¹⁵ Demeter Béla: *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* Erdélyi Fialok falufüzetei 2. sz. U. a. *Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok*, 3. szám.

¹⁶ Gyallai-Pap Zsigmond: *A nép és az intelligencia*. Erdélyi Fialok falufüzetei 1. sz.

arra, hogy ezt a munkát tudományosan megalapozza. Azonkívül a lehetőségei is megengedik, hogy tevékeny munkával (előadások tartásával, néphivatallal, ismeretterjesztéssel) legyenek segítségére a falu népének. Figyelmük éppen a speciális helyzet folytán kiterjed a tanya kérdésére is.¹⁷

A csehszlovákiai ifjúság hasonló munkája más irányt mutat. Ez főként a népköltési gyűjtésekre irányul, melyet a regősmozgalom kezdett meg, majd a szociográfiai munkálatokra ment át. Azzal, hogy bekapcsolta a tanítóság egy részét is, a munka közelebb jutott a faluhoz, de ugyanakkor, mikor ez a mozgalom marxista alapokra helyezkedett, a falu népét osztályszempontból nézi s a munka feladatának azt tekinti, hogy a magyar tömegek kultúrájának marxista analizisével megvesse a magyar népkultúra történelmi alapjait. A módszer e munkában azon az elven épül fel, hogy az egyes adatok nem szilárd és változatlan tényeket szögeznek le, hanem csak egyik mozzanatát annak a változásnak, mely a tömegek életében dialektikusan történik, tehát a tények és adatok tulajdonképpen mozgásjelenségek s e mozgás mozgatója a társadalmi és gazdasági változások. Itt a falu tanulmányozásának és megértésének egyoldalú, marxista, tehát gazdasági magyarázatával találkozunk, amelynek már ismert nehézsége nyilvánvaló.¹⁸ Ennek különben a romániai munkában is vannak hatásai. Ezek abban nyilvánulnak meg, hogy a falut proletárszemmel nézve, osztálytagozódás alapján ítélik meg.

A romániai munka főképpen a szociográfiai kutatások alapján áll. Nyilvánvaló jelentősége, hogy az adott helyzetet világosan átértette, mikor a falu megértésénél tekintetbe veszi a gazdasági és társadalmi tényezők mellett a nemzetiségi viszonyokat és azt a helyzetet is, melyben az erdélyi falu van, s feladatául tűzi ki az intelligencia és nép kapcsolatát. Adatgyűjtésében kevésbé előítéletes, mint a csehszlovákiai. Nem köti magát ideológikus rendszerhez s így világosabb és elfogulatlanabb képet kap. Nehézsége az, amely talán a munka újságának is tulajdonítható, hogy nincsenek eléggé kidolgozva a falu megismerésének tudományos módszerei. Közülük csak a szociográfiai módszert használja, de nem veszi igénybe a lélektani, néprajzi, néphéológiai, vallástörténeti módszereket, s ezzel sok olyan adatot hanyagol el, amelyek az egyoldalúságtól megvédenék. Nincsen kidolgozott tudományos módszere és elmélete a falunevelés egész rendszerére, módszereire. Ezért inkább a jóindulatú próbálkozások, mint a rendszeres munka irányában halad. Mindezek természetesen a munka további megerősödésével nélkülözhetetlenekké válnak. Kísértése, hogy a falut úgy tekintse, mint egy társadalmi osztálytagozódás egyik rétegét s ebből akarja a falu lényegét megérteni. Egészen téves felfogás s csak arra jó, hogy a falut a maga valóságában soha így megérteni ne lehessen. Az osztályelmélet nemcsak nem ismeri, de egyenesen megakadályozza

¹⁷ Buday: *A szegedi tanya problémái*. Hilscher: *Társadalomrajzi feladatok az Alföldön*. Szeged.

¹⁸ *A sarló jegyében*. Pozsony, 1932. 26. 113. l.

a falu megismerését, mert merőben idegen elvet visz be a faluba, kívülről vett szkéma alapján nézve azt.¹⁹ Az osztály és nemzetiség két homlokegyenest ellenkező szkéma: az utóbbinak van spirituális tartalma, az előbbinek nincs. A falura ráerőszakolni az osztályfogalmat, egyszerűen azzal jár együtt, hogy a falu megszűnik falunak lenni, mert az osztályelmélet nem ismerhet falut, mint szellemi, kulturális, társadalmi egységet, csak parasztságot, mint osztályt. A falut pedig ezektől megfosztani annyit jelent, mint megsemmisíteni azt.

Minden falunevelésnél tehát mi a legfontosabb kérdés? Ez adva van abban, amit előbb hangsúlyoztunk: a falunak *önálló élete van, amelyre más életrendet, máshonnan vett formákat ráerőszakolni a falu lényegének megszüntetése nélkül nem lehet.* Elfoglalhatjuk azt az álláspontot, hogy a társadalmi alakulás során a falunak meg kell szünnie, s helyette indusztrializált telepekre vagy kollektív termelő közösségekre van szükség, noha akkor is kétséges, hogy a falu a maga önálló életének nem keres-e más megnyilatkozási formát, s lehet-e egy csapással megszüntetni mindazt, amit ma falunak nevezünk. De ha igen, akkor is a falu idegen formákat nem tűr meg a nevelés ürügye alatt. Az első kérdés tehát a falu lényegének megismerése; azután az, hogyan kell alakulnia a falunevelés kérdésének az egyetemes neveléssel kapcsolatban, s melyek ennek a falunevelési munkának módszerei, eszközei, s végül hogyan áll ez a munka az egész nevelés szerkezetében?

III.

A falu lényege.

A falu megismerésére *sem a lélektani, sem a szociográfiai kutatások és vizsgálatok nem kielégítőek.* Ma különben is a lélektani kutatások ezen a téren háttérbe szorultak a sokkal kényelmesebb, mert kész adatokkal dolgozó szociográfia mellett. A lélektani vizsgálatok feltárhatják a falusi ember életének azon vonásait, amelyek felfogásának, másokkal való viszonyának, érzelmi életének megismerésére szükségesek; a szociográfiai vizsgálatok felkereshetik életének külső alkatát, megállapíthatják azt a helyzetet, amelyben él; a néprajzi kutatások

¹⁹ Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés.* Az Erdélyi Fiatalok falufüzetei 4. sz. 134. l. Ennek a könyvnek, amely kilenc erdélyi falu adatait lelkiismeretes munkával gyűjti össze, jellemző súlyos tévedése, hogy e kilenc község adataira építi fel messzemenő s ily kevés adat által semmiképen nem indokolt következtetéseit (Ugyanezt állapítja meg a Magyar Statisztikai Szemle bírálója, 1933. 209. l. Szerk.) s ezzel világos példát szolgáltat arra, hogy mennyire megbízhatatlanok a pontos tanulmány alapján nem álló, tisztán kikapott adatokra támaszkodó elméletek s mennyire nem szabad sem a szociográfiai kutatás módszerében feltétlenül bizakodnunk, még kevésbé a falu lényegét meg nem értő elméleteknek csak divatos hangzásuk miatt felülnünk. A fent hivatkozott végső konklúzió pedig egyenesen a szerző előbb elfoglalt álláspontjával is ellenkezik és szinte szószarint elfogadása a 18. jegyzet alatt említett hivatkozásnak.

kultúrkincsének legjavát hozhatják napvilágra, de ezen adatok mind csak külső vonásaiban, jelentkezéseiben mutatják a falut, de nem mutatják azt a belső lényegét, ami ezek mögött áll. Ahhoz, hogy az adatok világossá és életteljessé váljanak, több kell, mint csupán maguk az adatok. Kell egy vezető gondolat, kell egy olyan alapvonás megállapítása, amely ezen adatokat hordozza, s amelyek ennek csak kifejezései. Ezért van, hogy ezek az adatok és vizsgálatok önmagukban sok érdekes és értékes részletet mondanak el, a lélektani vizsgálatokkal sikerül összeállítani a falu népének olyan vonásait, amelyek egységes képen mutatják a falu gondolkozását és életét,²⁰ állapotrajzával külső körülményeit, de még mindig hiányzik ezekből is valami. Ennek a hiánynak tulajdonítható, hogy a szociográfiai leírások és a néprajzi gyűjtések mellett is ott találjuk a falu romantikus vagy materialista szemléletét, bizonyosságául annak, hogy nem az adatok sora, hanem a mögöttük rejlő alapszemlélet határozza meg a faluról táplált felfogást.

Honnan nyerhetjük tehát a biztos és megbízható pontot a falu megértésére és megismerésére? Amint a lélektani és szociológiai vizsgálatok nem elégségesek arra, hogy a gyermek vagy általában az ember valóságát belőlük igazán megismerhessük, mert azok csak az egyéniség felszínén mutatkozó jelenségeket regisztrálják s csupán azokról a változásokról adnak felvilágosítást, amelyek az egyéniség külső vonalára esnek, úgy ezek a módszerek is a falu lényegét sem képesek megállapítani. Hogy az embert, a gyermeket a maga valóságában igazán megismerhessük, azt nem a külső jelentkezéseiben, hanem a belső lényegében kell megfogni, épp így a falunál is keresni kell azt, ami annak sajátos belső lényegét meghatározza. Mivel ezt eddig kevesen keresték, a falu a lényegét illetőleg ismeretlen maradt az ember előtt. Mi biztosít bennünket arról, hogy a falu életét hamisan nem egy olyan mozaiknak nézzük-e, amelynek egyes részei csak külső egységben vannak egymással, és nem olyan egységnek, amelynek minden egyes része organikusan fűződik egymáshoz, ahol élet, erő, kapcsolat van a legapróbb részek és a legnagyobbak között? Honnan tudjuk, hogy az a magyarázó elv, mellyel meg akarjuk fogni az egység egyes részeit és kapcsolatát, nem valami romantikus elképzelés, hanem valóság?

Ennek megtalálására az a gondolat vezet, amelyet már sokan hangsúlyoztak, hogy a falu legjellemzőbb tulajdonsága az életközösség.²¹ Ez azt jelenti, hogy azok, akik ez életközösséghez tartoznak, nemcsak együtt laknak, nemcsak kapcsolatban vannak egymással, külső és belső viszonyaikban nemcsak gazdasági, politikai vagy kulturális közösséget alkotnak, hanem olyan egységbe fonódnak, amelyben résztvesznek egész életükkel, sorsukkal, gondolkozásukkal, társadalmi viszonyaikkal, egész lelkületükkel, úgyhogy attól soha, míg a falu életét élük, el

²⁰ L. a már említett L'Houet: *Zur Psychologie des Bauerntums*, és Fuchs: *Psych. d. Jugendlichen auf d. Lande*, stb. műveket.

²¹ L'Houet: i. m. Kriek: *Philosophie der Erziehung*. Jena 1922. 91. 14. 1. Dietz: *Das Dorf als Erziehungsgemeinde*. Weimar 1927. 11. sk. 1. Adelman: *Stadt u. Land*. Die Tat. 1917. 687—88. 1. Weiss: *A mai magyar társadalom*. Budapest, 1930. 34. 1.

nem szakadhatnak. Ez az életközösség tehát túlmegy minden érdek-közösség, hagyomány-, vagy kultúrközösség vonásain. Nem kereshető csupán ezekben, mert ezek is csak kifejezői annak a kapcsolatnak, amelyről beszélünk. Az a pedagógia, mely a nevelésben a közösségi vonások megfigyelésére és kiemelésére gondot fordít, meglátta, hogy minden falu és város, valamint a lelki magatartásból kifolyólag minden tipikusan egységes formát alkot. Ezzel határozott, a képzésre vonatkozó tradíció és egyéni alkat jár, s ez alapja minden szervezeti formának, ethosának, nyelvének, dalainak, amely képező és normatív erő gyanánt áll ott. Az az objektív szellem, amely ezeket fenntartja.²² Ez az életközösség a falunak olyan egyéniségfeletti, sőt társadalomfeletti vonása, amely a maga sajátosságában sehol másutt meg nem található. Bár minden város és minden foglalkozási ág rendelkezik ilyen közösségi vonással, mégis ez a faluban úgy áll előttünk, ahogyan másutt meg nem található. Egyetlen társadalmi réteg és osztály, még a legszorosabb kapcsolatot felmutató munkásosztály sem formált soha ilyen életközösséget, még kevésbé azok az osztályok, amelyek sokféle elemből állanak és ellentétes érdekek tüzeiben küzdenek.

Ez az életközösség *egyéniiségfeletti*, mert benne nem az egyén tetzése, érdeke, nem is világnézete vagy életfelfogása dönt, hanem ezt is kormányozza és hatalmában tartja, elősegíti vagy korlátozza az az életközösség, amelynek tagja. A falu embere eltörpül e közösség titokzatos hatalma alatt. Alá van vetve neki, ha ki nem akar szakadni belőle, meggyőződésében, véleményeiben, egész szellemi alkatában, világnézetében alkalmazkodnia kell hozzá. Ez a magyarázata a falusi tradíciók megdöbbentő erejének, melyek e tudattalan, egyéniségfeletti életközösségbe nyúlnak le gyökereikkel. Innen van, hogy a történeti ismeretek, sőt mondhatni a történeti érzék teljes hiánya mellett, annak ellenére, hogy a falusi ember a maga történetét nem ismeri és nem tudja,²³ s a múlt iránt abban az értelemben, ahogyan e szót használni szoktuk, nem lelkesedik, a hagyományok tiszteletében ennek az életközösségnek egyik vonását éli át. De ugyanekkor ez az életközösség *társadalomfeletti* is. Felette van a falu minden társadalmi megmozdulásának, alakulásának, nem áll meg a közös gondolkozási formáknál, mélyebben rejlik mindezeknél. Ebben az életközösségben van a magyarázata annak az egyensúlyozottabb életnek, amelyet a várossal összehasonlítva a falu életében látunk, s ez a magyarázata az egész élete egységének, az extrémításoktól való óvakodásának is.²⁴

Ide vezethető vissza az, hogy a falu életében csak az vesz részt, *aki ebben az életközösségben benne van*. Aki nincs benne, azt a falu nem veszi be. Ha egész életében falun él és falusi foglalkozást űz is, soha falusivá nem válik. Innen van sok falusi vezetőnek, tanítónak, lelkésznek egész életén keresztül tapasztalt idegensége. A falu eltűri ugyan, helyet ad munkáinak, megbeesüli törekvéseit, de lélekben eggyé a faluval soha

²² Krieck: i. m. 209. l.

²³ L'Houet: i. m. 200–201 l.

²⁴ Adelman: i. m. 687. 751. l.

nem lehet. Ez az életközösség megmarad akkor is, ha a falu egyéneit vagy egyes csoportjait gazdasági, politikai érdekkellentétek választják el egymástól. Akkor is közelebb áll hozzájuk a velük szembenálló falusi, mint a saját pártjukon levő úr, mert az életközösség felette áll ez ellentéteknek és erősebb azoknál. Viszont akárhová kerül is el a falusi ember, amíg ebben az életközösségekben benne van, amíg ebből ki nem szakadt, addig falusi marad, ha városban lakik is. Mindig fel lehet benne találni azokat a vonásokat, melyek erre vallanak, ha rejtetten, ha szegyenkezve mutatja is azokat. Sokszor csak a második nemzedékben szakad ki a család a falu életközösségéből, addig mindig magán hordja a falu jellemző vonásait. Titkos nosztalgiát érez a falu iránt. Leghőbb vágya, hogy egy kis darab földet vegyen magának, mert a föld a falut példázza előtte, egy darabját annak a közösségnek, ahová titokban mindig visszanéz és visszavágyik. Érdekes megfigyelni, hogy milyen változatosan jelentkezik és milyen kitartóan megmarad ez a nosztalgia, a falu életközösségébe való visszavágyakozás a legkülönbözőbb, változatos életsorsok ellenére is, és hogyan él ez olyanok lelkében is, akik talán nagyon kevés időt töltöttek a faluban, de akik ez életközösségbe már bejelentek. Érdekes megfigyelni, mennyire különbözik a föld, a falu képe iránti szeretet a nagybirtok-bérlő vagy a kényszergazdálkodást folytató iparos-falusi ember földszemléletétől.

Látható már ebből is, hogy ez az életközösség valami olyan alaptól táplálkozik, amely magánál magasabbra néz s független a változásoktól, s amelyet gazdasági, társadalmi érdekek és szempontok legfeljebb csak színeznék, de sem nem befolyásolnak, sem meg nem magyaráznak. Látható, hogy a falu népe, amelyet az összes társadalmi osztályok között a legönzöbbsnek szoktak tekinteni s azt hiszik róla, hogy az anyagi élet kérdéseiben találja meg élete alapját, tulajdonképp valami olyanon épít, amely mindezeknek felette áll. Az előbbi szempontok csak kísértései annak az életnek, amelyet folytat. Ennek az életközösségnek is van tehát alapja, van tartalma. Hol találhatjuk meg ezt az alapot?

Mivel ez az életközösség nem merül ki külsőleges életviszonylatokban, hanem ezeknél mélyebb alapra mutat, világos, hogy a falu számára az *életnek egészen más felfogása* van érvényben, mint ahogyan az életet a városi ember érti. Míg a közfelfogás az életet a maga mindennapi életét érti, kedvező vagy kedvezőtlen változásaival, melyeknek kulcsa vagy a saját kezében vagy valami véletlen, felsőbb, kiszámíthatatlan akaratban, vagy a körülmények nem sejthető összejátszásában rejlik, addig a falusi ember számára az élet titokzatos hatalom, amelynek gyökere és egész menete ember- és világfeletti egységet mutat. A nagy objektívumnak ő csak egyik része. Ennek forrása és eredete nem az ember, nem is külső körülmények, nem is a sors vagy a véletlen hatalma, hanem a végtelenség, amelyhez az ember részként, porszemként kapcsolódik. Ez a *végtelenhez való kapcsolódás* a falu életének, a falusi élet- és világszemléletnek, gondolkodásának alapja és magyarázója. A végtelenhez való kapcsolódás ténye döntően jellemzi a falu egész világát. Míg a végtelen a kultúrembernek fogalom, szkéma, amelybe elhe-

lyezi s bekoronázza világnézetét, a falusi ember számára valóság, amellyel kapcsolatban van. Ezt a kapcsolatot nem értelmi formákban, nem logikai rendszerekben, nem is bizonyos tevékenységekben konstruálja meg vagy következteti le, hanem életkörülményeiben, egész életfolytatásában megéli. Az út, ahogyan ide eljut, ahogyan a végtelent megtapasztalja, nem az indukció útja, amely egyes jelenségekből ér el a végtelen valóságig, hanem a redukció, mely e végtelen valóságából keresi és érti meg, magyarázza meg a világot. Ez a végtelenhez való kapcsolat, amelyet sok hasonlósággal a gyermeknél is megtalálunk, némelyeket arra készítet, hogy a falusi embert a gyermekkel hasonlítsák össze. Kiskorúságot tulajdonítanak neki s erre építik föl a falu nevelésének bizonyos alapkérdéseit a gyámoltalan és kiskorú iránti leereszkedő szeretet alapján.²⁵ Ez a hasonlatosság azonban különbözik a gyermek valóság szemléletétől, mégpedig abban a jelentős tényben, hogy a gyermek, életformája következtében, nem dolgozik adatokkal s nem igyekszik ebből a szemléletből rendszert alkotni, míg az erre való törekvés a falusi ember lelkében megtalálható. Ez a végtelenhez való kapcsolódás primitív abban az értelemben, hogy az ember ösi, eredeti állásfoglalására jellemző a világ jelenségeivel szemben. Nem tekinthető tehát elmaradottságnak és alacsonyabb szemléletnek, mert épen az ember azon állapotát fejezi ki, mikor az ember a végtelennel az emberi kultúra, gépiessé vált életviszonyok, megrögződött gondolkozási formák, (ezen, az embert gépiessé, az igazi valóság iránt érzéketlenné tevő elemek) nélkül, a maga embervoltában, mint az egész világvalóság egy része, kapcsolódott. Az emberiség életében folyton megújuló törekvések, és épen az ember ezen vonását legjobban elhanyagoló mai technikai civilizáció korában látható törekvés az ember igazi mivoltához való visszamenekülés iránt, igazolják ennek, a végtelennel való kapcsolatnak az emberre nézve nélkülözhetetlen voltát s ennek hiányában az ember teljes elgépiesedését. Az, hogy a falu minden újítást, mégha az anyagi javát szolgálja is, visszautasít, hogy a természettudományos alapon álló világnézet, a géptechnika a társadalmi rendet egy állítólag jobbal, vagy egyenesen tökéletessel kicserélni akaró mozgalmak előtt is elzárkózik, vagy csak nagyon kis mértékben reagál ezekre, hogy benne most, a legellentéteesebb időkben, tapasztalható különös mértékben a vallásos irány felé hajlás, nem apáthiából, hanem ebből a törekvésből magyarázható, mellyel a falu a végtelennel megszakadással fenyegető kapcsolatát akarja helyreállítani.²⁶

Ez a végtelenhez való kapcsolódás *nem tudatos formában* él a falu lelkében. Néha úgy tűnik föl, mint valami csodálatos miszticizmus, hogy általa elmerüljön a felette álló erőben s hatalmába kerítse azokat, majd úgy tűnik föl, mint mágia, mint a falusi babonának és néptheológiának az a szövedéke, amelynek adatait a néprajzi kutatások tárják fel. Máskor abban jelentkezik, hogy a végtelent a hit rendszeresebb, kiképzettebb formájában akarja megragadni, melyben a sejtelemnek már egy

²⁵ Fekete József: *A magyar népművelés körvonalai*. Bp. 1930. 27–28. 67. 1.

²⁶ *A sarló jegyében*, 42. 1.

világnézeti forma körvonalai adnak helyet: ekkor arról beszélünk, hogy a falu népe jellegzetesen vallásos karakterű. Máskor a maga életének vonásaiban akarja kifejezni, beleviszi azokba az életformákba, melyekben él s ezzel megeleveníti, felemeli, a végtelenbe nyújtja azokat: ekkor beszélünk arról, hogy a falusi ember hagyomány- és szokásközösségben él, amelyet nem lehet megtörni. Végül ez a végtelennel való kapcsolat néha a természet életével való egyesülésben mutatkozik: ekkor azt mondjuk, hogy a falu élete a természet életétől függ s a falusi ember a természet embere. Pedig egyik sem meríti ki azt, ami mögöttük van: ezek csak jelenségei annak, ahogyan a falu a végtelenhez való kapcsolódásból ért meg és él át mindent. Ez a kapcsolódás nem az, amit „vallássságnak“ nevezünk, nem „hit“, nem is a maga alá vetése az egyház befolyásának, hanem valami, ami mindezek mélyén és alapjában rejlik. Ehhez a számára egyetlen és igazi valósághoz menekül a környező jelenségekkel és eseményekkel szemben, s ebben a titokzatos világban, amely csak az övé, amely tőle elvehetetlen és más által elsajátíthatatlan, merül el s éli a maga életét. Ezért van, hogy ez a végtelenhez való kapcsolódás, melyet csak jelenségeiben lehet megfigyelni, kikerüli a szociográfus ceruzáját, a pszichológus műszereit, és sokszor azok megfigyelését is, akik legközelebb vannak hozzá.

Ha megláttuk, hogy mi a falu életének alapja, akkor azt is meg kell látnunk, hogy a végtelenhez való kapcsolódás *nem fogalmi rendszerben*, nem világnézeti formában, hanem sokszor alig észrevehető tudatalatti sejtelemben él a falu népénél, de úgy, hogy ennek magyarázata nélkül a falu életének egyes jelenségei meg sem érthetők. Nem lehet tehát a falunál olyan világnézeti rendszert keresni, mint amilyent a kultúrembernél látunk, akit éppen a kultúrája kényszerít, hogy logikai formában kialakított világnézettel próbálja a jelenségeket megmagyarázni. Minden kísérlet, melyet a falu világnézetének összeállítására teszünk, töredékes marad. Míg a kultúrember intellektuális ösztöne miatt csak ritkán teheti meg, hogy egymással ellenkező elemeket túrjon meg világszemléletében vagy világnézetében, s csakis akkor, ha ezek folytonosan nyugtalanító kérdések számára, a falusi ember előtt ezek a világnézeti elemek a legnagyobb ellentétek mellett is megállhatnak egymás mellett, mert világszemlélete nem logikai alapokon nyugszik. Az értelmi úton elfogadott megállapítások mellett ott vannak régi gyakorlatok, megmarad a régi hit, melyet nem lehet kiirtani, mint ahogyan a Gárdonyi egyik falusi elbeszélésében is a babonában és boszorkányokban nem hívó falusi ember mégis alkalmazza a boszorkány erejét megrontó varázsszert.²⁷ A világnézet egységét nála tehát nem logikailag kikerekített rendszer, hanem a végtelennel való kapcsolat őrzi és alkotja, s ez minden értelmi alapon álló abroncsnál erősebben tartja össze számára az egész világot. Visszautasítja, ami ebbe az egységbe nem talál, ha százszor be is bizonyítják neki annak igazságát. A világszemléletében mutatkozó hiányokat és szakadékokat, amelyeket az értelmi kultúrával rendelkező ember logikai úton igyekszik áthidalni, nem értelmi úton keresett magyarázatokkal

²⁷ Gárdonyi: *Az én falum*, I. k. 48–49. l.

osztatja el, hanem egyszerűen kiejti őket, mert ezeket nem tartja fontosaknak az egység biztosítására. Így világszemléletében nincsenek logikai hiányok, kényszerű ugrások vagy ő nem érez ilyeneket, mert minden magyarázatot, a jelenségek és jelentések egységét a végtelennel való kapcsolatukban érti meg és ebben a síkban, nem pedig a logikai gondolkodás síkjában őrzi ellen. Ismeretei nem adatok, hanem tekintély után igazodnak. Adatokra és ismeretekre sokszor nem is kíváncsi. Tanultsága, világnézete a kultúremberétől teljesen különbözik.²⁸

Az a tény, hogy a falusi ember a végtelennel való kapcsolatát nem fogalmi úton nézi, hanem átéli, magyarázza meg azt, hogy a falu vallja az élet egységét. Ez azt jelenti, hogy a falu az életet nem részjelenségeiben nézi, hanem abban a titokzatos összefüggésben, amely annak végtelenségét, örökkévalóságát, ezernyi megjelenési formáját mind egy egységben akarja szemlélni. Ebben megint különbözik a kultúrembertől, akit éppen a kultúrája s a jelenségekre berendezett komplikált életmódja kényszerít arra, hogy életét ezerféle cél és érdek szempontjának rendelje alá, szórja szét. Ezért cserében az élet egységéről kell lemondania. Nem láthat át a sokszínű változatokon addig az egységig, amely az egész életet összekapcsolja. Részben ez okozza széttépettségét, érzékenységét, mert folytonosan résen kell állania, hogy megfeleljen a különböző oldalokról feléje irányuló igényeknek. A falu számára ez az egység nem az igények alacsonyosságában, nem a primitív körülményekben, hanem a végtelenhez való kapcsolódásban van, mellyel egységben látja az egész életet. Nem problémák állanak előtte, amelyeket kénytelen megoldani, hanem éppen öntudatlanul és boldogan merül el abban, hogy a világ titok s ezt a titkot nem kénytelen megfejteni. Az élet magában foglal számára mindent, maga is része a titokzatos világnak és életnek, amelyben résztvesz a világ minden jelensége, amelyben ismeretlen erők uralkodnak, amelyben a halál sem más, mint a végtelenhez való közelebb jutása, amellyel eleven kapcsolatban tudja magát.

Igy lehet megmagyarázni a falu életének azokat a jelenségeit, amelyeket a néprajzi kutatások, a szociográfiai és lélektani vizsgálatok már régen figyelembe ajánlottak, de különálló, egymástól független jelenségeknek tekintettek. A falu természetérzése a természetet nem úgy tekint, mint egy kialakult világkép részét, hanem mint egy megsejtett egység megnyilvánulását, amelyben minden erő és minden titok egy egységből vezethető le. „Az ég tele van titkos susogással, és hajlongó árnyékokkal... Titok és rejtelem az egész világ” — írja Gárdonyi.²⁹ Ez tölti be a falu életét a babona és mágia ezernyi kisebb-nagyobb jelentkezésével. Ennek alapja ismét nem a hagyományokhoz való ragaszkodás, hanem eszköz a falu számára, amellyel a végtelent megragadni, vele való kapcsolatát megélni és megérteni akarja. Ebben a természetben az ember mint annak egyik, bár legértékesebb és legöntudatosabb tagja, egységben érzi magát az állatokkal, a növényekkel, az egész teremtettséggel. Az állatokkal való kapcsolata sem a haszon, hanem ezen egység szem-

²⁸ Imre Sándor: *A magyar nép művelődése*. Hmv. 1887. 6. 1.

²⁹ Gárdonyi i. m. 51. 1.

pontjából ítélendő meg. Ellenszenves előtte az a teremtmény, amely ebben az egységben az ártó, gonosz elemet képviseli, de szeretettel fordul a felé, amelyről úgy látja, hogy életében résztvesz és vele közösségben van.³⁰ Ezek a természetfölötti és emberfeletti elemek uralkodnak a *valóságában* is. Ez az oka annak, hogy a vallás racionalizálása, egy olyan vallásos világgép hirdetése vagy kialakítása, amely ésszerű és megokolt, nem előmozdítja, hanem egyenesen hátráltatja a falu vallásának mélységét. Az ilyen értelmi alapon álló vallásos világnézet éppen azt nem adja meg neki, amire vágyik, hogy a végtelennel való kapcsolatot vonásait megőriztse, határozott irányba vezesse és igazolja. Helyette éppen ellenkezőleg e kapcsolat mélységétől és titokzatosságától fosztja meg, emberi rendszereket visz eléje, amire neki sem kedve, sem hajlama nincs. Így van a helyzet az egyházi élet kérdéseivel és az egyház munkájával is, amelyben a falusi ember a végtelennel való kapcsolat egyik közvetlen módját éli meg a vallás által. Ha az egyház élete az ő számára nagyon is érthetővé válik, ha ez kimerül cselekményekben, bizonyos életgyakorlatban, elfogadott ismeretekben, akkor benne nem örömet, kielégedést, hanem csalódást okoz, mert a végtelennel való kapcsolatát oldja fel, láthatóvá teszi a láthatatlant, immánens térre viszi át azt, amit ő transzcendensnek ismer és annak is akar ismerni. Ezért nem szereti a vallásban, egyházban az emberi kiemelését, az ember beleavatkozását abba, amit ő emberfelettinak lát, de szereti a méltóságot, a fenséget, az ünnepélyességet, mert ebben a numen van számára jelen.³¹ Minden, ami ezt a végtelenséget ábrázolja, megvalósítja, megmagyarázza, elvesz annak fenségéből, de egyúttal lehetetlenné teszi a megélését is, mert erre nem értelmi és cselekedeti utak, hanem a belső megélés útján akar eljutni.

Végül még csak egy dologban lássuk meg, milyen mélyen befolya a végtelennel való kapcsolatot a falu életében még olyan ponton is, mint a nemzeti *élettel* való viszonya. Ez a viszony, ahogyan a falu résztvesz a nemzet életében és sorsában, nem történeti alapokon nyugszik. Már utaltunk rá, hogy a falu történeti érzéke nagyon csekély, semmit sem beszél csak azért, mert régi, s történeti ismeretei is csak pár nemzedékre nyulnak vissza. Még kevésbé lehet a nemzeti élettel való viszonyát a gazdasági és más érdekek szempontjának javára írni, mint azt ma divatos feltenni, hiszen az érdekek kérdésében egyenesen minden kapcsolatot szét tud szakítani, viszont, ha kell, érdektelenül tud ragaszkodni fennálló kapcsolatokhoz. Nem magyarázza ezt a hagyománytisztelőt sem, hiszen ezt is magyarázni kell. A nemzettel való viszony alapját csakis a végtelennel való kapcsolatban kereshetjük. Ebben éli át a nemzet valóságát a maga életközösségében, mikor az egész nemzettel nem érdekeit, nem kultúráját, nem hagyományait, nem történeti eseményeit, hanem egész

³⁰ Gárdonyi i. m. 67. 127. l. Ez mutatja legjobban, hogy a néprajzi kutatások adatait nem lehet különösen ilyen kérdésekre nézve kielégítőnek tartanunk. Magyarozatuknál nem nélkülözhető a vallástörténeti és teológiai szempontok irányadó jelentősége.

³¹ Illvés E.: *A magyar ref. földművelő nép lelki élete...* Szeged, 1931 30–49. l. Ezen adatok rendszeres összefoglalása és feldolgozása tekintetében irányadó jelentőségű könyv.

életét mint egységét látja kapcsolatban állani, olyan kapcsolatban amelynek alapjai nem a földi viszonylatokban, hanem a végtelenben, ember- és társadalomfeletti viszonylatban vannak rejtve. Részletes levezetés alapján több oldalról is rá lehetne mutatni arra, hogyan magyarázható a falu egész élete és annak minden jelensége az egyéniségfeletti erőből, hogyan befolyásolja azt és teszi különbözővé minden mástól, vagyis hogyan teszi faluvá s marad a falu ennek mindaddig, míg ez a vonása megmarad. Mert a falu igazi lényegét ez alkotja, s ha ettől megfosztják, ha ez valami ok miatt kihal belőle, megszűnt falunak lenni. Lesz belőle tanya vagy kisváros, amely elvesztette valódi jellegét.³²

A falu életére legnagyobb hatással azok voltak, akik megsejttették a falu ezen vonását, akik megértették a falunak nemcsak a külső jelenségeit, hanem a falu lelkét a maga igazi titokzatos valóságában. Ezek azok, akik igazán ismerik a falut, s ebből az ismerésből nem felületes következtetéseket vonnak le, hanem odafordulnak a faluhoz, nem leereszkedő pártfogással, hanem szeretettel ölelik fel, nem reklámot csinálnak neki és nem akarják kijátszani politikai vagy gazdasági elméletek ütőkártyája gyanánt, hanem meglátják benne a nép és a nemzet igazi, legmélyebb alapját. Ilyenek Gárdonyi, Baksay, Rosegger, Sohnrey, Otto Ernst, stb., a falu igazi értékelői és megértői. Ezek mindig óvakodtak attól, hogy idegen mázt, idegen gondolatot erőszakoljanak a falura s kiforgassák a maga valóságából. Nem akarták a falut mondva csinált formákra átdolgozni, városi vagy éppen kisvárosi gondolkozást belevinni, hanem úgy vették, amint van, és úgy akarták megismerni, amint van. Akik nem így járnak el, azoknak egy ideig és bizonyos pontokon siker koronázhatja munkájukat, ráerőszakolhatnak a falura egy-egy „kulturvonalást“, talán sikerül keresztülvinniök valami nagyszerű gazdasági reformot, vagy átvenni valami külföldön bevált receptet s meghonosítani, de az a tapasztalat, hogy mindezeknek hosszú életet a falu nem engedélyezett. Mihelyt elment a lelkes reformer, a falu visszatért a maga régi életformájához, elfelejtette a betanult szerepet, megnyugodott a nagyszabású reformok után s élte tovább a maga életét. Ez szerencse is, mert ha a váltakozó falureformátoroknak sikerült volna maradandó hatást elérni egymással ellenkező és máshonnan hozott elveikkel, régen nem lenne falu a világon. Így áll szemben a falu a maga valóságos életével, s annak gyökerébe kapaszkodva, a gazdasági reformátorral éppen úgy, mint a politikai agitátorral, a kapitalizmussal éppen úgy, mint a kollektívizmussal és racionalizálással. Ha nem így tenne, az a falu halálát, megszűnését jelentené.

Igy a falu nevelése is csak azon az alapon lehetséges, hogy keressük a falu életében, valóságában azokat a vonásokat, feltételeket és lehetőségeket, amelyeket a falu tényleges élete nyújt a munka számára. A falu nevelése tehát nem annyira módszerek, hanem a szempont kérdésén dől el. Azért olyan kevés a tényleges eredménye a falusi népművelésnek, azért jelent olyan keveset a falu számára a falusi iskola is, azért nem tudnak ezek maradandó hatást termelni, mert figyelmen kívül hagyják

³² Kriek: i. m. 211. l. Adelman: i. m. 683. l.

a falu lelkét. A falusi iskola is tulajdonképpen nem más, mint egyszerűbb és lényegtelen vonásokban alkalmazott városi forma. Természetesen ez a megállapítás nem jelenti azt, hogy az adatgyűjtő, a kutató munka értéktelen vagy fölösleges, sőt nagyon nagy szükségünk van rá, hogy a falu lelkének alapvonását egyes megjelenési formáiban felkeressük és megértsük. Ezek az adatok mutatják részleteiben azt, amit itt alapelveiben láttunk. De hangsúlyozni kell, hogy az adatok komoly feldolgozása nem történhetik ezen szempont figyelmen kívül hagyásával, ha csak nem akarjuk azt, hogy a részjelenségek labirintusában eltévedjünk s e jelenségek eltereljenek bennünket a falu igazi lényegének megértésétől.

IV.

A falunevelés célja és módjai.

Láttuk, hogy a *falva ismerete* nélkülözhetetlen a falunevelés munkájában, s láttuk, hogy a falva ismerete nem állhat meg csak a külső jelenségek vizsgálatánál, hanem le kell hatolnia a falu lényegének megértéséig, melyet mi a falunak a végtelennel való kapcsolatában s életközösségének megértésében találtunk meg. Ezekből a megállapításokból következik, hogy a falu nevelésére irányuló minden munka csak ebben a gondolatban gyökerezhet s ehhez kell mindegyiknek visszatérnie. Ezen gondolat elhanyagolásával nem beszélhetünk a falu, csak legjobb esetben egy csoport, réteg, bizonyos osztályok vagy egyesek neveléséről. Az ilyen munka szükségképen elenyésző, a falu egész életére ki nem ható jelentőségű lesz.

De figyelemmel kell lenni a falu megismerésével kapcsolatban *a nevelés fogalmának tiszta látására is*. Nem minden, vagy bármely irányú munka nevezhető nevelésnek, még kevésbbé falunevelésnek vagy falumunkának. A legszebb gazdasági programmal sem helyettesíthető a nevelés gondolata önmagában, a legbuzgóbb ismeretterjesztés sem nevelés, még kevésbbé az a politikai jelszavak hangoztatása. Ha ezek nem öntudatos, komoly nevelői munka részei, ha nincsenek valami nevelői gondolatnak alávetve, nem kielégítőek, sőt egyenesen félretolhatják és megbéníthatják a nevelés igazi munkáját. Nemcsak sikertelenséggel fenyegetnek, de esetleg a falu egész életét természetellenesen csavarhatják félre. Különösen ma, amikor a falumunka és a falunevelés gondolata divat és jelszó, amikor a gazdasági életet szabályozó és ilyen érdekeket szolgáló szövetkezetek alapításával, ismeretterjesztő előadások rendszertelen, ötletszerű tartásával, falusi műkedvelő-gárda teremtésével s más ilyen egészen egyéni vagy egészen periférikus kezdeményezésekkel könnyen lehet valaki a falumunka megalapítója, világosan hangsúlyozni kell, hogy a falu nevelését semmiféle ilyen eszközzel és módszerrel azonosítani, a nevelésnek ilyen eszközökkel való azonoságát elismerni nem szabad. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ilyenekre nincs szükség, hogy ezek feleslegesek és haszontalanok, hanem azt, hogy ezeknek nem önmagukban van a jelentősége, hanem csak annak a célnak a szolgálatában, amelyre az egész falunevelésnek néz-

nie kell. Ha ezeket a munkákat és módszereket a nevelés igazi célja mozgatja, ha tartalmat és szempontot tőle kölcsönöznek, csak akkor beszélhetünk velük kapcsolatban a falu neveléséről.

Hangsúlyoznunk kell tehát azt az igazságot, amely ma ismét kezdi elveszteni a jelentőségét, hogy a *falunevelés: pedagógia*. Mit jelent ez? Azt jelenti, hogy a falu emelése, a falu életében végzett öntudatos munka nem állhat meg egyéni próbálkozásoknál és nem merülhet ki egyéni célkitűzésekben, hanem alá kell vetni ezt a munkát a nevelés komoly és alapos célkitűzéseinek. Ez a célkitűzés pedig nem egyes jelenségekre tekint, nem periférikus célokat tűz maga elé, hanem a nevelés egységes céljából akarja megérteni és kitűzni a falu nevelésének problémáját és célját is. Nem elégedhetik meg a nép gazdasági jólétének emelésével, sem azzal, hogy kultúrális kincset akar megszerezni a falu népével, vagy politikai gondolkozását akarja befolyásolni. Ezek a célkitűzések elégségesek voltak a racionalizmus régi elmélete alapján, amikor a nevelésben csak bizonyos ismeretek vagy szokások átadását látták, s amikor azt hitték, hogy elég a külső körülmények megváltoztatása, hogy a falu kiszabaduljon a fenyegető káros hatás nyögéből. Ma azonban tudjuk, hogy a nevelés fogalmát nem meríti ki a gazdasági jólétre és érvényesülésre vezető kioktatás, sem az ismeretterjesztő tanítás, a műkedvelő színelőadások rendezése, a nép intellektuális látkörének bővítése, sőt még a nemzeti eszmék és nemzeti nyelv fejlesztésének, az ősi szokások megtartásának vagy újrafelvételének törekvése sem. Ezek lehetnek eszközök a nevelés egyetemes célja szolgálatában, de nem állíthatjuk őket oda a nevelés s így a falunevelés számára legfőbb cél gyanánt. A pedagógia ennél magasabbra néz: *olyan célt keres és tűz ki a falu nevelése elé is, amely egyrészt a falu valóságának megfelel, másrészt a nevelés fogalmával megegyezik*. A falunevelés: pedagógia, tehát irányelveit csak a pedagógia képes megadni. Ez óvhatja meg ezt a munkát az elsekélyesedés veszedelmétől.

Ha azonban így tesszük fel a kérdést, akkor egy másik probléma áll előttünk, mely szorosan összefügg a falu nevelésének kérdésével: ha a nevelésnek egyetemes célja van, amely mindenütt és minden körülmények között egységesen állapítja meg a nevelői munka feladatát, lehet-e akkor külön falunevelésről beszélni? Nem veszti-e el a nevelés célja a maga egyetemességét, ha ezt bizonyos körülmények, a falu élete és lényege szerint akarjuk szabályozni? Vagy nem áll-e fenn az az eset, hogy a falu veszíti el a maga lényegének érvényesítését? Pedig ennek tekintetbevételét eddigi fejtegetéseink szerint a nevelés munkájában mellőzni nem lehet.

Erre a kérdésre az a gondolat ad feleletet, hogy a nevelésnek valóban *egyetemes célja* van, olyan célja, amely nem egyes viszonyok és körülmények szerint alakul, ha ugyan nevelésen nem szoktatást vagy bizonyos adott viszonyokhoz való alkalmazást értünk. Ez az egyetemes cél nem bizonyos emberi gondolatokon, véleményeken, világnézeti vagy egyéb felfogásokon nyugszik, hanem nyugszik *az ember igazi rendeltetésének gondolatán*. A nevelés abból indul ki, hogy keresi az ember ren-

deltetését: milyennek kell lennie, hogyan kell szembenállania a világgal és megállania a világban. A nevelés munkája pedig arra törekszik, hogy ezt a rendeltetést az ember számára élő, kötelező erővé tegye, úgy állítsa eléje, mint amely egész valóját, egyéni és társadalmi életét igénybe veszi és meghatározza. Keresi a módokat, miképen lehet az embert rávezetni arra, hogy mit kíván ez a rendeltetés tőle az élet különböző viszonylataiban, és mit kíván tőle éppen azon a helyen, ahol áll. Ez az egyetemes cél azonban, bár tartalmában változatlan, bár gyermek és felnőtt, király és koldus, falu és város számára mindig ugyanazt a parancsot hangoztatja, *formájában mindig alkalmazkodik* éppen ahhoz, akinek vagy akiknek neveléséről szó van. Egyetemessége nem általánosság. Nem általánosságban bizonytalan és színtelenségben elmosódó parancsot ad, hanem azt mutatja meg vagy azt segít felkeresni, hogy éppen azon helyben, azon körülmények és feladatok között, azon lehetőségek és feladatok birtokában, ahol az egyén és a közösség áll, ez a rendeltetés hogyan tölthető be és mire kötelez.

Ebből kiindulva valljuk azt, hogy igenis lehet, sőt *kell falupedagógiáról beszélni*. Meg kell látni azokat a speciális feladatokat, amelyek a nevelés célját éppen a falu számára külön meghatározzák. A falunevelés életteljessé, valódivá, igazzá csak akkor lesz, ha tekintetbe vesszük azokat a speciális vonásokat, amelyek előttünk állanak.³³ Ez a speciális cél alakulása pedig hogyan történik, megmutatja éppen az az alapvonás, amelyet a falu lényegéről az imént megállapítottunk. Ez az az adottság, amely a falunevelés célját meghatározza.

Hogyan kell tehát a falunevelés célját megállapítanunk? A célkitűzésben a falunak a végtelenhez való kapcsolódása s az életközösség jellege domborodjék ki. Keresni kell tehát a falunevelésben azokat a vonásokat, ahogyan az ember rendeltetésének kérdése ebben a kapcsolatban megjelenik. A falu az *ember rendeltetését* nem valami emberi megállapítás, világnézeti elmélet, neki átadott hitrendszer szerint nézi, hanem abban látja, hogy az *ember létének és valóságának végtelen alapjaihoz* kapcsolódjék. Az ember életcélja adva van. Ezzel az adott céllal szemben minden emberi célkitűzés vagy ennek kifejezése, vagy álutakon való járás. Ezt az életcélt nem külső cselekedetekben akarja látni, nem is gondolatrendszerekben, hanem meg akarja élni a világ és a maga élete tényeiben. Csak ami ebben a célban tényszerű, képes rá, hogy a falu számára a nevelés alapjává váljék. Elutasít magától minden irreális emberi vállalkozást és elméletet, s keresi azt, hogyan áll az ember a végtelenben, az egységben, az élet nagy, emberfeletti árjában. A nevelés akadályai éppen abban vannak a falu számára, hogy ezek a végtelen összefüggések kiesnek, elvesztik a valóságukat a lélek előtt, behelyettesítenek felfogásokkal, cselekedetekkel, társadalmi viszonyokkal, s ezek idegen testté válnak a falu számára s kínoz ellentétet ébresztenek benne. Az ember a maga rendeltetésében szétszakad és elforgácsolódik, esetekké, állásfoglalásokká, bizonyos kérdésekben adott feleletekké, társadalmi viszonykérdéssé válik az, ami egyetemes, vég-

³³ Dietz: i. m. 142. l. Fekete i. m. 33. 42. l. Sohnrey i. m. 18—19. l.

telen és egységes. A dolgok elvesztik az univerzálitáshoz való kapcsolatukat, szingulárisakká lesznek, mint adatok, ismeretek, vélemények állanak a falu embere előtt s ezzel egymásnak ellenmondanak, ki-egyeztethetetlen ellentéteket, érthetetlen összefüggéseket alkotnak. *Ez a veszedelme minden olyan periférikus faluművelésnek, amely a végtelennel való kapcsolatban nem találja meg a helyét, s ez a veszedelme minden olyan törekvésnek, amely a neveléssel a falu egyéneit nem az ember egyetemes rendeltetésében akarja megragadni, s csak külső oldalra irányítva figyelmét, nem látja meg a belső kérdéseket és a belső ellentéteket.* Ez mutatja viszont azt a súlyos és lényeges különbséget, ami a falu nevelése és a kultúremler nevelése között a cél alkatában fennáll. A kultúremler nevelése — mondjuk a városi nevelés, az ember rendeltetésének meglátásában logikai rendszer alapján áll. Előtte a cél csak úgy világos, ha az olyan rendszerbe van beállítva, amelynek minden vonása vonatkozásban áll életével, helyzetével, társadalmi kötelezettségeivel. A benne mutatkozó ellentét okozza élete legsúlyosabb problémáit. A falu az ember rendeltetését a végtelennel való kapcsolatban keresi. Számára az jelent kínzó kérdést, ha ezt a kapcsolatot veszélyben látja.

Nem véletlen, hogy Grundtvig, akit ma a falunevelés prófétájának látnak, de akinek csak erre vonatkozó eszközét szokták elfogadni s csak úgy ismerik, mint a népfőiskolák alapítóját, a nép nevelésében nem állott meg és nem merült ki munkája egy ilyen eszközül szolgáló gondolat hangoztatásában, hanem ez csak következménye volt annak, amiből kiindult: a népközösség gondolatának. Grundtvig nem abból indult ki, hogy a népnek több ismeretre, nagyobb műveltségre van szüksége, nem is nemzeti eszméknek akarta őt megnyerni, hanem munkájában lenyult a nép lelkében található legmélyebb alapokig. Nem szokták hangsúlyozni az ő munkásságának azt az alapvető gondolatát, hogy az elkülsőiesedett, racionalista egyházi uralommal való szembenállásból indult ki,³⁴ tehát éppen azzal állott szemben, ami a végtelennel való kapcsolatot s az ember rendeltetésének e kapcsolatban való meglátását tagadta, vagy legalább is emberi formákba, logikai gondolatrendszerekbe akarta szorítani s azzal azonosítani. Ebben a harcban szakítva a racionalista egyházzal, visszament ahhoz az ortodoxiához, mely az ember rendeltetésének abszolutságát, a végtelennel való kapcsolat emberfeletti voltát vallja s ezt akarja átélteni és érvényesíteni az egyházi alakulatban. Ezért emeli ki a gyülekezeti gondolatát, amely nála nem valami társadalmi kapcsolat, hanem a népnek az Ige közösségében megnevert és meglátott közössége. A nevelés ennek a népközösségnek munkája, amelynek gyökerei a végtelennel való kapcsolatba nyulnak, s melyben az Ige közösségét találja meg. Ez magyarázza meg a munka önkéntességének fontosságát, s azt, hogy miért szervezte meg a népművelést társadalmi, helyesebben gyülekezeti alapon, s miért nem egyházi és állami támogatással, miért vallotta a

³⁴ RGG. 1519. I. K. Nold: *Volksbildung u. Kirche. Zwischen d. Zeiten.* 1931. 171. l.

népművelésben a vallásos elem döntő jelentőségét, s miért nem merült ki e népművelés egyszerű vallásos oktatásban. Grundtvig meglátta azokat a legmélyebb gyökereket, amelyekben az igazi népművelő munka, tehát a falunevelés is nyugszik.

A falu igazi nevelése tehát nem tűzhet ki más célt maga elé és nem elégedhet meg alacsonyabb céllal, mint a népélet megújításával, a *nép életének azokkal az örök forrásokkal való kapcsolatok elmélyítésével*, amelyekből táplálkozik. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a népművelés eszközéül a vallásos élet azon értékeit alkalmazzuk, melyek a nevelésben érvényesülni szoktak. Nem azt jelenti, hogy a népművelés egyéb céljai érdekében, mivel azok a falu életétől elválaszthatatlanok, eszköz gyanánt használják fel az u. n. vallásos elemeket, hogy ezek egyszerűen kikerülhetetlen eszközök gyanánt álljanak előttünk, melyeknek hivatása, hogy a falu nyelvéhez, gondolkozási formájához velük alkalmazkodjunk. Az örökkévalóság és mélység gondolatának nem eszközök, nem jelszavak, nem családtekek gyanánt kell érvényesülnie a falu nevelésében, hanem alapvető elvnek kell lennie.³⁵ Grundtvig a népművelés gondolatában nem humanisztikus képzést, nem is frázisszerű vallásosságot követel, nem valami olyan nevelést, amelynek számára a vallásos elem csak jelszó, míg annak legfőbb célját érdekérvényesítésben, értelmi felvilágosításban vagy világnézeti elméletek betanításában látná. A népélet megújulása csakis a végtelennel való kapcsolat által felismert rendeltetés elfogadásában kereshető. Ebben találja meg a falu nevelése a nemzeti, egyházi, társadalmi, kulturális műveltség mindazon vonásait, melyek belőle mint valami forrásból fakadnak fel. Ezek nem lesznek külsőlegesen felvett és hamar lehámló vélemények, mert gyökerük a népélet legmélyében rejlik.

Ezt a munkát jellemzi az, hogy benne minden a *népélet ősi alapjai elmélyítésének, bensővé tételének központi feladatával* áll eleven kapcsolatban és abból származik.³⁶ A falunevelés minden munkájának, ágának, eszközének csak akkor van jelentősége, csak akkor szolgál a falu tényleges emelkedésére s csak akkor nem lesz idegen a falutól, ha ennek az elmélyítésnek áll a szolgálatában. Különben értéktelen próbálkozássá válik. A falu lelkének ez az ébresztgetése kell, hogy minden munka mögött álljon, ezt a munkát kell szolgálni a szellemi és lelki élet kincseire való rávezetéssel. Csak ha ez a lélek felébredt és öntudatosan munkálkodik, lehet szó igazi népművelésről. Ennek csak egyes részlete a világnézeti alapok lerakása, a szellemi élet, a kedélyélet mélyítése és nemesítése. Ennek azonban feltétele a mélyebb, a végtelennel való kapcsolat útján történő nevelés s annak erre kell szolgálnia.³⁷

Hangsúlyozni kell, hogy a falunevelés és a népművelés nem nélkülözheti azokat az alapvető etikai szempontokat,³⁸ melyek nélkül csak felületes, külsőleges, álműveltség jut a falu népének. A falunevelésnek

³⁵ Niebergall: *Christl. Jugend- und Volkserziehung*. 111. l.

³⁶ Koch: *Wir Dorfpfarrer u. Grundtvigs Volkshochschule*. Dorfkirche. X. 7. l.

³⁷ Fekete i. m. 33–34. l.

³⁸ Imre L.: *A falu művelődése*. Bp. 1922. l. Fekete i. m. 37. l.

nem szabad megelégednie gazdasági, társadalmi vagy politikai célok kitzésével, hanem a kultúrát a legmagasabb, etikai formájában és alapjaiban kell nyújtania.³⁹ Amint minden komoly felfogas, amely a falu neveléséről gondolkozott, az igazi etikai nevelésen akarta kezdeni, mert minden egyének ebben látta az alapját, úgy most észre kell venni azt is, hogy ennek is alapja a falu lelkének már látott vonásaival való kapcsolat kiépítése. A falunevelés az ember rendeltetésének a végtelennel való kapcsolat meglátásában áll s ennek részleteiben, egyes vonásaiban való megmutatása alkotja a nevelés feladatát a falu számára.

Ennek a célnak az alapján most egypár vonásban lássuk azt a *módszert*, amely a falunevelés igazi felfogásából következik.

Már említettük azt a gondolatot, hogy a falu nevelésében nem annyira a módszerek és eljárások a döntő jelentőségük s nem a különböző módszerektől függ a munka komolysága, hanem inkább attól a *szemponttól*, amelyet érvényesítünk. A legváltozatosabb és legbuzgóbb munka is lehet haszontalan és értéktelen, ha nem veszi figyelembe azt a szempontot, melyet a falu lelkének vizsgálatánál meg kell találni, viszont sokszor tétova és kicsiny kezdeményezések jelentős lépésekké válnak, ha ez a szempont vezeti őket. Ezért kell óvakodnia minden falunevelésnek az idegen elemek felvételében, „kultúrális hedonizmusban“, intellektualizmusban, stb. érvényesülő egyoldalúságtól. Mindig szem előtt kell tartania a falunevelés egységes célját és alapját. Egyetlen munkaágban sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy nem egyes dolgokról van szó, önmagukban értékes ismeretekről vagy érdekek szolgálatáról, hanem egységes nevelésről, amelyben minden ágnak organikusan kell elfoglalnia a saját helyét s mindegyiknek függnie kell attól a középponttól, mely értelmet, jelentőséget, értéket ad neki.

A falunevelés módszerének alapvető elve az, hogy ennek az eljárásnak minden ágát *kapcsolatba kell hozni a falu lelkével, az egész nevelés céljával*. Már említettük, hogy ezt a kapcsolatot a falu nem értelmi úton keresi, hanem szemléli és átéli. Ezért minden intellektualizmus, mely a nevelés egyes momentumait és ágait értelmi következtetések útján akarja a nevelés egységes céljával kapcsolatba hozni, nála erejét veszti és hiábavalóvá lesz. Meg kell keresni tehát azt a módot, ahogyan a falu számára ezt a kapcsolatot meg lehet alkotni, ez pedig *annak a belső viszonynak a felmutatása, amely azt a dolgot, munkát, gondolatot az ő való életével köti össze*, s jelentőséget kölcsönöz annak. Ha látja, hogy az, amiről szó van, valóban résztvesz az ő életében, (itt életen nem a mindennapi élet, nem a haszon vagy érdek értendő, hanem abban a magasabb felfogásban, ahogyan azt a falu érti), akkor elfogadja, mert a kapcsolat létesült. Ha meg tudjuk mutatni, hogy az a *dolog benne van abban a nagy életegységben*, vagy fontos arra az életegységre nézve, *amely őt a végtelennel összekapcsolja*, hogy annak kiegészítő része, s abban a végtelennel való kapcsolatát megélheti, akkor az csakugyan belekapcsolódik a falu életébe és nem lehet onnan kiszakí-

³⁹ Imre S.: *A magyar nép művelődése*.

tani. Ez megóv bennünket az egyoldaluságtól, amely legnagyobb veszedelem a falu nevelésének. Épen azért, mert kiszakít egyes dolgokat ebből az összefüggésből, megakadályozza ezt a kapcsolatot, azokat önállóknak tünteti fel s ezzel nemcsak más, fontos dolgokat tol ki e kapcsolat határaiból, hanem épen azt a dolgot, amit egyoldaluan állítottunk be, egyedülivé, ezért elszigeteltté, s így idegen testté teszi a falu életében. Külön meg kell vizsgálni a népművelés és falunevelés módszerének súlyos és égető, de még kidolgozatlan problémáját: hogyan lehet ezt a kapcsolatot a falunevelés egyes munkaágaiban és eljárásaiban felmutatni? Hogyan lehet olyan módszertant kidolgozni, amely utasítást ad e kapcsolat érvényesítésére?

Ezen a gondolon kell felépülnie a falusi népművelés két nagy eszközünek, a falusi iskolának és az iskolán kívüli munkának. Nyilvánvaló, hogy a *falusi iskola* nem lehet egyszerűbb kiadása a városinak, ha tekintetbe akarjuk venni a falu lelkét.⁴⁰ Ma már erre vonatkozólag mind jobban előtérbe lépnek a követelmények. A régi, az eddigi falusi iskola s az a felfogás, mely azt valami kisebb igényű intézménynek nézte s ebben látta a különbséget, ma nem használható többé. Nem kisebb, hanem egészen más igényekről van szó a falu iskolájában. Nem a kevesebb tananyagnak, a kisebb időtartamnak, hanem az egészen más célkitűzésnek kell azt jellemeznie. Ez iskola anyagánál nemcsak az legyen a kérdés, hogy mire van a mindennapi életben szüksége a gyermeknek, hanem az, hogy a tanítás anyagát miképpen lehet élő kapcsolatba hozni a falu életével, hogyan lehet döntővé tenni a falu lelkének mélyülésére és emelkedésére, hogyan lehet a falu lelkének egyes vonásait érvényesíteni az anyag és módszer kérdésénél, hogyan lehet a tanításban megtalálni a falu életének középpontját és megóvni a gyermeket attól, hogy az iskola elszakítsa a falu lelkétől s olyan idegen anyaggal tömjé tele, melyet megemésztteni nem tud s amelynek nincs köze az ő életéhez. Ezen belül minden falu speciális körülményeihez alkalmazkodni kell a tanítás és anyag kérdésében. Viszont az *iskolán kívüli munkának* nem lehet célja csak az iskolai ismeretek felújítása. Szükséges, hogy az iskola a falu iskolája legyen. A falut nevelőközösségnek tekintsük, s ez a közösség éljen tovább az iskolán kívüli munkában. Szükséges, hogy ennek a munkának bármely ágából való eszközei célkitűzésükben valóban a nevelés fent megállapított vonásai és célja alapján álljanak, s amikor ezeket az eszközöket felkeressük és feltárjuk, bennünket ne valami mellékérdek, hanem a nevelés igazi érdeke és célja vezessen.⁴¹ Minden nevelőnek a falun látnia kell, hogy nem egyéni ambíció, hanem a nép életébe való igazi behatolás képesít valódi nevelésre.

Ami most a falunevelésnek — iskolában és iskolán kívül — egyes ágait alkotja, mutassunk rá egy-egy megjegyzéssel, hogyan és miben lehet megtalálni azt a kapcsolatot, amely őket a falu lelkével s a falu nevelésének céljával összekapcsolja.⁴²

⁴⁰ Dietz i. m. 142. l. Fekete i. m. 38. l. L'Houet i. m. 58. l.

⁴¹ Sohnrey: *Wegweiser für ländl. Wohlfartsarbeit*. Berlin, 1930. Minden ágra kiterjedő pompás összefoglaló munka.

⁴² Sohnrey: i. m.

A gazdasági nevelésben legnehezebb ezt megtalálni, mert itt a haszon és érdek gondolata sokszor elhomályosítja. De segít ebben az, hogy a falu gazdasági élete a természet életével van kapcsolatban. Ezen kapcsolat révén a gazdasági nevelésben megtaláljuk azt a problémát, hogy mi az ember viszonya a természettel. Hogyan vesz részt az ember a gazdasági élet és munka által a természet életében, hogyan ismeri meg annak rejtett törvényeit, hogyan kapcsolódik abba a nagy életközösségbe, mely ember, állat és növény között fennáll, hogy hatolhat bele minden ilyennek egyéni, sajátos életviszonyaiba, hogyan alkalmazkodhat hozzá, s ezen behatolás és részvétel által hogyan válik annak az egységes világnak egyik részévé, mely körülte a végtelenségig terül el.

Az értelmi nevelésnek a faluban világnézeti neveléssé kell válnia, de nem egy adott világnézet formáinak megtanításává, hanem annak megmutatásává, hogyan áll az ember szemben az őt körülvevő világgal. Ez a szembenállás egyrésztől feletteállás, mert az ember uralkodik a világon és annak jelenségein, megismeri azokat azért, hogy felhasználja őket, följük emelkedik, de ugyanakkor érzi alávetettségét, mert hatalma korlátozott, s ezért saját magának is alkalmazkodnia kell, ha nem akarja, hogy a világban és annak életében nyilvánuló törvények és erők összetiporják és megsemmisítsék. Csak akkor használja igazán a világ jelenségeit, ha megfelel annak a törvénynek, amely felette is uralkodik. Míg tehát minden ismeret korlátolt, minden felelet, melyet adhatunk, egy újabb kérdéssel végződik s a kérdések újabb láncolatát indítja meg, addig ez az ismeret ajándék, amellyel a világ titkai megnyílnak azért, hogy az ember szolgálhassa azt a célt, amiért van, s ezzel betölthesse a maga feladatát a világban.

A legsúlyosabb és legkomplikáltabb ága a falu nevelésének a *szórakoztató munka*. Ebben a munkában hangsúlyozni kell a *művészetre való nevelés* gondolatának fontosságát. Ez nem szolgálhat sem a dilettantizmus és szereplési vágy kielégítésére, sem egyéb mellékcélokra, hanem csakis arra, hogy a nép műízlését az igazi művészet alkotásaival emelni és tökéletesíteni igyekezzünk. A művészetnek azt a vonását kell kiemelni, amely minden igazi művészet lelki mivoltában áll. Az irodalom ismertetése, a népművészet felkarolása és tudatosá tétele, az olvasásra és olvasással való nevelés, a szórakozásnak a lélek felemelésére irányuló vezetése legyen a nép művészeti nevelésének legfontosabb kapcsolata a neveléssel.

Ezzel a faluneveléssel intéződik el egy olyan kérdés is, mely ma nagyon divatos és sokat emlegetett kérdés: a városi, *értelmiségi elem szerepe a falu nevelése és vezetése tekintetében*. Ezt a szerepet sokan úgy képzelik el, hogy a városi, a kultúra bővében és kincseiben élő ember leereszkedik a faluhoz s elviszi oda azt a kultúrát, amelyből már neki van elég. Ezt felváltotta egy másik felfogás, mely a kultúra hamis eszményéből kiábrándult „értelmiség” szerepét abban keresi a falu nevelésében, hogy „a parasztság osztályérdekei értelmi szolgálatába” szegődjék, ami szintén nem más, mint hogy a talaját vesztett, önmaga hiábavalóságára rájött és munkáját „dolgozó” munkának nem látó értelmiség ezzel keres magának érvényesülési lehetőséget, ezzel akarja biz-

tosítani magának azt a szerepet, hogy mégis „építő részévé válhatik az emberi haladásnak“.⁴³ Egyik is, másik is nem más, mint az értelmiség osztálybiztosítása és önbiztosítása. Mindegyik a falut csak olyan területnek nézi, ahol tetszése szerint fejtheti ki másutt gátolt tevékenységét. Ez a viszony az értelmiség és a falu között a falu nevelésének komoly szempontjai alapján elégtelen. A falu nevelésére irányuló munkának komolyabb céljai vannak, mint egy álkultúra ráerőszakolása a falura, vagy a falu érdekvédelmének örve alatt egyes egyének vagy osztályok érdekeinek szolgálata.

Hanem igenis van valami, ami az értelmiséget a falu nevelésének munkájában részvételre kötelezi, s ez a valami az a felelősség, amellyel a falunak mindenki tartozik. Az a felelősség, amellyel tartozik mindenki annak a falunak, amelynek népéből megújul a nemzet, amely alapja a komplikáltabb társadalmi és világnézeti alapokon álló rétegeknek, ahol el vannak helyezve az ősalaphoz való visszatérésnek lehetőségei. Ez a részvétel nem leereszkedés, nem érdekharcba való bevonás, nem szórakozás, hanem a szolgálat dolgává teszi a falu nevelésének feladatát. Olyan szolgálat, amellyel a többi társadalmi osztály azt, amit a falutól kapott, visszaadja annak s egyúttal visszamegy a faluhoz, hogy az ősi talajból merítsen új erőt. *Csak a felelősség és szolgálat szempontja lehet a falunevelés igazi munkájának alapja.*

Dr. Imre Lajos.

⁴³Balogh Edgár: *A regősjárástól a szociográfiai intézetig.* Erdélyi Fiatalok I. évf. 84. l. Mikó: i. m. 134. l.

Döbrentei Gábor

Erdélyi Magyar Tudós Társasága

(1817—1821)

Erdély akadémiai törekvéseinek fejlődéstörténete meglehetősen szegényes multra tekinthet vissza. Bod Péter református lelkész volt az első, aki 1756-ban egy tudóstársaságot akart szervezni és ehhez gróf Ráday Gedeon támogatását kérte. Ez a terv azonban Ráday merev elzárkózása következtében megghiúsult.¹ Külföldi példákön felbuzdulva 1781-ben gr. Batthyányi Ignác erdélyi katolikus püspök saját költségén szeretett volna egy akadémiát létesíteni, de Mártonfy József főigazgató erről lebeszélte. A nemeslelkű főpap, aki kora egyik legértékesebb férfja és kiváló tudósa volt, részletes akadémiai tervezetet is dolgozott ki, de a gr. Teleky Sámuelhez intézett levele, amely ezt a szándékát tartalmazta, sajnos, elveszett. Ez a két jámbor szándék a közvélemény kialakulására semmi befolyással nem volt, mert csupán magánlevelekben jutottak kifejezésre. Annál csodálatosabb, hogy midőn néhány évvel később, 1790-ben, ez eszme hervadhatatlan érdemű bajnoka, Aranka György, megindította az egész országra kiterjedő kultúrharcat egy nyelvművelő tudós társaság érdekében, Erdély népességének vezetői és képviselői szinte osztatlan örömmel csatlakoztak az indítványhoz. Az erdélyi országgyűlés teljes egészében elfogadta Arankának latin nyelvre fordított szervezési szabályzatát és megalakította az 1791. évi XLV. t. c.-t, amely elrendelte a tudományos akadémia mielőbbi megszervezését. Azonban királyi rendeletre kénytelenek voltak a tervezett törekvések megfontolását a rendszeres bizottságra bízni, ahol az ügy szépen elaludt. Természetesen Arankát ez a kedvezőtlen állásfoglalás elkedvetlenítette, de tervéről azért véglegesen nem mondott le. 1791. augusztus 2-án kiadott egy újabb röpiratot „A magyar nyelvművelő társaságról. Újabb elmélkedés“ címen, amelyben nagyjából megismételte akadémiai tervezetét. Igyekezett még erőteljesebb és a tömegekre hatásosabb érveket felsorakoztatni álláspontjának támogatására. Az udvar döntése sokáig késlekedett. Végül Aranka megunt a várakozást és néhány hatalmas pártfogójától, különösen gr. Bánffy Györgynek, Erdély kormányzójának, állandóan tapasztalt jóindulatától felbátorítva, 1793. december 3-án megalapította Marosvásárhely székhellyel a „Magyar Nyelvművelő Útkészítő vagy Próbá Társaság“-ot. Elnöknek megválasztották a kormányzót, aki helyettesévé gr. Teleky Mihályt nevezte ki; a titoknoki teendőket Arankára bízák.

¹ Toldy Ferenc: *Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt.* Összegyűjtött munkái. VII. k. 358—362. l.

Ettől kezdve elég gyakran üléseztek. A fennmaradt jegyzőkönyvek mindennél világosabban bizonyítják, hogy a kezdeményező férfiak nemesen fogták fel feladatukat s üléseiken valóban komoly és tudományos érdekeket szolgáló munka folyt. 1793-tól 1801-ig összesen 51 ülést tartottak és akkor már 201 tagjuk volt. Tudományos művek kiadását is elhatározták. Aranka szerkesztésében jelent meg 1796-ban *A Magyar Nyelvművelő Társaság munkáinak első darabja* Szebenben. Szándékukban volt még egy második kötetet is megjelentetni. Ennek anyaga kéziratban már készen is volt, de kiadására sor nem került, mivel a társaság kebelén belül egyre nagyobb erővel dúló ellentétek s a királyi döntés halogatása végkép elvették Aranka György kedvét, aki 1803-ban lemondott titoknoki tisztségéről. A társaság éltető lelke eltávozott s ezzel az egyesület nemsokára megszűnt.³

Aranka törekvésének megsemmisülése után 16 esztendőn keresztül ismét teljes csönd állott be az erdélyi akadémiai mozgalmak terén. A közfigyelem egészen elterelődött ettől a rendkívül fontos kérdéstről és csak néhány lelkes hazafi emlegette néha-néha rezignáltan ezt az eszmét. Végre 1817-ben egy derék fiatal tudós, Döbrentei Gábornak, tevékenységére újra megindultak a tárgyalások az Erdélyi Magyar Tudós Társaság szervezése érdekében. Döbrentei nem erdélyi származású. Veszprém vármegye egy kis falujában, Nagyszöllősen, látott napvilágot, ahol atyja evangélikus lelkész volt. Érdekes, hogy Erdély művelődéstörténetében milyen fontos szerepet vittek a testvérhaza gyermekei és akárhányszor igen nagyjelentőségű mozgalmak megindítói és vezetői voltak. Döbrentei személyében ismét egy ilyen értékes férfiú került az erdélyi tudományos élet terére. Alig végezte el egyetemi tanulmányait Wittenbergában, már is a 22 éves fiatalember 1807. december 11-én arra kéri Kazinczyt, hogy szerezzen neki nevelői állást Erdélyben vagy az Alföldön. Így került a gr. Gyulay családhoz Oláh-Andrásfalvára.⁴ Itten csakhamar bepillantást nyert az erdélyi viszonyokba és megismerkedett a vezető szerepet vívő emberekkel. A főrangú társaság nagy szeretettel fogadta a rokonszenves fiatalembert, aki később az „Erdélyi Múzeum“ (1814—18.) e. tudományos folyóirat megindításával s öt esztendőn át fenntartásával nevét széles körökben ismertté tette s nagy tiszteletet vívott ki magának. Irodalmi tekintélyét mutatja gr. Bánffy Györgynek 1817. április 10-én Döbrenteihez küldött levele is, amelyben arra kéri, hogy adjon véleményt az oda mellékelte Curtius fordításról. Véleményétől teszi függővé, hogy kiadja-e vagy sem? Azért fordul hozzá, mert Döbrentei „...mind a Litteratúrában, mind pedig a Magyar nyelv pallérozásában már több Jeleit

² Gr. Kuun Géza: *Erdélyi tudományos igyekezetek*. Erdélyi Múzeum, 1900. évf.

³ Jakab Elek: *Aranka György és az erdélyi nyelvművelő és kéziratkiadó társaság*, Figyelő, 1884. évf. — Perényi József: *Aranka Gy. E. M. Ny. T.-a*. It. 1916. évf. — U. a.: *Aranka Gy. E. M. Ny. T.-ának fennmaradt nyelvtudományi kéziratai*. M. Nyelv. 1917. évf. — U. a.: *Aranka György Magyar Nyelvművelő Társasága*, Ir. Közl. 1918. évf. — Rubinyi Mózes: *Az Erd. M. Ny. T. története*. M. Nyelv. 1911. évf.

⁴ Bodor Aladár: *Döbrentei Gábor erdélyi szereplése*. Budapest, 1907.

mutatta Jártosságának⁵. Midőn a körülmények kedvezőtlen alakulása miatt kénytelen volt az „Erdélyi Múzeum“ további folytatásáról lemondani, már akkor felmerült benne az a gondolat, hogy kár lenne veszendőbe hagyni azokat az erőket, amelyeket a folyóiratnak sikerült összegyűjtenie. Egy szerencsés véletlen folytán a lélek mélyén szunynyadozó erőnek módjában lett határozottabb alakban megjelenni a nagy nyilvánosság előtt. Ugyanis Döbrentei 1817. augusztus 25-én tanítványával, gr. Gyulay Lajossal, megjelent Katona Zsigmond kir. kormányzó tanácsos házában, hogy az ott tartózkodó Székely Mihály ítélmester előtt, akinek marosvásárhelyi kancelláriájára akartak menni, a szokásos esküt letegyék. Az eskütételnél jelen volt Cserey Miklós táblai assessor, kir. tanácsos is, aki az akadémiai eszmének tántoríthatatlan híve volt és Aranka vállalkozásának összeomlása után sem szünt meg arról a problémáról gondolkozni, amelynek megvalósítása a külföldi államokban már két-háromszáz évvel ezelőtt ment végbe. Mikor Cserey meghallotta, hogy Döbrenteiék Marosvásárhelyre mennek, rögtön felvetette azt az eszmét, hogy dolgozhatnának az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság újjászervezésén. Döbrentei örömmel ajánlotta fel magát, „előbb is gyakorta elgondolván azt, írja visszaemlékezéseiben, hogy politikai körülállásaink miatt, mi magyarok nem haladhatunk akármely tüzes igyekezetek mellett is olly sikeresen, mintha nyelvünk egy Tudományos Társaság mindenféle gondolkodásuakra béhatható tekintet nem szerez“. A fölvetett gondolatot rögtön élénk eszmecsere követte. Cserey lelkesedésében odáig ment, hogy azonnal kijelölte a társaság fővédőjét is Ferdinánd főherceg személyében. Azonban Döbrentei már realisabban gondolkozott és igen helyesen azt felelte Cserey fejtegetéseire, hogy először a gálya legyen kész, azután nevezzék ki az admirálist. A vitába beleszólt Székely Mihály is, aki azt ajánlotta, hogy próbáljanak legalább 30 olyan gazdag és nemes gondolkozású hazafit keresni, akik 1000—1000 forint-ról kötelező leveleket adnának és az így egybegyülvő 30.000 forint kamata elegendő lenne a titoknok javadalmazására és a tudományos művek nyomtatási költségeinek fedezésére. Egyúttal megígérte, hogy jó barátait ez irányban fogja befolyásolni. Cserey és Döbrentei keveselték ezt az összeget, s azon reményüknek adtak kifejezést, hogy a gazdagok nem fogják hidegen fogadni kérésüket és talán nagyobb alapot sikerül összegyűjteniök. Azonban mihelyt latolgatni kezdtek, hogy hányan is vannak azok, akikre számítani lehet, kénytelenek voltak belátni, hogy a 30-at is alig lehet összehozni. De ez nem csökkentette Döbrentei egyre fokozódó rajongását és felhevült szívvel vett búcsút, „hinni kezdvén, hogy Marosvásárhelyt a szikra a férfiak kebeléből adja ki magát legszebb tűzésben“.⁶

Ilyen előzmények után kezdette meg Döbrentei a szervező munkát. Leveleivel felkereste előkelő ismerőseit és igyekezett őket elgondolásá-

⁵ Magyar Tudományos Akadémia kézirattára. M. irod. Lev. 4-r. 55. sz. 14. levél.

⁶ U. o. Döbrentei Gábor: *Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság felélesztése körül volt iratok*. M. Nyelvt. 4-r. 23. szám.

nak megnyerni. Rövid idő alatt sikereket ért el, a terv ismét kezdett országsszerte népszerűvé lenni. Különösen sokat jelentett gr. Bánffy Györgynek, Erdély kormányzójának, 1818. március 31-én Kolozsvárról keltezett levelében kilátásba helyezett támogatása. „Amennyiben haszonnal kivihetőnek látandom, írja Bánffy, előmozdítását töltem minden kitelhetőképen kieszközölni kívánom”.⁷ Akadtak olyan férfiak is, akik tanácsokkal támogatták Döbrenteit. Ezek közül megemlítsük méltók Cserey Farkasnak a megjegyzései; ő még Aranka idejében lelkes híve volt az akadémiai törekvéseknek s az Erdélyi Magyar Nyelv-művelő Társaság megszűnte után néhány évvel később, 1806 március havában Arankától támogatva ő szeretett volna egy tudós társaságot felállítani. Ekkor örömmel jelentette Kazinczynak, hogy március 5-ére hívott össze egy nagyobb gyűlést ez ügyben.⁸ Azonban már március 30-án szomorúan közölte ugyancsak Kazinczyval, hogy megsemmisült minden igyekezete. „Olly csodálatos akadékok adták elő magokat, írja Cserey, melyeket — noha a setéttség homályjának veszedelmes fortélyait ismerem — nem képzeltem volna mégis előre; olly ocsmány akadékok voltak ezek, hogy leirni szégyellem.”⁹ Cserey tehát örömmel üdvözölte Döbrentei kezdeményező lépéseit, de egyúttal határozottan figyelmeztette, hogy ne kezdje el a társaság működését megfelelő anyagi fundamentum nélkül. Nem tartja helyesnek az Aranka-féle társaság felelevenítését, hanem újat kell felállítani; ez pedig olyan legyen, hogy megfelelő osztályokra felosztva a tudományok és művészetek minden ágai helyet foglaljanak benne.¹⁰ Midőn az ügy ilyen szépen előrehaladt, akkor Döbrentei hozzáfogott akadémiai tervzetének részletes kidolgozásához.

Elgondolása szerint a társaságnak általában kettős a feladata: a magyar nyelv művelése és a tudományos ismeretek terjesztése. E cél elérésére a következő módokat tűzi ki: 1. eredeti munkák alkotása; 2. klasszikus művek lefordítása; 3. folyóirat szerkesztése és kiadása; 4. pályadíjak kitűzése. Az akadémián belül öt osztály szervezését tartja fontosnak: nyelvtudományi (I.), történeti (II.), filozófiai és pedagógia (III.), matematikai (IV.) és végül természettudományi (V.). Az egyesület élére az előlülőt állítja, aki mellett az összes ügyeket a titkok végezné. Háromféle tagságot különböztet meg: rendszerént való-, rendes- és levelező tagokat. Az egyes osztályokon belül a rendbeszedő és az előterjesztő tisztségeket állítaná fel. Az összes pénzügyeket a perceptor intézi. Igen fontos szerepet tölt még be a tagokból alapított középbiztosság is.¹¹

Nem egészen egy évi előkészület után sikerült az Erdélyi Magyar Tudós Társaság szervezésének előkészítését annyira vinni, hogy már 1818. június 17-én Marosvásárhelyt Cserey Miklós házában e mozga-

⁷ U. o. M. irod. Lev. 4-r. 55. sz. 15. levél.

⁸ Bodor i. m. 67. l.

⁹ Rubinyi Mózes: i. m. 205. l.

¹⁰ Krasznáról 1818. február 24-én kelt levele. M. Tud. Akad. kéziratára. M. irod. Lev. 4-r. 55. szám 68. levél.

¹¹ Az akadémiai tervzetet teljes egészében egyidejűleg közlöm az adatárban.

lom főbb emberei gyűlésre jöhettek össze a további részletes teendők megbeszélésére. Ekkor a házigazdán kívül a következők jelentek meg: Török Pál, Sala Sámuel, Fülep József, Szentgyörgyi Imre, Mogyorossy Márton és Döbrentei, akit az egykori feljegyzések már az egyesület actuariusának neveznek. Először a megszűnt Aranka-féle társasággal foglalkoztak, mivel már megelőzőleg elhatározták, hogy az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság fennmaradt vagyonát, gyűjteményeit, könyvtárát stb. átveszik. Döbrentei javaslatára Fülep Józsefet és Mogyorossy Mártont kérték fel arra, hogy az említett egyesület ingó vagyonáról, nevezetesen a könyvekről, kéziratokról, érmeokről, ásványokról és egyéb ritkaságokról pontos leltárjegyzékeket készítsenek, ezeket azután hasonlítsák össze a régi jegyzőkönyvek adataival, hogy a tényleges helyzetnek megfelelő tiszta képet láthassák. Majd az akadémiai szervezet néhány pontjáról való vitatkozás után megbízták Székely Mihályt az adakozók által aláírandó kötelező-levél megfogalmazásával s kinyomtatásával. Végül pedig határozatilag kimondták, hogy mihelyt kötelező-leveleket kapnak olyan összegről, amennyi a titoknok fizetésére s a társaság kisebb kiadásaira elégséges, a titoknok rögtön elfoglalja hivatalát és megkezdí működését. Június 21-én is ülést tartottak. Ezen ideiglenes titoknoknak megválasztották Döbrenteit s ugyancsak őt bízták meg a jegyzőkönyvek utólagos elkészítésével is. Július 1-én is üléseztek Teleki Mihály gróf elnöklete alatt. Ennek legfontosabb tárgya a Döbrentei által készített akadémiai tervzet, vagy ahogyan ők szokták nevezni, a planum megvitatása volt. Általában egyhangú lelkesedéssel fogadták el a javaslatot, csupán néhány kisebb, jelentéktelen, inkább formai módosítást eszközöltek. Megegyeztek abban, hogy egyelőre nem határozzák meg számszerűen a titoknok fizetését, hanem mindenestre olyan összeget fognak rendelni, amelyből becsületesen megélhet egyéb hivataltól nem függve. A perceptor fizetése a begyülemdő összeg nagyságához fog igazodni. A fundus egybegyűjtésére Székely Mihályt kérték fel. Legvégül kijelentették, hogyha a társaság előlülőjeként tisztelt gr. Bánffy György kormányzó a tervzetet változtatásokkal együtt jóváhagyja, akkor azt azonnal kinyomatják s a nyomtatott példányokat a legszélesebb körökben terjeszteni fogják az eszme népszerűsítésére.¹² Az üléseken elért eredményekről Döbrentei tájékoztatni akarta Bánffyt, ezért Kolozsvárra utazott. Július 14-én egy teljes órán át számolt be a gubernátornak, aki rendkívül szívesen fogadta és ismét kijelentette, hogy mindent elkövet a társaság létrehozása érdekében, mert annak nagy szükségét ő is hatványozottan érzi.¹³ Mivel Bánffytól a megerősítés egyre késett, végül is Döbrentei elvesztette türelmét s 1818. november közepén sürgető levelet írt a kormányzónak, aki válaszában kénytelen volt megállapítani, hogy ő a planumot Székely Mihály ítélmestertől még nem kapta meg, de mihelyt bármi úton kézhezveszi, rögtön elolvassa, s döntéséről értesíteni fogja.¹⁴

¹² Döbrentei kézírata. M. Tud. Ak. kéziratára. M. Nyelvt. 4-r. 23. sz.

¹³ *Kazinczy Ferenc Levélezése*. XVI. k. 116. l.

¹⁴ M. Tud. Akad. kéziratára. M. irod. Lev. 4-r. 55. sz. 16. levél.

A következő év tavaszáig semmi különösebb adatunk nincsen a társaság történetére vonatkozólag, legfeljebb annyi, hogy egyes kezdeményezők már most elvesztették kedvüket, hitüket, és meggyőződéssel hirdetik, hogy az akadémia felállításából nem lesz semmi. Ezek közé tartozott a szalmalángú Cserey Farkas is, aki már 1818. szeptember 2-án így nyilatkozott: „Adja Isten, légyek rossz proféta, de én azt jövendelem, hogy az Erdélyi Tudós Társaságból nem leszén semmi is”.¹⁵ Ugyanezen év december 12-én ajánlja Döbrenteinek, hogy folytassa az Erdélyi Múzeumot „és fordítsd erre inkább egészen magadat, írja Cserey, mint a Társaság felállítására, melyből úgy se lesz semmi”.¹⁶ Cserey tájékoztatásai alapján Kazinczy Ferencben is az a vélemény alakult ki, hogy „Erdély sok jót ad: de Magyar Társasága csak nem hiszem, hogy legyen”.¹⁷ Ezen kishitű megnyilatkozások ellenére a szervezési munka szépen folyt tovább. Ekkor már az előkészítés irányításánál nagy szerepet vitt Teleki Pál gróf is, akinek házában 1819. május és június havában több ülésre gyültek össze.¹⁸ Az eszme szélesebb körökben való ismertetése céljából Teleki Pál, Cserey Miklós, Földvári Mihály és Sala Sámuel aláírásával egy propaganda iratot bocsátottak ki *Felszóllítás a Magyar Nemzeti Tudományos Társaság fel elevenítésére* címen.¹⁹ A kormányzó ekkor már jól ismerte Döbrentei akadémiai tervzetét és őszintén akarta a társaság létesítését. Bánffy Dénesnek, a kormányzó fiának, ösztökélésére és bátorítására Döbrentei rábírta Cserey Miklóst és gr. Kemény Miklóst, hogy kihallgatáson kérjék a kormányzótól a nagygyűlés összehívását.²⁰ Bánffy György készséggel teljesítette a kérést, s maga helyett előlülőnek gr. Haller Gábor királyi kincstartót küldte ki az 1819. május 26-ára az országházba összehívott nagygyűlésre, amelyen szép számmal jelentek meg a királyi tábla tagjai, a helybeli iskolák tanárai, főispánok, köve-tek és egyéb hazafiak. Több felszólalás után kialakult az az egyhangú határozat, hogy „tehetős jó gondolkozású hazafiak s asszonyok kértessenek meg egy ilyen, az ország közboldogságát s díszét tárgyazó célnak előmozdítására”. Első előlülőnek gr. Teleki Pált, második előlülőnek gr. Kemény Miklóst, titoknoknak pedig Döbrenteit választották meg. Megbízták a tisztikart azzal, hogy augusztus hó elejéig gyűjtsék össze a kibocsátott kötelező-leveleket. Ugyanis augusztus 20-án ismét fognak tartani egy nagygyűlést, amelyen megállapítják a társaság fundusát s egyelőre ahhoz fogják mérsékelni a kiadásokat.²¹ Döbrentei már ekkor kijelentette, hogy nem megy el az augusztus 20-i nagygyűlésre, mert akkor fogják meghatározni secretariusi fizetését. „Iga-

¹⁵ U. o. 69. levél.

¹⁶ U. o. 70. levél.

¹⁷ *Kazinczy Ferenc Levelezése*, XVI. k. 431. l.

¹⁸ U. o. 474. l.

¹⁹ Olvasható Szilágyi Sándor: *Okmányok az Erdélyi Tudóstársasági Iggyekzetek Történetéhez. 1793—1845*. Magyar Történelmi Tár, 1861. évf. IX. k. 185—191. l. c. művében.

²⁰ *Kazinczy Ferenc Levelezése*, XVI. k. 473. l.

²¹ Elnöki körlevél az erd. tud. Társ. ügyében. Olvasható Szilágyi Sándor i. m.-ben. 191—192. l.

zittassék — írja Döbrentei Kazinczynak — az én jelen nem létemben. Ha meghivattatom, azután megyek, dolgozni fogok. Így mentt leszek minden kancsal megítéltetésektől, mint a Secretariusnak ugyis kell lenni, hogy annál szabadabban cselekedhessék.²²

Ezen ígéret betartására nem kerülhetett sor, mert az ülést közbejött okoknál fogva bizonytalan időre kénytelenek voltak elhalasztani. Ugyanis 1819. július 9-én a bécsi udvari kancelláriától leirat érkezett, amely két utasítást tartalmazott a megalakulandó társaságnak már megválasztott vezetőségéhez. Először is elrendelte a kancellária, hogy minden ülésükön az erdélyi kormányzónak vagy kincstartónak, vagy ezek megbízottjának jelen kell lennie, hogy a tárgyalások lefolyásáról azonnal jelentést tehessek Bécsbe. Másodszor pedig az egyesület köteletségévé tették a jegyzőkönyvek sürgős bemutatását.²³ Mielőtt még erre válaszoltak volna, 1819. október 14-én újabb rendeletet adott ki a kancellária, amely szerint a társaság szervezési szabályzatát is fel kell küldeniök, s mindaddig üléseket nem tarthatnak, ameddig az uralkodótól újabb rendelkezés nem érkezik.²⁴ Teleki a válaszában, melyhez a jegyzőkönyveket s a planumot is csatolta, a király kegyes jóváhagyását kérte s egyúttal kijelentette, hogy a rendelkezésnek megfelelően a társaság üléseit a király további intézkedéséig megszüntette.²⁵

A társaság tehát akkor volt kénytelen működését beszüntetni, midőn erkölcsileg és anyagilag is a legszebb fejlődésnek kezdett indulni.

1819. szeptemberéig összesen 8.700 forint tőkéről írtak alá kötelezőleveleket, amelyeknek megfelelő kamata évenként 522 forintot tett ki. Akadtak olyanok is, akik arra kötelezték magukat, hogy életük végéig évenként egy meghatározott összeget fizetnek a társaság céljaira. Az így begyűlt évenkénti összeg 584 forintot jelentett.²⁶ Ezek a megajánlások tehát távolról sem közelítették meg azokat az ábrándokat, amelyeket a kezdeményezők kezdetben szöttek. Ezekre a megajánlott összegekre nézve is megjegyezte Cserey Farkas, hogy „sokan és nagy summákat subszibáltak — legtöbbszörre pedig olyanok, kiknek erejüket meghaladja azon summa, mellyeknek interesse fizetésire kötelezik magokat”.²⁷ Cserey nyilvánvalóan a saját pénzügyi helyzetének ismerete alapján tette meg ezen kijelentést, mert ő is felajánlott 1819. július 30-án 200 forintot, jóllehet akkor már rossz anyagi viszonyok között élt s tudhatta, hogy ez az összeg után járó kamat fizetése nagy anyagi megerőltetésébe kerülne. Cserey Farkas állandó kételkedésének egvszerű magyarázata van: hiúságkérdés. Ugyanis Döbrenteiék nem voltak hajlandók elfogadni a fogadatlan prókátor tanácsait s a szerint szervezni a társaságot.²⁸ Azonban Cserey mégsem akart elesni attól

²² *Kazinczy Ferenc Levelezése*. XVI. k. 474. l.

²³ A rendeleteket közzétette Szilágyi i. m.-ben 195. l.

²⁴ U. o. 196—197. l.

²⁵ U. o. 197—198. l.

²⁶ U. o. Pénztárnoki kimutatás. 198—199. l.

²⁷ *Kazinczy Ferenc Levelezése*. XVI. k. 434. l.

²⁸ U. o. Elveit részletesen kifejtette Kazinczyhoz intézett levelében,

az esetleges dicsőségtől, hogy az erdélyi akadémia szervezésénél jelenlévők közé számítsák. De ezektől eltekintve Döbrenteivel őszinte barátságban állott továbbra is és állandóan érdeklődött a társaság ügye iránt.

Az udvar váratlan közbelépése természetesen erősen lehitűtötte a kedélyeket. Most már azok is ingadozni kezdenek és pesszimisták lesznek, akik eddig minden további nélkül bíztak a sikerben. A nagy csüggedésben ismét Döbrentei Gábor volt az, aki rendkívül szívós kitartással hitt a kedvező döntésben. Élete folyása most már, úgy hitte, szorosán egybekapcsolódott a társaság működésével. Az ideális céloktól eltekintve a tudományos egyesület jelentette volna számára jövőjének biztosítását, a nyugodt és összhangos életet, amely szükséges ahhoz, hogy törekvéseit valóra válthassa. Lelkében tehát az egyesület engedélyezése természetesen egyet jelentett tudományos érvényesülésének megindulásával. Részben ezzel is magyarázható az a valósággal kétségbeesett ragaszkodása és szívós küzdelme, amelyet az akadémia létesítése érdekében kifejtett. Már 1819. őszétől kezdve állandóan unszolja előkelő ismerőseit a közbelépésre. Írt a kancellárnak s a Bécsben lakó Székely Mihály consiliáriusnak is, de semmi eredmény nem mutatkozott.²⁹ Közben kénytelen volt tanítványával Marosnémetibe költözni, így tehát rá volt utalva barátai tájékoztató leveleire, amelyek hol reménytadók, hol csüggesztők voltak. Ezek szerint váltakozott a Döbrentei hangulata. Erősen aggasztotta elhelyezkedésének kérdése is: nem tudta mihez kezdjen. Ilyen körülmények között rendkívül nagy öröm töltötte el lelkét, midőn 1819. novemberében a tehetséges szerkesztő, Kulcsár Ferenc, meghívta maga mellé „ujszághazudozó“-nak. Döbrentei ezt az ajánlatot rögtön közölte Teleki Pállal s vele sikerült úgy megegyeznie, hogyha később mégis engedélyeznék az intézmény működését, akkor vissza fogják hívni titkárnak. Már mindent előkészített az utazásra, amikor Kulcsár váratlanul visszavonta meghívását azzal az ürüggyel, hogy nem kapott idejében választ. Döbrenteit ez erősen lehangolta s igen szigorú kritikát írt Kulcsár tavasz eljárásáról Buczy Emilnek és Csereynek.³⁰ Még akkor sem tudta, hogy milyen irányban helyezkedhetne el. Megélhetése ugyan egyelőre biztosítva volt: birtokát bérbeadta évi 1.710 forintért, de ez nem elégítette őt ki.³¹ 1819. karácsonya előtt ismét kedvezőtlen híreket kapott. Cserey Farkas szerint a társaság ügyét senkisép pártolja az udvarnál. Döbrenteit ez lehetetlennek tartja, mert hiszen Bécsben tartozkodik Cserei Miklós, aki dicsőségének nagy részétől válna meg, ha végképen eltiltatnák, s ott van Kenderessy is, aki mindent megígért. A többi „reszketve simító lelkek“-re ő sem igen számít.³² Ezek ellenére elhatározza, hogy tavaszig Erdélyben marad. Megvetőleg nyilatkozik Kovachich azon javaslatáról, hogy kancellistának menjen el, ő azt nem fogja

²⁹ M. Tud. Akad. kéziratára. M. irod. Lev. 4-r. 55 sz. 51. levél.

³⁰ U. o. 50. és 61.-ik levél.

³¹ U. o. 61. levél.

³² U. o. 51. levél.

tenni.³³ Lassanként mindenki napirendre tér az egyesület felett. Leghívebb barátja, Buczy Emil, is annyira reménytelennek látja az engedélyezést, hogy többé tudni sem akar a társaságról.³⁴ Így huzódik ez az ügy két éven át. Döbrenței csökönyösen ragaszkodik a létesítendő titkársághoz. „Izzadtam, — írja Csereynek — vegyem gyümölcsöt”³⁵

Közben-közben azonban fölvetődnek egyes gondolatok, amelyek bizonyos ideig izgalomban tartják Döbrențeiit, meg is akarja azokat valósítani, de egyik sem sikerül. Allandóan kénytelen visszatérni az Erdélyi Tudós Társasághoz, s rajta keresztül reméli törekvései elérését. Az 1820. év elején optimista hírekről vesz tudomást. Teleki Sámuel gr. utánanézett az ügynek s január 23-án arról értesíti, hogy a társaság kérését a Gubernium kedvező véleményével együtt a kancellária a király elé terjesztette. A levélíró rendületlenül hiszi, hogy nemsokára megjön az engedély.³⁶ Döbrențeiit annyira bizakodó hangulat tölti el, hogy atyjához régóta tervezett utazását is elhalasztja, majd csak az engedély megérkezése után akar útra kelni. Már azon is gondolkodik, hogy Kolozsvárt hol béreljen ki lakást. Nem akar tanítványa családjának palotájában lakni, hanem külön szállást fog kivenni.³⁷ 1820. elején is fölkináltak neki egy olyan irodalmi vállalatban való részvételt, amely, ha sikerülne, anyagi jövedelemhez is juttatná. A híres pesti könyvnyomató, Trattner Mátyás, sorozatos füzeteket akart kiadni Külföldi Játékszín címen, ha legalább 300 előfizetője akadna. A szerződés-tervezet szerint minden pesti vásárkor jelenne meg egy-egy 8—10 árkusból álló füzet, tehát évenként összesen 4. Döbrenței lenne a szerkesztő s ezért a tevékenységéért minden ív után 10 forintot kapna.³⁸ Döbrenței ezt az ajánlatot is örömmel elfogadta s fiatalos hévvel rögtön terveket szőtt, de hiába. Trattner lemondott tervéről, mert nem talált elegendő számú előfizetőt.³⁹ Így telt el az 1820. év első negyede s még mindig nincs semmi biztos hír a döntésről. Azonban Döbrenței még most sem nyugszik. Április elején megtudja, hogy a hercegprimás néhány napig Déván fog tartozkodni. Elutazik oda, kieszközli a kihallgatást. Az érsek, aki látható érdeklődéssel hallgatta Döbrenței fejtegetéseit, megígérte, hogy mihelyt Bécsbe utazik, az udvarnál igyekezni fogja a kedvező döntést elősegíteni, de gyors elintézést ő sem ígér, mert az udvar túl van halmozva referálásra váró aktákkal. Döbrențeiinek annyira sikerül a hercegprimás figyelmét a társaságra felhívni, hogy még anyagi támogatását is kilátásba helyezte.⁴⁰ Döbrenței megkereste kérő soraival gr. Majláth

³³ U. o. 50. levél.

³⁴ U. o. 51. levél.

³⁵ U. o. 53. levél.

³⁶ U. o. 241. levél.

³⁷ U. o. 52. levél.

³⁸ U. o. 51. levél.

³⁹ U. o. 54. levél.

⁴⁰ U. o. 53. levél.

Jánost is, aki szerint a döntést csak a mostani zürzavaros állapotok késleltetik, de a jóváhagyás előbb-utóbb meg fog jönni.⁴¹

A számtalanszor megígért és állandóan erősen hangoztatott támogatás ellenére is az udvar 1820. július 7-én kelt rendeletével megtiltotta a társaság működését, de ezt a határozatot Döbrenței még a jövő év tavaszán sem kapta kézhez.⁴² Ez a magyarázata annak, hogy Döbrenței továbbra is fáradozott az engedélyezésért. 1820. augusztus 19-én az új erdélyi püspöknél, br. Szepessynél, tisztelgett, aki a felsorolt nagyurakhoz hasonlóan szívesen fogadta a társaság felállítására irányuló törekvéseket.⁴³ Cserey Farkas Bécsből továbbra is tudósítja barátját a különféle értesüléseiről. 1820 karácsonyán azt jelenti, hogy a társaság engedélyezésének egyik legnagyobb ellenzője Vaina conciliárius. Azt tartja, hogyha nem Teleki Pál lenne az előlülő, akkor már régen megtörtént volna a döntés, de a nemes grófnak itt Bécsben nagyon sok ellensége van.⁴⁴

Döbrenței végül is elvesztette türelmét. Belátta törekvései céltalan és hiábavaló voltát, s ezért 1820. december 2-án elhagyta Erdélyt, s Pestre költözött, ahol a csalódásoktól felvértezett és megacélozott erővel igyekezett beleilleszkedni a pesti tudományos és író világba.⁴⁵ Időnként azért még gondolt a társaságra. Érdekes Csereynek a javaslatát 1821. február 14-én, melyben arra akarta Döbrenței rábírní, hogy utazzon Bécsbe és próbálja meg személyesen kicsikarni a kedvező döntést; szerinte leírhatatlanul sokat tehetnének, ha feljönne. gr. Kornis Mihálynak is ez a véleménye.⁴⁶ Döbrenței azonban nem fogadta el ezt az indítványt és ettől kezdve Cserey is alig emlékezik meg néha-néha a már halálra ítélt Erdélyi Magyar Tudós Társaságról. 1821. május 19-én már Cserey is végleg lemondott az engedélyezésbe vetett hitéről s ezt közli Döbrențeivel is, aki ekkor már teljesen megszűnt gondolkodni a sokat emlegetett titkárságról.⁴⁷

Ez volt Döbrenței Gábor Erdélyi Magyar Tudós Társaságának a története, mely ismét újabb bizonyítéka az erdélyi magyarság állandó újabb kulturális felfelé való törekvések, de egyúttal bizonyítéka annak is, hogy mennyi kárt idézett elő a bécsi udvar rideg magatartása. A társaságot nem sikerült megszervezni, de azért e törekvések az akadémiai mozgalmak fejlődéstörténetében értékes helyet foglalnak el és sok tekintetben járultak hozzá annak a hangulatnak az előkészítéséhez, amely végre 1825-ben meg tudta törni a jeget és megteremtette a rég óhajtott tudományos központot, a Magyar Tudományos Akadémiát.

Dr. Hofbauer László.

⁴¹ U. o. 157. és 158. levél.

⁴² Rubinyi Mózes: *Az Erd. M. Ny. T. története*. Magyar Nyelv, 1911. 210. l.

⁴³ M. Tud. Akad. kéziratára. M. irod. Lev. 4-r. 55. sz.

⁴⁴ U. o. 76. levél.

⁴⁵ U. o. 56. levél.

⁴⁶ U. o. 79. és 80. levél.

⁴⁷ U. o. 84. levél.

ADATTÁR

Döbrentei Gábor ismeretlen akadémia tervezete.

A Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában M. Nyelvt. 4 r. 23. szám alatt található Döbrentei Gábor hátrahagyott kéziratai. Ezek között olvasható két teljesen kidolgozott s egymástól lényegesen eltérő akadémiai tervezete. Az egyiket, a rövidebbet és a kevésbé fejlettebbet Rubinyi Mózes adta ki az Akadémiai Értesítő 22. (1911.) kötetében (119–122. l.). Döbrentei ezt később lényegesen átdolgozta s kibővítette az itt közölt akadémiai tervezetében, amelynek alapján akarta megszervezni az Erdélyi Magyar Tudós Társaságot. Mivel ezt még sehol senkisémm közölte, sőt még meg sem említette, föltétlenül szükségesnek tartom, hogy tanulmányommal egyidejűleg nyomtatásban napvilágot lásson. — A kéziratok között sikerült megtalálnom a Székely Mihály által fogalmazott kötelező-levél egy példányát is, ezt is közlöm.

BÉVEZETÉS.

Dicső emlékezetű II. Leopold, Római Császár, Magyar Király és Erdélyi Fejedelem Ő Felsége a maga megkoronáztatása előtt, tulajdon jóindulatjából azt parancsolván 1790-ben November 2-án költ Udvari Decretumában, a mint a Decretum szavai vagynak: ut juvenus ubique lingua sua vernacula cum speciali tamen reflexime in locis potissimum illis ubi pluxa ideomata obtinent, lingae hungaricae, tamquam principalis Nationalis lingvae, erudatur, et pro vehiculo excolendae latinatio etiam precise lingua haec adhibeatur: — Őfelségének ezen a természettel megegyező igazságos rendelkezését az Erdélyi Karok és Rendek háladatos szívvel tisztelték s mind ennél, mind a környül állásoknál fogva, a Nemzetnek mások példája szerint való kimivelésére serkentvén, hívséges alázatossággal egy törvény-cikkely projektuma által az 1790-ben tartott Ország-gyűlésén megkérték: hogy a Magyar nyelvnek sikeresebb elémenelete végett Őfelsége, mint megerősíteni, s azt atyai gonddal oltalmazni méltóztatnék.

1. E társaságnak planumát még azon az Ország-gyűlésen egy a végett kirendelt systematica deputatis ki is dolgozta, mint az az említett esztendőbeli Ország-gyűlés Jegyző-könyvében magyarból deákra fordítva, a Felső Udvarhoz küldött három Nemzetbeli Karok és Rendek követeinek utasításai között, a 131. laptól fogva a 137-ig megvagyon. Azonban, valamint egyebek, ugy ezen tárgy is, II.-dik Leopold Királyunknak véletlenül közbejött halála miatt nem mehettek a Nemzet dicsőségét, s ezáltal a magáét munkálni kívánt Fejedelem eleibe; De az ennek oka miatt közönségesen érzett fájdalom enyhülése kezdett telni mostani kegyes Fejedelem, Első Ferenc nemeslelkűségében, melyet Ő Felsége maga, koronáztatása előtt, ezen Nagy fejedelemségének kijelentett. Az 1792-beli Ország-gyűlés jegyző-könyvében, hol az Országos Bécsi Követség a maga jegyző-könyvét a Karokkal és Rendekkel közli, elé adatik a 137-ik lapon a Magyar Nyelv mivelő Társaság felállításáról szóló planum Ő Felsőségének be is nyújtott. 2. Aki akkor arra a Jegyző-könyv 109.-ik lapja szerint ezt felelte: Quod attinet articulos 45 de praecellencia lingvae hungaricae et societatis ad promovendam eundem lingvae culturam per provocatam in articulo 45 altissimam resolutionem Regiam adtő 2 Novembris 1790. emanatam, interimalis provisió jam facta sit praeadductum articulum e serie reliquorum exmittentum obiecta illius

vero ad Deputationem Systematicam, relegenda esse inveniznus. Vos fidelio Status et Ordines in Re Litteracia per permodum consilii, sine praejudicio Juris, Majesratio privative Nobis Competendis, benigne exanditur. Ő Felségének ezen válasza felől a Karok és Rendek a Jegyzőkönyv 310. lapján azt írják: Ezen Ő Felsége Rendeléséhez képest a tudomány dolgokra rendeltetett Systematica Deputatio tárgyai. A Systematica Deputatio ezt ki is dolgozta, Ország-gyűlése planumához hólmit ragasztván.

Azonban az oda megkivánt előkészületek gyarapítása végett a Magyar nyelv mivelésére való gond, mellyel való törvényes élest is a hazai Igazgató Székeknél mostan uralkodó Fejedelmünk az 1791-beli XXXV-dik törvényczikkely által megerősítette, folyamatban maradott, s végeztetett. 4. Az Ország-gyűlése által, hogy a Magyar indigenatusságra bevétetett személyeknek e czélra tett ígérete, teljesedés hoztassék, a mint hogy R. Sz. Birodalombeli Ns Natorp Vilhelm Ferenc által adatott 1500 Rftok dr. Gyarmathy Sámuel Magyar Gramatikájának nyomtatására fordítottak, az 1794-beli Ország-gyűlés Jegyző-könyvének 117, és 118-dik lapjai szerint, hól az Erdélyi Kir. Kormányzó M. Gróf Bánffy György Ur Ő Exellentíája, ki az 1792-beli Jegyző-könyvben több helyen is ezen társaság fejének neveztetik, a reá bizatott kinyomtatásról való számadás a Karoknak és Rendeknek beadta.

Meggyőződve lévén a felől az Ország, hogy kegyes fejedelmünk az ajánlott Társaságról szólló Törvény-cikkelyt nem azért hagyta erősítenül, mintha hívséges Magyar Nemzetének a Tudományokban való élelmenetelét gátolni akarná, hanem mivel az akkor magokat eléadott háborus idők miatt Országainak előbb védelmezésére kellett fordítani gondjait, ebbeli édes hiedelemben némely Hazafiak megindították az Ország kívánása szerint a Magyar Nyelv mivelő Társaságot, oly czélból a mint ennek egykori magyar titoknoka Aranka György a Szebenben 1790-ben kijött Magyar Nyelv mivelő Társaság munkájának első darabja 10-ik lapján eléadja, hogy a Hazai Országos Nyelv mivelő Társaság még a felséges meghatározástól függvén és azért meg nem indulhatván az övéket csak oly próba Társaságnak nevezték, melly mig az Országos megindulhatott, addig előre az annak tökéletességére szolgáló eszközök megismertetésének a helyes módok megpróbáltassának, a jó elmék és munkáskezdek egybeköttetvén, az ismereteknek és igyekezeteknek hasznos, de egyszer 's mind ártatlan utára vezetessenek. Ily előre való készületek megszerzése végett tehát néhány tudományokat kedvellők MVásárhelyen több izben is egybe gyűltek, kik az Ország-gyűlésen megkért Első Elölülőjüknek mindenkor Kir. Kormányzó Gróf Bánffy György Ur Ő Exellentíáját tisztelték, meg is jelenvén az közöttök 1794-ben Junius 21-dikén midőn Ő Exellentíájának számot adott a társaság minden igyekezete s gyűlése felől, mellyeket, akár kinek is abba való részvételével nyitva szokott tartani. Igy akarván az, a Fejedelemnek bölts akaratját az által teljesíteni, hogy a midőn békeség idejében Ő Felsége segedelmével a Tudományok világitó napja is feltünend, akkóra készületlenek ne legyenek, hanem inkább ezen szent igyekezet ezen az Ország polgárait, lelki és erkölcsi képen, nemesítő törekedés a nyomról nyomra jövő Ifjak szívét is melegitse, s a Felséges engedelem adást már tudományosan jól elkészült férfiak dicsőítsék meg egyszerre jeles munkáikkal.

E gondolattól vezéreltetvén s szeretet fejedelmünknek a Tudományok iránt viseltető nemes indulatjába bizván, sok Hazafiai s a haza leányai, a M. Vásárhelyi Társaságot pénzzel, könyvek, kéziratok, régi pénzek, ásványok, egybe adásával segítették. De a Társaság munkálkodása azonban lassudni kezdett, majd mivel a csendességet szerető lelki munkálkodást a fegyver zörgés felrezzentette, s ennél fogva minden Hazafinak Fejedelme védelmére kellett fordítani figyelmét, — majd egyéb környüállások lettek akadályok. Hanem, dicső királyunk megszerezvén, sok nemes áldozatokkal Európa elcsendesítésével, e hazának is a békességét, némely tudomány kedvelők ujra mozgásba hozták azon elkezdett nyelvmivelés folytatását, s gyűlést tartottak e tárgyra nézve M. Vásárhelyt, 1818-ban Junius utolsó napjaiban. A néhai Aranka György Jegyző könyveiből a Társaságnak miben maradása megvizsgáltatott, s a jó igyekezetű öreg Magyar Literatornak fáradozásai, hogy a Társaság gyűjteményeit, egybe gyűlt pénzéről való helyes számadását tisztában hagyva köszönettel vétetett. Az Erdélyi Muzeum Kiadójának, a fenn említett Országgyűlési planum nyomán készített s a Társaság előbbeni czállal való folytatásának felelevenítéséről szöllő vélekedése s egyik gyűlés közmegáhitása szerint a Kir. Kormányzó Urnak benyujtatván, Ő Exellentiaja több Hazafiaktól egy nagyobb gyűlés tartására az 1819-nek tavaszán volt, productionale forumkor, midőn itt a Hazafiaknak több számmal jelen voltak, megkéretett; ki, sok foglalatosságai miatt Előbülést maga nem vihetvén, arra Kir. Kinestartó Gróf Haller Gábor Ur Ő Exellentiaját nevezte ki. A' Határozásokra meghatalmazott gyűlés, az Ország Házában, buzdítatván az által, hogy a fundushoz már 30.000 Phftok ajánlottak, több Hazafiai s Hazalányai által, a Társaság ezután itten léendő Közép Biztossága Első Előbülőjének M. Gróf Teleky Pál, Cs. Kir. Kamarás, másodiknak M. Gróf Kemény Miklós Cs. Kir. Kamarás és Aranyosszéki Fő Tiszt, Urakat, Titoknoknak pedig Döbrentei Gábort választotta. Ezen Tekint. Biztosságnak adott által a fenn forgó planum megvizsgálása, s egynek megállapítása, mely szerény a Felsőes fejedelemnek engedelmével, az Ország Gyűlésének kimutatott utján, a magyar nyelv mivélése végett jó magyar munkát adatasanak ki. Itt terjesztetik tehát elé a Társaság planuma röviden, melyről előre azt jegyezzük meg; hogy nem most mindjárt kívánunk ennyi tárgy munkák kiadásához fogni, hanem csak kimutatjuk a pályát, mellynek elágazó ösvényein óhajtjuk Hazának Tudósaival szedetni koszoruikat. Esztendőknék kell eltelni, a mostaniak kihalása után, eléjőni több uj lelkesedett kritikával és mély tudománnyal felkészült férfiaknak, hogy ez a nagy mező széles kiterjedése miveltt lehessen; mivel egy-egy tudománynak is a szép pontra vitele sokaknak előre dolgozásai által eszközöltethetik. Inkább tehát csak azt munkáltatjuk ki, millyen munkákat fogadna el kinyomtatás végett a Társaság. Előre bocsájtjuk azt is egyuttal, hogy Hazánk Tudósai oly becses munkák kidolgozására hivatottak, mellynek a Társaságot tekintetbe teszik, s a közhasznót nyomósan elé mozdítják. A sok próbatételek szünjenek meg. Itt az ideje a haladás éreztetésének!

Ezen planum az Ország-gyűlési Jegyzőkönyvben levőtől némelyekben eltér, de ugyancsak ennek intése által szabadította fel magát erre. Mert ez van ott; Praenumeratio obiectorum non eo consilio suscepta est ut accusare eorum series exhibeatur, quod dicio praesentis ideae seu plani non admittit

sed eo potissimum quod si qui de utilitate huiusmodi societatis dubitaren, illi convineantur et membrissoicetatis inviatio detur ossendaturque campum laboribus ipsorum satis latum patere adeo ut verum hic etiam sit illud Phaedri:

Laboris tamen abunda copia
Labori ut faber desit, non fabro labor.

Hogy még most is egy ilyen Társaság Felállításának szükséges voltát hosszasan újra mutogatni kellene, nem gondoljuk. Sőt azt hisszük, mert tapasztaljuk, hogy igen számos jó gondolkozásuknak ez által csak régi óhaj-tása teljesítettik. Ugyan is ki a Nemzetek történeteiben nem járatlan tud-hatja, hogy nevezetesen a Tudós Társaságok voltak azon eszközök, mely-lyeknek segédelmével egy Nemzet a másikat a maga figyelmére vonta. Tudományos Társaságokba egy célra egyesülnek a Hazának különböző he-lyein lakó különböző tudományokban kimivelt Tudásai s kölcsönös vetél-kedés által oly ismereteket ébresztetnek fel, melyekre magános elmélke-désekkel sohasem juthattanak volna annyival is inkább, mivel némely isme-retetek oly sok féle ágazatnak, hogy csak az illy tudós Társaságok által fej-lődhetnek -ki. Ezen kívül az illy tudományos egyesületeknek főbb célja a közhasznu tudományokat közönségessé tenni, az egész népet mivellni és oktatni, melyre a magános tudósok egyesület nélkül keveset tehetnek. Foly-tathassék hát csak ezen Társaság terjedni fog a mivelődsében ez által egy újabb nagy lépést tehetett Nemzetnek szép hive s Külföld és a haza meleg tisztelettel emlitendi Fejedelmünk igazgatásának boldog idő szakaszát. S mint hogy a Fejedelem és Haza ezen két elváthatatlan test közjavát dicső-ségét tárgyazó cél a kettőnek felsegitő indulatjában bátran bízhatik, elé-vevesszük tehát ezen Tudományos és Nyelvmivelő Társaság munkálkodásainak 1. Tárgyait, 2. Módját, 3. Az erre szolgáló eszközöket, 4. A megkivántató szükséges költségeket és jövedelem kutfejét.

1-ső cikkely.

A Tudományos és Nyelvmivelő Társaság munkálkodása tárgyairól.

Ezen Társaságnak Tárgyai a többször említett 1791-dik Ország-gyűlése jegyző könyvében megtalálható intézetben tisztán megvagynak, t. i. a Ma-gyar Nyelv mivélése és a Hazában a szükséges tudományos ismeretek ter-jesztése. Melly célra ezen Társaságnak kötelessége lenne:

A) A Tudományok különböző ágazataiban a Hazára alkalmaztatva Ma-gyar nyelven *eredeti munkákat* készíteni.

B) Az idegen nyelven írott klasszikus munkákat *magyar fordításokban* közönség eleibe bocsátani.

C) Időszaki-írás segédelmével a tudományos ismereteket terjeszteni, a köznépből a balvélekedések és babonák gyökereit kiirtani, s ez által a helyes miveltséget elősegíteni

D) Jutalomra tett kérdések által az egész Hazára nézve hasznos ismer-eket kifejteni.

Melly pontokat röviden megvizsgálván illő lészen:

1. Az eredeti munkák készítésére nézve a Tudományok nevezetesebb osz-tályait rendre fontolás alá venni:

I. osztály.

A Nyelv Tudomány (Philologia), még pedig:

A Magyar Nyelv mívelése. Ezen célra szükséges 1791-ben az Ország Rendei által megállított intézet szerint

a) A Nyelvnek philosophiai tekintetből való Grammatikáját készíteni.

b) A már számos Magyar Grammatikákat és szótárokat megvizsgálni s hijánosságokat kipótolni, s így mentől tökéletesebb Magyar Grammatikát és szótárt készíteni.

c) Olly szótárt készíteni, mellyben a hasonlatos értelmű szónak a különböző jelentései meghatározottassanak.

(*Synonima*).

d) A két Magyar hazában lévő különböző beszédejtéseket (*dialectus*) kikeresni.

e) A régi szóllás formáit és szókat különböző időpontok szerint kikeresni.

f) A közönséges szokásból kiment és ennél fogva megavult szókat, szóllásmódjait újra elékeresni s ha jó izlés szerint valók újra folytatba hozni.

g) A Hazafiságot nyert idegen szónak kikeresése és nyelvünkhöz alkalmaztatása. Az Analogia és tárgyak természete szerint új szónak formálása, a helyeseknek meghagyása, az oknélkül valóknak megtisztítása.

h) A Társaság segítse a Nemes Ország Rendei böles intézetje szerint a mind inkább Magyar Theátrumot jó eredetű munkákkal és fordításokkal.

2. A Görög és Római nyelv könnyebb tanulhatása végett magyar nyelven grammatikákat és magyarázó szótárakat készíteni és mind a két nyelvbeli klasszikusokat magyarra fordítani, vagy azoknak eredeti textussokat magyar világitással kiadni.

3. A mai élő idegen nyelvek közül főképen az anglus, francia, olasz nyelvek könnyeb tanulása végett is hasonló eszközökhöz kell nyulni, Prof. Márton József a német nyelvre készített Grammatikája és szótára példája szerint.

4. *A nyelvtudományra segédtudományok.*

a) Kidolgozni magyarul jó izléssel és kritikával a Magyar Római és Görög régiségeket.

b) Kiadni magyarul az Archeológiát, valamint a Római és Görög művészségre nézve ugy különös tekintettel a magyar, s nevezetesen Hazánkban tanálható régi mesterségek emlékeire nézve is.

5. A nyelvtudományához kell kapcsolni a széptudományokat, mellyeknek kimivelését amaz nagyon elésegíti. Ennél fogva:

a) Kidolgozni az Aestheticát, melly tudományos tekintetből a Phisophia része ugyan, de a régi és új Literaturával egybe-köttetvén azokból megvilágosítást nyer.

b) Kiadni a Poesist és Oratoriát, *ékessenszóllás tudományot* a magyar nyelvhez alkalmaztatva.

II osztály.

Hisztoriai tudományok. Ide értetődően a közönséges Hisztoria, Haza Hisztóriája és ezeknek segédtudományai: a Földleírás (Geographia), Helyleírás (Topografia), (Chronologia, Statistica), Időszámítás, Diplomatica, Numismatica, Czimerek ismerete. Ezen tudományok közül előbb is a hisztóriának, mint Tudománynak theoriáját, Historiáját, és Literaturáját, azután a közönséges Hisztóriát s az emberiség Hisztóriáját Philophiai tekintetből kiadván. Ezeken kívül nevezetes tárgya leszen ezen Tárgy munkálkodásának a parlagon heverő Haza Históriájának készítése, mely célra előbb is meg kell vizsgálni az Ország sok leveles táraiban eddig nem használt és tárgybeli kéziratokat, hogy közülök fontosabbak körülállásokhoz képest szükséges világosító jegyzésekkel kiadattassanak. Mindezekből jó izléssel és kritikával ki kell dolgozni Hazánk Historiáját, kell készíteni Hazánkknak egy jó Geographiáját, Statisticáját, ki kell adni Diplomaticáját, utat kell mutatni a magyar régi irások olvasására, a Numismaticára nézve különösen ki kell adni a magyar pénzek Laistromát szükséges jegyzésekkel s azokból ha magokból nem lehetne, legalább alabástrom lenyomásaikból gyűjteményt kell szerezni.

III. osztály.

Bölcsekedés tudománya (Philosophia) és Nevelés Tudománya (Pedagogia).

a) *A Philosophia* ennek mind a szemlélődő (Theoretica) mind a cselekvő (practica) részeinek olly előterjesztését kell előbb is készíteni, mellyben meglégyen egész kifejlődése (históriája), hogy abból kitessek a Philosphiában uralkodott külömbféle principiumoknak helyes egybe vetése, annak mostani állása, a külföldön és hazánkban Literaturája, meg kell mutatni mi módon lehetne hazánkban a Philosphiának gyarapodását elé segíteni, s ezen célra könnyen érthető kézi könyveket kell készíteni.

b) *Nevelés Tudománya.*

1. A Nevelésre és Tanításra nézve is meg kell vizsgálni mikép áll ez a külföldön és hazánkban, a hiánosságok kipotlására az idegen Litteratura segedelmével jó kézi könyveket kell készíteni, előbb is a szülékre, azután a tanítókra nézve, mellyek a testi és lelki nevelést helyesen eladják. E szerint előbb is ki kellene dolgozni a Nevelésnek Históriáját és Teoriáját.

2. Meg kell vizsgálni Hazánkban a falusi és városi alsóbb és felsőbb iskolákban a tanítás módját és ezekben a hiánosságokat a szükséges javításokra utmutató jegyzésekkel felfedezni.

3. Egybe kell vetni a házi nevelést a közönséggel, s meg kell mutatni, hogy Hazánkra alkalmaztatva mint kell külömböző sors szerint a Hazafiúságot ugy kifejteni, hogy az ifjuság Fejedelme és Hazája iránti szent kötelességekkel megismérkedvén azokat önnként és hivséggel teljesítsék.

4. Utat kell mutatni a Gyermekesek játék-beli foglalatosságokra, mester-ségekben való gyakorlásokra és testi készségekre (Gymnastica).

IV. osztály.

Mathesis. Ezen tudománynak is legelőbb meg kell készíteni históriáját, azután kézi könyveket mind a nagyobb mind az alsóbb falusi iskolák számára, különösen szemügyre kell venni annak alkalmaztatott részét is, s nevezetesen a Mechanicára, Hydronicára és Architecturára nézve olly könyveket adni ki, mellyek inkább cselekedtető (*Pratica*) mint csupa szemlélődő (*Theoretica*) czéltásuak legyenek s így a Machinák (*Erómír*) tudományát a közhaszonra közönségesebbé tegyék. Így kell magyarul kidolgozni a Föld színén és Földalatt lévő mérés tudományát.

V. osztály.

Természeti tudományok.

a) Készíteni kell Természet Historiáját (*Historia Naturae*) mellyből kitessék az egész Természet kezdettől való kifejlődése.

b) Természeti Hisztóriát (*Hisztoria Naturalis*). Hazánkban nevezetesen a növények és ásványok esmérete nagyon hiányos lévén, nem csak hogy a természeti históriát tárgyazó jó magyar könyveket terjeszteni kell, de kellene különösen magyarul az állatok ismertetet, a fűvészséget (*Botanica*) és az ásványok tudományát (*Minerologia*) Hazánkra alkalmaztatva a mint a fűvésztudományt Daumgarten Ur deák nyelven már ki is adta. — Melly czélra szükséges volna a Hazának jó móddal való megismerésére a Társaságnak ahhoz értő tagjait Hazánk e részben gazdag vidékeinek felkeresésére a maga költségén kiküldeni. Jó lenne a Természet mind a három országból a Társaság számára a Hazában található természeti Tárgyaknak gyűjteményét megszerezni.

c) *Physica, Chémia.* Ezeknek Historiáját és Litteraturáját kell leírni, hogy tudódjék a külföldön és Hazánkban való állása, jönének világosságra e részben is a hiánosságok, azután kell Hazánkra nézve e tárgyban kézi és olvasó könyvet készíteni. Nevezetesen a Chémiát ki kellene dolgozni a gazdaságra és a Bányászati Tudományra és Mesterségekre alkalmaztatva. Így ezen Tudományokból lehetne a köznépnak oly olvasó könyveket készíteni, mellyek azt a külömbféle babonás vélekedésekből tisztítanák.

d) A Technológiát ki kell dolgozni 1. Közönségesen, 2. Különösen Hazánkra alkalmaztatva; fel kell fedezni a fogyatkozásokat és utat kell mutatni a szükséges javításokra. Ezen czélra a szükséges modellek gyűjteményeit meg kellene szerezni.

e) A Gazdaság tudományát olly formán kell kidolgozni, hogy az nem csak iskolai könyv maradjon, hanem használható legyen a közönséges életre is, melly jegyzést a Társaság ezen plánuma minden egyéb tudományokra nézve is alkalmaztatni kíván.

B) *Második Tárgya a Tudományos nyelvmívelő Társaságnak egy idő szakaszi írás készítése.*

Mivel a külömböző mívelésű emberekre külömböző tárgyak folyhatnak bé haszonnal. Ezért is három féle folyóírást lehetne készíteni olly formán, hogy minden három holnapban adatnék ki egy füzet, melly mint egy 6 ivből

állhatna ezen szakasz írások közül 4 lenne tudományos, 4 gyönyörködtető, 4 a köznépre hasznos.

a) *A tudományos folyó írásnak tárgyai lennének* 1. különböző tudományos eredeti értekezések, 2. Hazánkbeli és külföldi derék embereknek élet leírása, 3. A két Hazában vagy akárhol kijött, de a két hazát illető nagy Magyarok által íratott munkáknak vizsgálatai, 4. Tudománybéli jelentések, jutalom tételek, előléptetések, kiholt Tudósok és Írók emlékezete, Régiségek, Új könyvek.

A gyönyörködtető folyóírás lenne nevezetesebben a szép nem számára; tárgyai lennének, 1. Gyönyörködtető erkölcsi elbeszélések, 2. Versek, 3. Theatrumi darabok és színjátszók vizsgálatai, 4. Theatrumot, Muzsikát és más szép művészségeket tárgyazó tudósítások, a külföldi folyó írások ezen tárgyakat illető cikkelyeinek kivonatai (extractusai).

C) A köznépre nézve hasznos folyó írás a nemes Ország Rendei intézetek szerint magában foglalna: 1. Erkölcsi meséket és verseket, 2. A babona és balvélekedések kiirtására szolgáló értekezéseket, 3. A gazdaságot és mesterségeket tárgyazó hasznos tapasztalásokat, 4. A Fejedelemért és Hazájáért tett áldozatokra serkentő írásokat, 5. Nevezetes szép vagy rut cselekedeteknek elbeszélését s ha lehetne nevezetesebb criminalis processusok folyamatait.

C) Harmadik Tárgya a Tudományos és nyelvmivelő magyar Társaság foglalatosságainak lennének a Jutalomra tett kérdések. A tapasztalás bizonyítja, hogy a tudományok más nemzeteknél is nevezetes gyarapodást nyertek a jutalomra tett kérdések által. Hogy mi módon választatnának meg a Jutalomra szánt kérdések a második cikkelyben meg lesz határozva. Ilyen jutalom kérdéseket lehetne felvenni esztendőnként legalább hármat 200, 190, 120 forint jutalom mellett, vagy a pénz helyett 20, 15 és 12 aranyakat nyomó érdem pénzeket fogadni, mellyeknek veretéséről a Társaságnak gondoskodni kellene. Mivel pedig gyakran meg esik, hogy ugyan azon kérdésre több oly feleletek is érkezhettek, mellyek az érdemeztett munkához nagyon közelitenek, szükséges lenne a közelebb járó érdemes munkákra is három jutalmakat tenni, ezek csak pénzben kaphassák a jutalmat. Ezen jutalomra készített munkákat a másutt is bevett szokás szerint az íróknak egy feljül írással jegyzett bepecsételt boríték mellett kell beküldeni, mellyben nevek megírva legyen. A megvizsgálatás után csak a jutalomra érdemesített munkák mellett bėjött levelek borítékai nyitattak fel, a többek pedig elégettetnek, hanem ha az Írónak magát önkéntesen megnevezni kedve lészen. A munkálkodásoknak ezen cikkelyben kimutatott meséje szélesebb ugyan mint sem ezt egy elsőben ezen kiterjedésében lehetne mivelni, csak ugyan szükséges az első elintézésben mind a mezőt kijegyezni, mind a szempontot meghatározni, mellyből ezen Társaság a tudományokat Hazánkra nézve vizsgálhatni kívánná, hogy így az apradonként készülgető részek azon egy egésznek állató részei lehessenek. Hazánkban különböző tudományokban igen sok alkalmas férfiak lehetnek akik nem is esmértetnek s közhasznu tudományokat magokban zárva tartják, azomban a munkálkodásra megszólíttatván hasznos tudományjokkal a közjóra fognak világolni. A kölesönös munkálkodás és vetélkedés felébreszti a szunnyadozó Erőket. A melly munkák ezen

megszóllításra el fognak készülni azok közül elébb is azok bocsáttathatnak világ eleibe, mellyekből mind a tudományos művelődésre, mind a Társaság fundusainak gyarapodására nagyobb hasznot lehet reményleni. Mind ezek azonban akkor határozatnának meg közelebről, mikor a Társaság a maga fundusát bizonyos mennyiségben együtt láthatja.

II. Czikkely.

A Tudományos és Nyelvművelő Társaságok munkálkodása módjáról.

Ezen Társaság széke a Systematica Deputatio vélekedése nyomán melly így szól a 3-dik pont alatt: Sedem primariam Societatio Claudiopoli figendam et omnia svadent cum hic maiores Religionum omnium Hungarico idiomae utentium Scholae, major virorum qui im proposito negotiv cum successu cloborare possint numerus praesto sit, ezután már léssen Védelmezője pedig ezután is az Ország Rendei bölcs intézetjek szerént Kormányzó Gr. Bárfy György Ur Ó excellentiája. A Társaság minden esztendőben egy közönséges ülést tartana, mellyben a másunnan is begyülekezett Hazafiak előtt

1. A Közép Biztosság a maga azon esztendei munkálkodásáról számot ad.
2. A Közép Biztosság által ajánlott jutalom kérdések megvizsgálatván megállapittatnának.
3. A jutalomra érdemesített Irók elveszik jutalmokat.
4. A közép Biztosság által ajánlott személyek közül a Társaságnak Tagjai választatnak.
5. A Perceptor Számadás megvizsgálatván közönségesé tétetik.

A Közép Biztosság foglalatosságainak tárgyai lésszenek:

1. Mivel a Tudományoknak az első czikkelyben megmutatott mezeje oly széles, hogy annak művelésére hosszas idő kívántatnék a magános ülések elébb ki nézik a tudományok különböző osztályaiban Hazánk állapotjához mérve mik lennének azok mellyekre legelébb is eredeti munkákat kell számitani s e tárgyban a távol levő tagokat is meghallgatván ki micsoda munkának készítésére ajánlaná magát, meghatározatik kire micsoda munkának készítése bizattassék.

2. Így meg kell határozni micsoda munkák azok a mellyek megérdemlik, hogy magyar nyelvre fordittassanak.

3. A Jutalom kérdéseket a közgyűlésre felajánlja.

4. Kötelessége lenne az Időszaki Irásnak készítése, megvizsgálása és kiadása.

5. A béküldött munkáknak is megvizsgálása, kiadása. Ezen közép Biztosság minden két hétben egyszertartja ülését. Melly közép Biztosságnak tagjai lésszenek: Az Elölülő, Vice Elölülő, Titoknok, Eléterjesztő (Referens). Tagok: Levelező tagok és Perceptor, szivesen elfogadtatván itt más jó érzésű Hazafiak is, minthogy a Társaság mindenkor nyilván tartja üléseit.

I. Az Elölülő kötelességei.

1. Minden munkának mellyek azon Társaságot érdekelnék előbb az Elölülő kezébe kell menniek, ki is azokat azután az Előterjesztőnek való kiosztása végett a Titoknoknak küldi.

2. A Társaságot illető minden levelezéseket megvizsgál s neve oda írásával azoknak elküldését helybe hagyja.

3. Minden a Társaság nevében kiadandó leveleket és Diplomákat alá ír.

4. Minden két hétben vagy maga, vagy ha nem érkezik a Vice Elölülő Gyűlést tart.

5. A jegyző könyveket megvizsgálni és neve aláírásával megerősítvén, kötelessége leszen, azokat a védelmezővel közleni, hogy így a Fő Védelmező ezen Társaság munkálkodásainak folyamatjával mindég esmeretes lehessen, ha kívánná, arra a maga jegyzéseit is megtehesse.

6. Minden fizetések iránt való utasításokat a kaszához alá írja.

7. Az Elölülő a maga hatalmával fogva 100 rftig tehet rendelést, többől a Társaság határoz.

II. A Titoknok kötelességei.

1. Mindazon munkákat mellyek a Társaságnak beküldetnek tartozik a Beadottak Jegyzőkönyvébe feljegyezni s a Tárgyak szerént az Előterjesztőknek kiosztani.

2. Mindezeket köteles az Elölülővel közleni, hogy az minden gyűlésre tartozó tárgyakkal előre ismeretes lehessen.

3. Gyűlésekbe jegyzőkönyvet vinni.

4. A Társaság dolgaiban levelezni.

5. Diplomákat kiadni azon Tagoknak, kik megválasztatván a Társaság üléseiben mindenkor megjelenni tartoznának, valamint Diplomákat a Levelező Tagoknak is.

6. A Leveles tárra, könyvtárra és olvasó házra ügyelni.

7. A nyomtatás tisztaságára, helyességére és a nyomtatványoknak illő helyekre való elküldésére ügyelni.

8. Ezeken kívül a Társaság valamely osztályaiban a Tudományoknak Előterjesztő és Rendbeszedő is.

III. Az Előterjesztők kötelességei.

A Tudományoknak fenn megnevezett osztályaira nézve Előterjesztőket választatván, ezek szorosabb egyesületeket formálnak és minden illy szorosabb egyesületeknek különös Rendbeszedője leszen. A Társaságnak béküldött munkák ezen osztály szerint kiosztatván minden *osztályban* a Rendbe szedő kiadja azon munkát azon osztályban lévő valamelyik Előterjesztőnek a megvizsgálás végett. Ki is elvégezvén azon munkának vizsgálatát, vélekedését előbb azon szorosabb osztályos egyesületben eléadja s ottan vélekedése illő fontolóra vétetvén az ezen szorosabb egyesület vélekedése szerént terjeszti

a közép Biztosság elibe s ottan kell megállapítani ha azon munkát beveheti-e a Társaság s kiadhatja é tulajdon költségén? Az Előterjesztőnek kötelessége a magukra vállalt tudományoknak osztályából a közép Biztosság eleibe jutalomra való kérdéseket feltenni.

IV. Rendszerént való Tagok kötelességei.

Ezek lesznek

1. Azok kiknek kötelességében fog állani a három féle időszak irásnak megszűnés nélkül szakadatlan vitele, kik midőn a Társaság fundusa azon állapotra jó, hogy dolgozó Tagokat is fizethet, rendes fizetésbe jönnek.

2. Ezeken kívül rendes való Tagok lesznek olyan itten helybeliek a kiknek kötelességek lesz minden ülésekben megjelenni, ilyenek, azok, kik eddig is a Társaság gyűlésében részt vettek, ennek utánna pedig dolgozni fognak.

3. Olyan Levelező Tagok kik nem lévén bizonyos helyhez köttetve az egész hazában a tudományok különböző osztályai szerint kiválaszthatnak.

Ezeknek kötelességek lészen az Előterjesztőkkel együtt mindenkinek azon osztályba, melynek művelése reá bizattatott, azon állandó munkákat kidolgozni, mellyeket a Társaság a Haza állapotjához képest azon Tudomány osztályban az első czikkelyben meg irt néző pontból kívánni fog.

V. A Perceptor kötelességei.

I. A Jövedelmek beszédésére nézve:

1. Kötelessége azokat akik tartozásaikat az esztendő betelésével meg nem fizetik levele által azonnal megszóllítani.

2. Hogy ha ezen megszóllításra nem fizetnének kötelessége azokat törvényesen meginteni.

3. Hogy ha a törvényes megintésre is tartozásaikat le nem tennék, a törvény utját tovább követni.

II. A kiadásokra nézve:

1. A megállított rendes fizetéseket fizetni.

2. Minden rendkívül való költségekre csak az Igazgató Biztosság gyűléseiből kiadott és az Elölülő által alája irt utasításokra fizethet.

III. A számadásokra nézve:

1. Köteles a Jövedelmekről és kiadásokról hiteles napló-könyvet vinni.

2. Számadását az esztendő betelésével a megvizsgálás végett beadni.

3. A kasszába bément pénzekről áll. Ha pedig a kassza megvizsgálásakor hijánosság találtatnék, nem csak azt kiegészíteni, hanem a királyi Perceptoroknak módja szerint szabandó büntetésnek is megát alája adni tartozik.

III. Czikkely.

Az ezen tudományos Társaság célja elé mozdítására szolgáló eszközökről.

A munkálkodás elősegítésére egy könyvtárra lévén szükség, a Mvásárhelyt volt Társaságnak könyv, ásvány, pénz, kéziratbeli gyűjteményei

onnét által szólittatván ezután Kvárrott lesz, melynek gyarapodására reménysége van a Társaságnak, hogy azt jó érzésű Hazafiak ajándékaik által nevelik, úgy tekinthetvén azt, mint ez idővel e hazában felállítandó Magyar Nemzeti Museum első kezdetét, amire bizodalmat nyujt Felséges Fejedelmünknek kegyessége s a Tudományokhoz vonzó szeretet, ki hasonló nemzeti Museumot a Testvér Magyar Hazában, Csehországban és Styriában felállítani engedett.

IV. Czikkely.

A szükséges költségekről, jövedelem kutfjeiről.

1. Mivel a Titoknok mint dolgozó és Előterjesztő Tag az ő munkájáért mellyeket vagy az időszaki irás számára készít vagy külön egész munkát dolgozik, az alább megirandó módon a munkához mérsékelve neki állandó fizetést szabni, a melly léssen esztendőnként rft.

2. A Perceptor fizetésére kívántatik rft.

3. Postapénzre és író eszközökre kívántatik rft.

4. Tudományos ujságokra legalább kívántatik rft.

5. Jutalom hirdetésekre, mivel azok által a nemzeti Literatura gyarapittatik rft.

6. Az Irók megjutalmaztatása a munkához mérettetik illy móddal: 1. Az Időszaki iráshoz eredeti 12 Rft, ha fordított annak felét. 2. A Társaság által külön kiadandó tudományos munkákat az eredeti Iró a legelőször eladandó 100 példánynak árát kész pénzben kapja, a Fordítók, félennyit.

Jegyzés. A fizetések és jutalmak mennyisége akkor határozottatik meg, mikor a szükséges fundus együtt leszen, a mihez kívántatik legalább 20,000 Rft. örökösen adott tőke pénz; oly feltétellel, hogy ennek esztendei 1,200 frt térő interesséhez még egy annyi jó bé azoktól, kik magokat bizonyos summának esztendőnként való adására csak életek végéig kötelezik.

B. Jövedelem kutfjeiről.

1. A Birtokos buzgó Hazafiaknak fundatioja, mellyből magából is a fenn irt summának kitelését remélleni lehet.

2. A Társaság gyarapodásáról nevezetes jövedelem kutfő a nyomtatásból háramló haszon is melly nem csak hogy az Iróknak fennebb megjegyzett jutalmát megfordítandja, de ezen kívül még feljül maradó nevezetes nyereséget is ad.

Kötelező Levél.

Alább nevetem leirt adom ezen tulajdon pecséttemmel megerősített kötelező-levelemet arról, hogy az Erdélyi Magyar Tudományos és Nyelvmívelő Társaságnak felállítására és gyarapítására ajánlván rforintokat, ezen irt adósságnak mint liquidum debitumnak meg adására mind magamat mint maradékaimat, mindenemü akárholott találhatót javaimnak lekötése mellett, a következő pontok alatt kötelezem:

1. Hogy ezen Rforintnak törvényes Rft, interessét minden esztendőben Szent István Király napján a Társaság Perceptorának kezébe mul-

hatatlanul bészolgáltatom, melyet ha nem cselekedném, hatalmat engedek ezennel arra, hogy azon tőke-pénz interesse a liquidum delitumról szóló provisionális törvény cikkely értelme szerént rajtam exequaltathassék, az exequntionalis és minden egyéb ezen summa felvételére tétetett szükséges költségekkel együtt.

2. Azon Rft. tőke-pénzt mint Fundáló mind addig magamnál megtarthassam, míg nekem tetszik, vagy a míg interessét pontosan fizetem s ezt az Erdélyi Tudományos és Nyelvmívelő Társaság tőlem, ezen irt esetben mind addig fel ne vehesse. Ellenben 3. Hatalmamban álljon azt nekem akkor a midőn tetszik félesztendei előre való felmondás után lefizetni, s ezt a Társaság tartozzék felvenni.

4. Azon esetben csak ugyan, ha interessét a kiirt idő pontra, minden hiba nélkül bé nem fizetném, hatalma leszen az Erdélyi Magyar Tudományos és Nyelvművelő Társaságnak a tőke-pénzt is interessével együtt fél esztendei felmondás után felvételni.

Melly fennebb irt pontoknak megtartására magamat és maradékimat ujobban is olly móddal kötelezem, hogy a nem fizetés esetében, interes, költség és a negyedik pont alatt megirt esetben a tőke-pénz is költséggel együtt a fenn említett törvény cikkely szerént minden menedékek kirekesztésével exequaltathassék, Mellyről adom ezen kötelező-leveletem.

..... hónapjának napján 18.

Közli: Dr. Hofbauer László.

ERDÉLYI MÚZEUM HIREI

A legfőbb kötelék. Dr. Tavaszy Sándor, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának elnöke, az 1933. március 9-én tartott szakülést a következő figyelemreméltó gondolatokkal nyitotta meg:

„Mai és legközelebbi szakülésünk előadása két nagy múltú, igen jelentős kultúrtörténeti szerepet vívó kolozsvári iskoláról, mégpedig a római katolikus főgimnáziumról és az unitárius kollégiumról, fog szólni. Két magyar hitvallásos iskolának multjába lesz alkalmunk bepillantani és megismerni azt a sok drága kincset, amellyel Isten minket nagy személyiségekben, hűséggel végzett munkákban megajándékozott és megkoronázott. Különös örömömre szolgál, hogy ezt a két előadást éppen az E. M. E. vette fel és vehette fel programjába, s ezzel kifejezhetette azt a meleg és megértő szeretetét és tudományos érdeklődését, amellyel erdélyi egyházi iskoláink tudományos szolgálatait méltányolja.

Ma Erdélyben is a keresztény egyházak ébredésének és öntudatra-jutásának korát érzük. Igyekszik mindenik a maga hitét élénkebbé, melegebbé, dinámikusabbá tenni; a világnézetét öntudatosítani, belső szuggesztív erejét fokozni, hogy azt, amit a kedvezőtlen idők a külső tekintélyeknek ártottak, belső lendítő erővel pótolják. Éppen ezért elkerülhetetlenül állott elő az a helyzet, hogy ma mindenik egyház hívei szükségének és igényeinek kielégítésére és szolgálatára az intézményes munkáknak, egyesületeknek és mozgalmaknak nagy sorát hozta létre. Bár kellő tisztelettel és elismeréssel kell megállapítanunk, hogy a konfesszionális tagolódás és öntudatosítás ma mentes a prozelita-hajhászatától és nem offenzív, hanem defenzív jellegű, mégis mi is, akik ezekben a munkákban aktív szerepet viszünk, bizonyos aggodalommal szemléljük az erdélyi magyarság eme felekezeti szituációját, nehogy ez olyan atomizálódásra vezessen, nehogy olyan egyetemes kárt okozzon, amelyből vesztesen kerüljünk ki külön-külön egyesek is, egyházak is, a jelen is és a jövő is. Ennek az aggodalomnak kifejezése nem azt jelenti, belőle nem az következik, hogy az erdélyi magyar keresztény egyházak kevesebb hittel, lefokozottabb missziói hévvel és öntudattal végezzék szolgálatukat, sőt egymást sarkalják és késztessek, hogy több hitet, több buzgóságot, több lelkesedést, több szeretetet vigyenek bele munkájukba, de ez a nagyobb hév, ez a nagyobb többlet hajtsa az egészet, az egyetemes magyarságot is arra, hogy a pártikuláris munkarészleteken túl az egész magyar kulturális frontot is szakadatlanul előbbre vigye. Ha a pártikuláris, a külön-külön folyó munka olyan egyetemesen kiható erővé válik, amely az egy Egészben átfogott magyarságnak is lendületet ad, akkor el fog tűnni minden olyan ok, amely ma talán aggodalmakat ébreszthet. *Hangsúlyozzuk, hogy minél lendületesebbek a különféle egyházi, egyesületi, szövetségi és missziói munkák, annál lendületesebbeknek kell lenniök az egyetemes magyar egyesületi munkáknak is. Nemcsak azért, hogy ellensúlyozzák azok differenciáló erejét, hanem azért is, hogy integráló erejüknél fogva mind több olyan köteléket fonjanak közöttünk*

szegény és kifosztott magyarok között, amelyek a családi, egyházi szolidaritásokon túl megtartanak és erősítenek a nemzeti szolidaritás nagy gondolatában is.

Ha mindezeket meggondoljuk és szívünkre vesszük, ismét csak arra a belátásra kell eljutnunk, amit meg nem szűnök hangsúlyozni, hogy különösen *ma* az Erdélyi Múzeum-Egyesület előtt olyan nagy nemzeti kulturális feladat áll, és ennek a feladatnak szolgálata *ma* olyan rendkívülien fontos, épen a fent jelzett szituációban, hogy arról egy pillanatra sem szabad megfeledkeznünk.

Azonban még itt, ennél a gondolatnál sem állhatok meg, hanem tovább kell mennem annak a megállapításával, hogy Múzeumunk eme egyetemes nemzeti szolgálata nem merülhet ki abban, hogy csupán egy közösségbe, egy egyesületi táborba egyesítse azokat, akik velünk együtt így gondolkoznak, hanem kötelessége szakadatlanul figyelemmel kísérni azokat a szellemi alkotásokat, amelyeket sajátosan egyik vagy másik erdélyi egyház a maga sajátos lelkéből termelt ki, azokat a nagy történeti eszményeket, jellemeket, személységeket, irodalmi és művészi alkotásokat, amelyek a sajátosan színezett, külön individuálitást jelentő konfessziók határain belül virágoztak ki. És mindezeknek alkatába, életébe olyan módon kell belenézni, hogy *ne pusztá objektivitással, hanem a megértő és a méltányoló szeretet objektivitásával emeljük ki és mutassuk fel azt, ami azokban valóban történelmi vagy épen örökbecsű érték.*

A magyar-Erdély nem egyetlenegy virágos kert, hanem három-négy magyar virágos kertből áll és ezek külön-külön és együttvéve termelték az összmagyarság részére azokat a tápláló és ízes gyümölcsöket, amelyekből nemzedékek éltek és élnek. Maradjanak meg külön-külön ökonomiában ezek a drága erdélyi magyar kertek, hadd őrizze, védje mindenik a maga sajátos tervei szerint a hagyományait, színes és gazdag szellemét, jellemét, de ne zárjuk el egymás elől ezeknek kapuit, hanem gyönyörködjünk egymás gazdagságában, mint a jó testvérek, s különösképpen pedig az Erdélyi Múzeum-Egyesület, mint boldogan szüretelő gazda jelenjék meg hol az egyik, hol a másik kertben s mutogassa meg nekünk valamennyiünknek, hogy kik voltunk, kik vagyunk és hogy áldott multunkhoz méltóan jövőben is olyan valakik akarunk lenni, akikben kedvét és gyönyörűségét fogja találni az örök, nagy Gazda, akinek küldetésében járunk ebben a világban.“

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagybányai vándorgyűlésének Emlékkönyvei. A mult év augusztus 25—28. napjain Nagybányán tartott tizenegyedik vándorgyűlés előadásanyagát az Erdélyi Múzeum-Egyesület két nagyterjedelmű Emlékkönyvben tette közzé. A Dr. György Lajos szerkesztésében megjelent szokásos Emlékkönyv a négy szakosztály 14 népszerű és szakelőadását foglalja magában, az elnöki megnyitóval és a vándorgyűlésről szóló titkári jelentéssel (tartalmát l. Erdélyi Múzeum, 1933. 9. l.). A vándorgyűlés keretében tartott orvostudományos ülésének tíz ív terjedelmű 33 előadása Dr. Veress Ferenc szakosztályi elnök és Dr. Koleszár László szakosztályi titkár szerkesztésében ezúttal önállóan és külön jelent meg (tartalmát l. Erdélyi Múzeum, 1933. 94—95. l.), bizonyosságául annak az értékes munkának, amelyet a magyar orvostudomány teljesít a mai nehéz körülmények között Erdélyben.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület régészeti ásatásai. Az E. M. E. 1932. július hó 3—15. napjain Makkfalva, Szentistván és Csókfalva községek határában a Műemlékek Országos Bizottsága Erdélyi Osztályának 373—1932. sz. engedélye alapján régészeti ásatásokat végeztetett. Régészeti szempontból e vidékről eddig csak bizonyos szkíta-tükör s az Orbán Balázs által említett vármaradvány ismeretes. E területen ilyen irányú kutatást azelőtt senki sem végzett. Már ezért is megbecsülendő tehát Ziegler Albert volt járásbíró, földbirtokosnak az a buzgósága, amellyel felfedezte és nyomtalanul elpusztulni nem hagyta az őssálat, valamint az ősemlék és az újabb elődök elpusztulni, hanem az E. M. E.-től kérte ezeknek felülvizsgálását s az utánuk való továbbkutatást. Az ásatás keresztülvitelében a támogatásáért és több tárgynak az E. M. E. számára ajándékozásáért az Egyesület hálája jeléül Ziegler Albertet alapító tagjává választotta.

A régészeti ásatás tudományos leírását az ásatást vezető Herepei János archeológus most végzi. Ennek befejezése után az ásatással előkerült, valamint ajándékozás folytán kapott tárgyak az E. M. E. Érem- és Régiséggyűjtő fogják gyarapítani.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

természettudományi szakosztályának közleményei

DR. SZÁDECZKY GYULA

szakosztályi elnök.

SZERKESZTIK:

1933.

DR. BALOGH ERNŐ

szakosztályi titkár.

Az érces telérek mikroszkópi vizsgálata.

Mint a természettudományok minden ágában, úgy a legfiatalabban, a geológiában is, az igazi fejlődés a műszereknek a tökéletese-
désével állott be.

Még jól emlékezetünkben élnek a mikroszkópi kőzetvizsgálatok-
nak kezdő lépései, a szerény és primitív tapogatódzások. De még is
csak sok addig hipotetikus problema nyert lassacskán megoldást s azt
lehet mondani, hogy egy évtized e téren tökéletest tudott létrehozni.
A vékony kőzetesiszolatok vizsgálatával újabb meg újabb gondolatok
merültek fel s az eddig csak kémiai vizsgálatokra támaszkodó kutatás
a látást is felhasználta az anyagok felismeréséhez. Csak az érces egyes
fajtái: az átlátszatlan u. n. opak ásványok keringtek nagy bizonytalan-
ságban a bányageológiai kutatások nagy kárára.

Az ércutatás jó sokáig csak az ásványi tartalom vegytani ismer-
retére szorítkozhatott s csak a jelen század elején indulhatott igazi
fejlődésnek, amikor a mikroszkóp bevonult a vizsgálati eszközök
sorába.

E fiatal kutatási ág fejlődésének a tárgy gyakorlati jelentősége
adott nagy lökést. Sajnos, a megalapozáshoz szükséges bő adatgyűj-
tést a világháború kitörése megakasztotta s a kiforrásnak indult kuta-
tási módszer kialakulását egy kissé visszavetette. Az egyéni biztonság
hiánya, a feldult munkahelyek, a lerongyolódott idegek, valamint a
vizsgálati eszközök borzasztó nagy árai nem voltak alkalmasok egy új tudomá-
nyág fejlesztésére. Nagy hátrányára volt a fejlődésnek a nemzetek
háborús izoláltsága, mely nem engedte meg annak a pár kutatónak sem
az összeköttetését, kik egymástól elszigetelten, fölösleges energiapazar-
lással dolgoztak a módszer megalapozásán.

A háborús világfeszültség megszűntével annál gyorsabb volt aztán
a haladás. E kutatások nagy gyakorlati jelentősége hamar az érdek-
lődés központjába tolta a kérdést s ma már igazi modern bányageo-
ológiai vizsgálatot mikroszkópi kutatás nélkül el sem tudunk kép-
zelni.

Az opak ércmikroszkópi vizsgálatokra önkéntelenül is a kohászat
gyakorolta a legnagyobb hatást. Az ott jól bevált metallografiai mód-
szere, a csiszolt fémlapoknak ráeső fényben való vizsgálata adta meg
a gondolatot az átlátszatlan ásványoknak is a kutatására.

A csak egy oldalon lecsiszolt ásványoknak a megvizsgálására a
rendes mikroszkópokat csak úgy használhatjuk, ha a csiszolt ásvány-
felületet felülről vagy oldalról meg tudjuk világítani. Érdekes képet
nyújt egy ily módon megfigyelt kevert érces felület. De már itt a

kezdődő vizsgálatoknál egy nagy nehézség merült fel. A felülről megvilágított csiszolatban az egyszerű ásványokat (arany, pirit, kalkopirit, stb.) egymás mellett nehéz volt megkülönböztetni. Szükség volt ezért itt is a petrográfiában alkalmazott mikrokémiai eljárásokhoz hasonlóan kémiai reagensekhez fordulni.

Az ily módon kapott szindiferenciák olyan frappáns eredményeket váltottak ki, hogy az ércutatások úgy gyakorlati, mint tudományos problémái is egészen új útra kezdenek áttérni.

Éppen azért szükségesnek találjuk, hogy ezt a nálunk kevésbé ismert módszert legalább főbb vonásokban mi is megismerjük.

Atlátszatlan (opak) anyagok vizsgálatáról lévén szó, nem szükséges mindkét oldalon csiszolt vékony preparátumot készíteni, mint a rendes petrográfiai vizsgálatoknál. Megelégszünk csak egy csiszolt lap előállításával s a vizsgálandó darabot egy üveglapocsára úgy ragasztjuk fel üvegező kitt segítségével, hogy a csiszolt lap felül s a mikroszkóp tárgy asztalával párhuzamosan fekdjék (azaz a tartó üveglappal párhuzamosan).

A csiszolat vizsgálata történhetik rendes mikroszkóppal is, főként ha megelégszünk kisebb nagyítással; ekkor az ablaknál vagy más fényforrásnál úgy helyezkedünk el, hogy oldalt a fénysugarak ráeshessenek a csiszolatra.

Nagyobb nagyítás alkalmazásánál a csiszolathoz közeledő objektív elzárja az oldalról jövő fénysugarakat s így a látómező elsötétedik. Ilyen esetben segédeszközökül mesterséges megvilágításról kell gondoskodnunk.

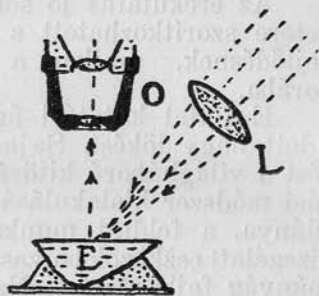
Egyszerű módon, egy kis próbálgatással, gyűjtőlencse segítségével, oldalról vetíthetjük be a fénysugarakat. (1-ső kép.)

Újabban már egyes mellékkészülékeket hoznak forgalomba, melyek be kombinálhatók a rendes mikroszkópba is. Ezek az ú. n. vertikál-illuminátorok többfélék. Legegyszerűbb az okulár alatt használt betét, mely az oldal elhelyezett kis ablakán domboru lencsével összegyűjti a fénysugarakat s azokat a tubus közepén 45° szög alatt elhelyezett átlátszó, de tükrözőlap segítségével levetíti az objektívén keresztül a csiszolatra s így azt megvilágítja. (2-ik kép.) Ilyen a szerző által használt készülék is, a Reichert gyártmány. Fent rajzoló okulárral van felszerelve.

A Leitz cég ezt az ötletet az objektív alatt alkalmazza, de természetesen ez csak kis nagyításnál használható. (3-ik kép.)

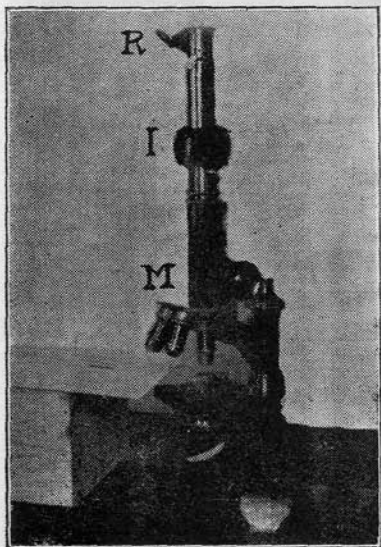
Ilyenszerű készülékeket majdnem mindenik mikroszkópgyár hozott már forgalomba.

Legtökéletesebb munkát azonban a fémcsiszolatok vizsgálatára használt u. n. metellografiai mikroszkóppal lehet végezni, mely még fényképezőkamrával is fel van szerelve. (4-ik kép.) Ezek azonban olyan

1. Gyűjtőlencsével oldalról megvilágított csiszolat rendes mikroszkóp alatt. (O = a mikroszkóp objektíve. L = világitásra szolgáló lencse. E = ércsiszolat.)

drágák, hogy csak jól ellátott laboratóriumok szerezhetik be maguknak. Különböző ahány gyár, annyiféle típust hoz forgalomba s így gazdag választék áll a kutató rendelkezésére.

2. A szerző által használt közönséges mikroszkóp. (M) Reichert gyártmányú illuminátorral (I) felszerelve és rajzoló készülékkel (R).

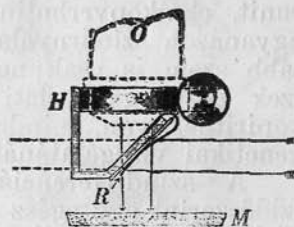
tározási alapul szolgál, azonban az egy szintpushoz tartozó ásványok felismerése roppant nehéz és sok esetben lehetetlen is. A vizsgálatoknak e ponton való fennakadása vezetett a kémiai reagensek alkalmazásának a gondolatára. A csiszolatra cseppentett vegyszer ugyanis az ásványok különböző vegyiösszetétele szerint más és más újabb vegyület keletkezésére ad alkalmat, amelyek legtöbbször különböző színű csapadékok alakjában jelentkeznek az illető ásvány felszínén. Ily módon egy vékony futtatási színhártya keletkezik, mely a lassankénti vastagodást még ugyanazon ásványnál is az egész színskála fokozatos váltakozása árulja el a mikroszkóp alatt. Pl. a pyrrhotin a ciánkálium koncentrált oldatának a hatására nagy gyorsan narancsvörös, aztán vörös, kék, végre kékes-zölddel mint végleges jellemző futtatási színnel állandósul meg. Ugyanekkor az esetleg a csiszolatban mellette levő kalkopirit nem festődik meg. Ha azonban még pirit is van mellettük, úgy a pirit marad színeződés nélkül, míg a kalkopirit bronzbarna lesz.

A vegyszerekkel előidézett színezés gazdagabb érkeveredés esetén

A jól megvilágított nyers csiszolat igen érdekes tarka képet mutat a mikroszkóp alatt már az első tekintetre is. A főként eleinte fátyolozottnak (szürkés) látkozó hatást eltüntethetjük, ha a csiszolatot megnedvesítjük vagy sokáig tartó vizsgálatnál cédrusolajjal kenjük be s a gyors elpárolgás, illetve beszáradás megakadályozására vékony fedőlemezzel borítjuk be.

A különböző ásványok feltűnően elütnek egymástól a csiszolás által keletkezett reliefükkel. A keményebbek gyakran kidomborodnak, a lágyabbak pedig homorú felszínűek lesznek s így az összkép egy finom dombormű hatását kelti. A ridegebbekből kitörő apró elemi kristályok ripacsossá teszik az illető ásvány csiszolt felszínét. Ily módon részleteiben, mint látjuk, minden különösebb kezelés nélkül is már igen sok megfigyelni való jellemző adat akad.

További vizsgálatnál az ásványok természetes színkülönbsége is jó meghatározási alapul szolgál, azonban az egy szintpushoz tartozó ásványok felismerése roppant nehéz és sok esetben lehetetlen is. A vizsgálatoknak e ponton való fennakadása vezetett a kémiai reagensek alkalmazásának a gondolatára. A csiszolatra cseppentett vegyszer ugyanis az ásványok különböző vegyiösszetétele szerint más és más újabb vegyület keletkezésére ad alkalmat, amelyek legtöbbször különböző színű csapadékok alakjában jelentkeznek az illető ásvány felszínén. Ily módon egy vékony futtatási színhártya keletkezik, mely a lassankénti vastagodást még ugyanazon ásványnál is az egész színskála fokozatos váltakozása árulja el a mikroszkóp alatt. Pl. a pyrrhotin a ciánkálium koncentrált oldatának a hatására nagy gyorsan narancsvörös, aztán vörös, kék, végre kékes-zölddel mint végleges jellemző futtatási színnel állandósul meg. Ugyanekkor az esetleg a csiszolatban mellette levő kalkopirit nem festődik meg. Ha azonban még pirit is van mellettük, úgy a pirit marad színeződés nélkül, míg a kalkopirit bronzbarna lesz.

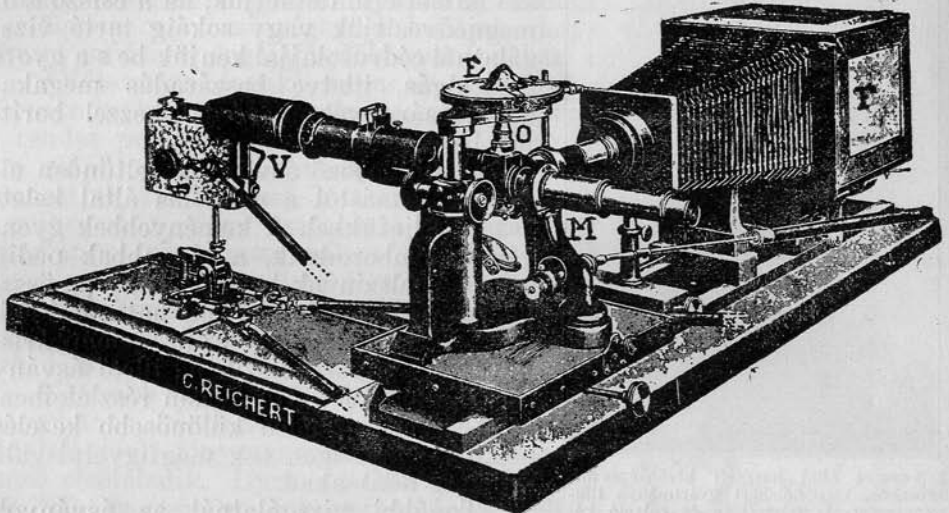

3. Az objektívire rászertelt Leitz-féle illuminátor. (O = objektív, H-R = az üveglapocskát tartó illuminátor, M = ércsiszolat).

a színeknek orgiáját hozza szemünk elé s valóságos festői hatást kelt a tarka keleti szőnyeghez hasonló színpompa.

Azonban nemcsak maga a színeződés ad értékes adatokat, hanem a színeződés időtartama is sok megkülönböztetési vonást nyújt a reakció lefolyásának állandó megfigyelése alkalmával.

A festési eljárás fontosságát az ércvizsgálatoknál legjobban mutatja a sok sárga színű ásványunknak nehéz meghatározása egy érc-

4. Reichert-féle nagy ércvizsgáló mikroszkóp.

(M = a tulajdonképeni mikroszkóp, V = világítókészülék villanylámpával, F = fényképezőgép, O = objektív, E = Ércsiszolat.)

keverék esetén (arany, millerit, pirit, markazit, kalkopirit, barnhardit, linneit,¹ cuban, polydimit,² troilit, sternbergit, haucheocornit, barracanit, chalkopyrrhotin, castillit). Ezeket a mikroszkóp alatt közel ugyanazon színárnyalattal mutakozó ásványokat még a leggyakorlottabb szem is csak nehezen tudná egymástól megkülönböztetni. Bár ezek közül gyakorlati jelentősége inkább a pirit, markazit és a kalkopiritnek van, mindazonáltal e három főlismerése is az érctelepek genetikai vizsgálatánál óriási jelentőséggel bír.

A színdifferenciákat szolgáltató futtatási színek előidézésére ezidőszert egy egész sereg kipróbált vegyszer áll rendelkezésünkre, a közönségesen használt savakon kívül is. Ilyenek pl. kaliumbromát³, 3%-os ezüstnitrát, 1%-os aranyclorid, conc. ciánkálium, conc. rézgálic oldat, stb.

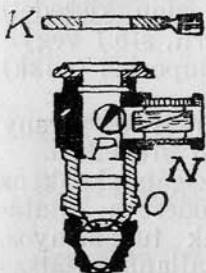
Az átlátszó kőzetesiszolatoknál oly fontos szerepet játszó polarizált fényben való vizsgálatok újabban, főként mióta Koenigsberger kezde-

¹ Ez ugyan vöröses ezüstfehér, de rendszeren sárgára van befuttatva.

² A friss felszín szürke, de hamar megsárgul.

³ *Bányai J.*: Botes bánya. Bány. Koh. Lapok, 1919.

ményezése révén az érceknél is jelentős tért kezdenek hódítani. Ehhez azonban nikollal felszerelt illuminator szükséges. Analizatorul a tubusba betolható 3.75 mm. vastagságú kvarclapocska szolgál. (5-6-ik kép.)

5. Polarizáló készülékkel felszerelt illuminator. (O = objektív, P = csiszolatot megvilágító üveg hasáb, N = nikol, K = kvarc-lapocska.)

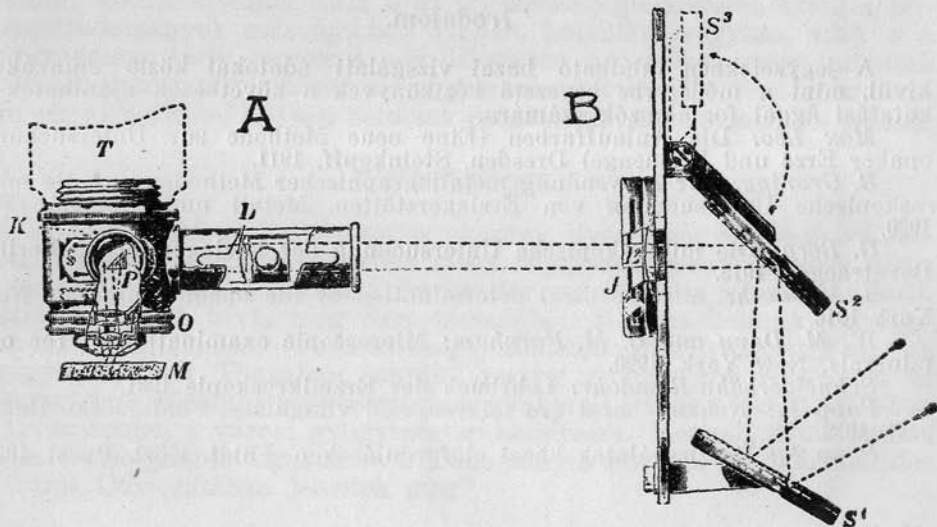
A mikroszkópnak az érevizsgálatokba való bevonása rendkívül sok gyakorlati kérdés megoldását tette lehetővé.

A bányaeértékelési, becslési eljárásoknál a felszínhez közel kapott telérrészletek mikroszkópi ásványanalízise érdekesen világítja meg a mélységbeli s még fel nem tárt zóna ásványi összetételét (genézis).

Sok bányajogi esetben árulta el a mikroszkópi vizsgálat pl. az aranybánya vásárlásnál döntő szerepet játszó próbákba becsempészett aranyzemesék igazi eredetét. Volt eset, hogy az arany nagyszerűen mutatta a reszeléssel nyert spirális alakot. (Sőt az is megtörtént, hogy nagy ügyetlenül aranyozott ezüst tárgyról reszeltettek le.) Más esetben meg a robbantásba a lópor utján becsempészett aranyzemesék nyertek

jellegzetesen lelapított alakot.

Az ércfeltárási, feldolgozási módszerek megválasztásánál is az érc mikroszkópi vizsgálata adhat igazi útmutatást.

6. Az előbbi (A) külön megvilágító készülékkel (B).

E módszerek érdekes tudományos eredménye volt a sohlandi nikkel ércnek az ú. n. pentlanditnak is a felismerése. Kitűnt ugyanis Max Leo vizsgálataiból, hogy az nem tarthat igényt önálló ásvány névre, mivel tulajdonkép a pyrrhotin, linneit, polydimit és kalkopiritnek mechanikai keveréke.

Hazai vizsgálatoknak köszönhető,⁴ hogy az arany genezisének egyik oly sokáig kritikus szerepet vívő kérdése megoldáshoz jutott. Jó ideig feküdte meg a bányász köztudatot az u. n. tüzi arany fogalma. Ugyanis azt tartották s tarják még ma is sok helyen, hogy az anyakőzetnél zúzással, foncsorozással, tehát mechanikus módon kiszedett aranysemenként kívül a telérek érceiben (pirit, kalkopirit, stb.) vegyileg kötött arany is van, amelyet az ezeket alkotó u. n. színporból (slikk) csak kohósítás útján lehet kivonni.

A mikroszkóp mutatott rá, hogy ilyen esetekben is az arany mint terméсарany (szabad arany) ül benne a pirit apró üregeiben.

E pár adatból is látható, hogy a mikroszkópi vizsgálatoknak az ércekre való kiterjesztése s e módszernek állandó fejlődése a kutatóknak hatalmas új területét tárja fel, mely nemcsak tudományos, hanem gyakorlati szempontból is sok eddig megoldhatatlannak látszó kérdésünkre derített fényt. Az így felmerült újabb szempontok egyben figyelmeztetnek arra, hogy az eddig nagyon „jólismertnek“ tartott érces területeink is újabb feldolgozásra, illetve revízióra szorulnak.

Bányai János.

Irodalom.

A jegyzetekben található hazai vizsgálati adatokat közlő munkákon kívül, mint a módszerbe bevezető kézikönyvek a következők ajánlhatók e kutatási ággal foglalkozók számára.

Max Leo: Die Anlauffarben (Eine neue Methode zur Untersuchung opaker Erze und Erzmenge) Dresden, Steinkopff, 1911.

B. Granigg: Zur Anwendung metallographischer Methoden auf die mikroskopische Untersuchung von Erzlagertstätten. Metall und Erz 1915, 1916, 1920.

G. Berg: Die mikroskopische Untersuchung der Erzlagertstätten. Berlin, Borntraeger, 1915.

J. Murdoch: Microscopical determination of the opaqua minerals New York 1916.

W. M. Davy and C. M. Farnham: Microscopic examination of the ore minerals. New York, 1920.

Schneiderböhn-Ramdohr: Lehrbuch der Erzmikroskopie 1931.

Papp F.: Néhány hazai érc mikroszkópi vizsgálata. Földt. Közl. Budapest, 1932.

Papp F.: Ércvizsgálatok hazai előfordulásokon. Földt. Közl. Bpest. 1933.

⁴ *Bányai J.:* Aranytartalmú ércstelérek mikr. vizsg. Földt. Közl. Bpest. 1919. — *Bányai J.:* Az aranyosbányai kontakt területről. Földt. Közlöny Bpest. 1919. — *Bányai J.:* Mikroszk. ércételér vizsg. Verespaták vidékéről, Erdélyi Múzeum Kolozsvár. 1930. — *Bányai J.:* Botes I. c.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

Orvostudományi Szakosztályának Közleményei

DR. VERESS FERENC
szakosztályi elnök

SZERKESZTIK
1933.

DR. KOLESZÁR LÁSZLÓ
szakosztályi titkár.

Erdély gyógyszerész-polgármesterei, szenátorai, országgyűlési képviselői és természetbuvárai.

A gyógyszerészet történetében megörökítve találjuk azoknak a kiváló gyógyszerészeknek neveit, akik világhírneket gyógyszerészeti laboratóriumukban alapozták meg, s az „isteni szikrától“, az ingeniozitástól, adott eszméiket továbbfejlesztve a tudományos kutatás és felfedezések messzegördülő útjára indították. Ezek a legkiválóbbak. De ezeken a keveseken kívül voltak olyan kiváló kutatóink is, akik nagy nevüket a tudomány vagy a művészet szolgálatában érték el. Nem váltak ugyan világhírűekké, de mégis jeleseinknek vallhatjuk őket. Ilyen gyógyszerész-kiválóságokat majdnem minden nemzet történetében találhatunk. Voltak olyanok, akik a gyógyszerészfoglalkozáson kívül a természettudományok más ágaiban (fizika, botanika, vegytan, stb.) s a szépirodalom terén szereztek elévülhetetlen érdemeket, vagy alkottak maradandó műveket; mások a gyógyszerészet tekintélyét a társadalomban vagy a politikai életben nemcsak öregbíteni, hanem emelni is tudták.

Vette György.

A régi időkben Erdélyben is akadtak ilyen gyógyszerész-kiválóságok. A szebeni városi levéltárban talált feljegyzés¹ szerint Szeben város tanácsa 1670. körül a városi gyógyszerész vezetőjére a jeles botanikust, *Vette Györgyöt*, hívta meg Németországból. E híres botanikus-gyógyász Graudenzben (Poroszország) született 1645. október 3-án. A gyógyszerészetet Thornban tanulta, melyet azután Fraunstadtban és Danzigban a királyi gyógyszerészeti iskolában gyakorolt.² Innen került 1672-ben Nagyszebenbe, a városi gyógyszerész vezetésére. Meghalt 1704. június 11-én. Vette jeles botanikus volt. Tudományos munkái az *Ephemerides Naturae Curiosum*ban jelentek meg.³

¹ *Herbert*: Polgármesteri számadás, 24. l.

² *Joseph Trausch*: Biographie-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen. Kronstadt, 1871. III. 457. l.

³ *Observationes* 170. címen: *De draconibus Transylvaniae, eorumque dentibus*.

Observationes 171. *De aquis ardentibus Transylvaniae, I. A. IV. és V.*

Observationes 239. An. VI. és VII.: *De luxuriantibus quidam Transylvaniae plantis. Mastago puta fasciata: primula veris fasciata & Ranunculo fasciata.*

Erdély növényflóráját tanulmányozta és értékes megfigyeléseit a legkiválóbb folyóiratokban közölte. Az 1652-ben alakult első tudományos társulat, az „Academia naturae curiosorum“, kezdettől fogva méltatta a tudós magyar orvosokat, aminek egyik példája volt, hogy 1682-ben orvostagjai közé választotta a többek között Vette Györgyöt is.⁴

Maucksch Tóbiás

kolozsvári gyógyszerértulajdonos, 1790–1794-ik években Erdély szenátora.

Erdély politikai életére és művelődésére az országgyűlések tartása nagy befolyással volt. A tanácskozások nyilvánossága, az egész országból egybegyűlt értelmiség, a követi sérthetatlenség s a szólásszabadság nagy erőt képviselt s nagy tekintélyt adott a diétára megválasztottaknak. Nem csoda, hogy az országgyűlések helyének kijelölésénél különösen két város, Nagyszében és Kolozsvár, erős versenyre kelt.

Kolozsvár követei 1794-ben Maucksch Tóbiás gyógyszerész és Ágoston Márton voltak. A királyi kormányzék első ülészakára 1790 dec. 12-től 1791 aug. 9-éig Lukács Józsefet, Barta Mózeset és Maucksch Tóbiás kolozsvári gyógyszerészt választották meg követül. Az utóbbi 1792-ben is nyert ilyen megbízást.

A gyűlésnek Kolozsvárt tartása nemzeti öröm volt a városra nézve. Ez abból is kitűnik, hogy az országgyűlés tagjait a polgárok és mánások egy éven át ingyen szállásolták el. Maucksch Tóbiás, a privilegizált gyógyszerész, ahogy magát nevezni szokta, messze földről származott Erdélybe. Mikszáth Kálmán híres magyar író neje szintén Maucksch leány volt. A *Visszaemlékezéseim* című művében számol be a Maucksch család eredetéről és történetéről. Szerinte édes atyja elődei, a Mauckschok, az 1500-as évek vége felé jöttek Szászországból a Szepességbe, ahol 1635-ben magyar nemességet nyert a család. Mikszáthné dédatyja, Maucksch György, Nógrád megyében telepedett meg, a család másik ága pedig Erdélyben keresett boldogulást.

Az Erdélybe származott Maucksch nemcsak kitűnő gyógyszerész és igen gondos családapa volt, hanem Kolozsvár város egyik legjobb módu polgára s e mellett kiváló politikusa is. Gyógyszerész-kiválóságára utal többek között a tőle hátramaradt gyönyörű könyvtár, a gyógy-

Maucksch Tóbiás

⁴ *Veszprémi*: IV., 59–64. l.

szertári helyiségben még ma is látható művészi falfestményei és fia okulására írt instrukciója.⁵

A gyógyszerertár főnöki szobájában levő freskót Csikszentmártoni

Falfreskó a főnöki szobában.

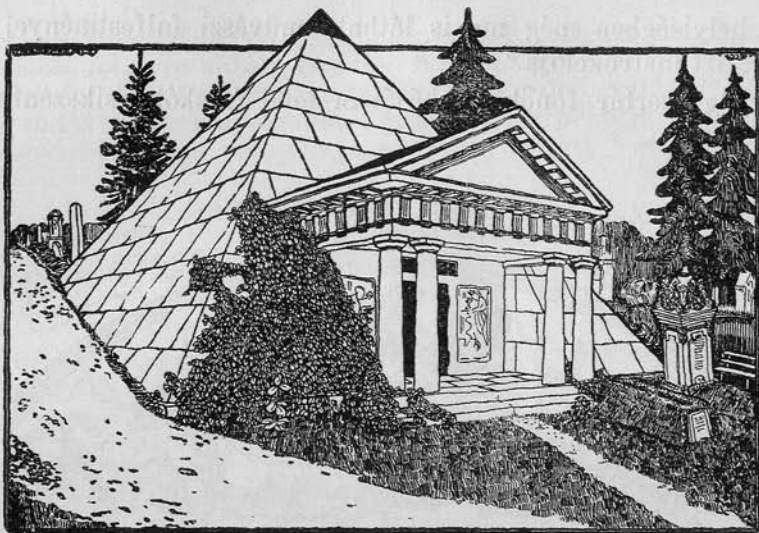
Szabó Sándor okl. gyógyszerész, a Hintz gyógyszerertár kiváló gondnoka, rajzolta le. Szövege a következő:

DIVINA FAVENTE CLEMENTIA
EXTRUI CURAVIT
TOBIAS MAUKSCH APOTHEKER PRIVILEGIAT
ANNO MDCCLCVI DUM
VIX EXPECTATOS DUXIT BONA CAUSA
TRIUMPHOS

Nagy befolyása révén Mauksch Kolozsvárt még egy gyógyszerertár-jogosítványra is tartott igényt. Ezt meg is kapta, de felállítását a bekövetkezett halála megakadályozta. Ekkor a jogot Kolozsvár tanácsa másnak adományozta.⁶

⁵ Egész terjedelmében közölte *Dr. Orient Gyula: Gyógyszerészi Múzeum. Kolozsvárt, 1918. 244—300. lap.*

⁶ *Dr. Orient Gyula: Erdélyi és bánáti gyógyszerészet története. Kolozsvár, 1926. 200. lap.*

Mauksch Tóbiás gyógyszerész nyugvóhelye a kolozsvári házsongárdi temetőben. A kripta előtti márványoszlop egyik oldalán egy gyógyszerészmozsár, a túloldalon a következő felírás olvasható:

1802
 MEMORIAE
 TOBIAE MAUCKSCH
 VICIS PHARMACOPOLAE
 SENATORIS
 ECL. EVANGEL CURATORIS ETC.
 XXXI Jan. Anno MDCCCII
 ANNOS LXXV

Frederich Kladni.

Valószínűleg gyógyszerész-fizikus volt. A csehországi Kladnóról származott Erdélybe s itt, tudomásom szerint, a nagyszebeni Korona gyógyszerertárban működött. E kiváló gyógyszerész azért érdemel külön említést, mert ő készítette részben a gyógyszerertárak részére is a pontos hőmérőket, fajsúlymérőket és egyéb fizikai eszközöket. Egyik épségben maradt eszköze, egy mustmérő, az Erdélyi Múzeumban van s rajta a következő fölírás olvasható: „Mostmesser, nach procenten des Zuckergehaltes. Construirt bei 14. R. T. Verfertigt von Friedrich Kladni. 836.“

Meissner Paul Traugott.

1778 március 23-án született Medgyesen. Meghalt 1864 július 9-én. Mint okl. gyógyszerész került fel Bécsbe, ahol 1815-ben hamarosan a politechnikum kémia tanára lett. Elméleti kérdésekkel foglalkozott s egy alkoholmetert szerkesztett. Főbb művei a következők: *Vorschläge zur Verbesserung pharmaceutischen Operationen*, Wien, 1814. *Die Aräometrie in ihrer Anwendung auf Chemie und Technik*, Wien, 1816. *Handbuch der allgemeinen und technischen Chemie*, Wien, 1819—1833. *System der Heilkunde*, Wien, 1832.

Dr. Hintz György.

Dr. Hintz György

A gyógyszerészet tudományos művelése Erdélyben a kolozsvári egyetemen a gyógyszerészeti mútan tanításával kezdődött, amikor Dr. Hintz György vegyészdoktor 1883-ban a gyógyszerészi mútan és vénykészítési gyakorlatok tanítására magántanári megbízást nyert az egyetemtől.

Hintz György Kolozsvárt 1840. szeptember 4-én született. Középiskolai tanulmányait a kolozsvári gimnáziumban végezte. Egyetemi tanulmányait a bécsi egyetemen kitűnő sikerrel fejezte be, ahol vegyészdoktorrá is avatták.

Gyógyszertára Kolozsvár legjobban vezetett gyógyszertárainak egyike volt. Egyetemi előadásait nagy buzgalommal és széleskörű tudással látta el. 1890. február 20-án meghalt s egyetemi katedrája, a gyógyszerészhallgatók e fontos tantárgya, három évig ellátatlan maradt.

Dr. Hintz György gyógyszerész irodalmi munkássága az akkori idők viszonyaihoz mérten élénk és elég változatos volt. Így:

A morphiummérgezés törvényszéki vegyelemzése. Gyógyszerészi Hetilap, Budapest, 1871., 221. l. *Törvényszéki vegyelemzés phosphorra*. Gyógyszerészi Hetilap. Budapest, 1871, 221. l. *A gyógyszerészet múltja*. Vegytani lapok. Kolozsvár, 1882., 37.; 1883., 105. l. *Szemle a legutóbbi években feltűnt gyógyszerújdonságokról*. Vegytani lapok. Kolozsvár, 1886., 54., 1887., 12. l. *A Nerium Oleander szöveti szerkezetéről és alkotórészeiről*. Gyógyszerészi Hetilap. Budapest, 1897., 547. l. *Az illatszerekéről*. Gyógyszerészi Hetilap. Budapest, 1872., 263—458. l. *Szemelvények egy gyógyszerészi mútan köréből*. Gyógyszerészi Hetilap. Budapest, 1873., 902. l. *A saturatiokról, telítékekről*. Gyógyszerészi Hetilap. Bu-

dapest, 1883., 224—549. l. Vegytani lapok. Kolozsvár, 1883., 224. l. *A gyógyszerészi műtanból hirdetett első előadása.* Gyógyszerészi Hetilap. Budapest, 1884., 609—641. l. *Az infuzum laxativum inspissatumról.* Gyógyszerészi Hetilap. Budapest, 1885., 420. l. Vegytani Lapok. Kolozsvár, 1885., 55. l. *A gyógyszerész hivatása, mint közegészségügyi szakközeg.* Gyógyszerészi Hetilap. Budapest, 1885., 567—583. l. *Emlékezéséd Bernády Dániel marosvásárhelyi gyógyszerész fölött.* Gyógyszerészi Hetilap. Budapest, 1886., 384—397. l. *Gyógyszerészi Hetilap 25 éves jubileuma.* Vegytani Lapok. Kolozsvár, 1887., 45. l.

Wolff Gábor.

Wolff Gábor 1811. április 7-én született Köhalomban. Atyja jó módú nagykereskedő beletörődött abba, hogy a város szász lakossága a „Farkas” családi nevét következetesen „Wolff”-ra fordította, s ez azután rajta is maradt. Elemi iskoláit a brassói katonai finevelő intézetben, gimnáziumi tanulmányait pedig Nagyszebenben végezte. 1827-ben gyógyszerészgyakornok lett Ungár József fogarasi gyógyszerésznél. Gyógyszerési oklevelét a budapesti egyetemen 1834-ben nyerte el. 1840-ben Kolozsvárt a Schmidt Adám gyógyszertárát vásárolta meg s öccsével, Jánossal együtt vezette. 1856-ban Tordán gyógyszerértári jogosítványt nyert s öccsétől megvált. A magyar szabadságharc idején, 1848-ban, régi magyar „Farkas” családi nevét ismét felvette, de az akkori tüzzel-vassal németesítő abszolutizmus ismét a Wolff név viselésére kényszerítette.

Már iskolai tanulmányai során kitűnt szorgalma és tehetsége. Mint önálló gyógyszerész a természettudományoknak nemcsak igazi istápolója volt, hanem a kémiának s különösen a botanikának ritka művelője lett. Brassai Sámuellel és dr. Joó Sándorral Kolozsvár környékének flóráját gyűjtögette és a növények etimológiáját ápolta. A legkiválóbb külföldi botanikusokkal állott élénk levelezésben, cserepéldányok szorgalmas küldözgetésében. Ez időben volt (1852.) Haynald bíboros Erdély püspöke, aki maga is szenvedélyes botanikus lévén, nemcsak élénk levelezést tartott Wolff tordai gyógyszerész-botanikus-sal, hanem egymás gyűjteményét is kiegészítették egyes növényritkaságokkal. Haynald püspök, amikor Tordán bérnállást végzett, Wolff gyógyszerész-botanikusnál is látogatást tett. A tordaiak a püspök tiszteletére nagy bankettet rendeztek, amely éjjelutánig is eltartott. A két botanikus szívélyesen búcsút vett egymástól s lakásukra tértek. Alig feküdt le Wolff gyógyszerészünk, amikor megszólal a gyógyszertár csengője. A gyógyszertár ajtaján a püspök huszárya lépett be s recipét nyújtott át a meglepett segédnek. A segéd elolvasta ugyan a receptet, de abból bizony egy szót sem értett, legfőlebb annyit, hogy azt bizony maga a püspök úr írta. Mit tehetett egyebet, felköltötte főnökét s kezébe nyomta a receptet. Wolff elolvastván a recipét, a segédet nyugalomra küldte, maga pedig az íróasztalhoz sietett, ahonnan két darab ropogós száaszt vett ki és azt módjával pordobozba tette. Még ostyát is mellékelte hozzá, s azzal a megjegyzéssel adta át a huszárnak, mondja

meg a méltóságos püspök urnak, hogyha nem használna az orvosság, szívesen megrepetálja. A recipe, melyre Wolff uram az orvosságot kiszolgáltatta, a következőképen szólott:

Rp.

Notam austriacam

D. Cito.

No. C. C.

dr. Haynald.

A püspöknek a szállodai számla kiegyenlítésére nem volt elegendő pénze, így segített tehát magán.

Wolff jeles botanikus buzgó kutatásainak elismerése nem maradt nyomtalanul. 1834-ben a Kir. Magy. Term. Tud. társulat, 1848-ban a Stettini „Entomologie Verein“, 1849-ben a „Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften“, 1858-ban a bécsi „Zool. bot. Gesellsch.“ rendes tagjává, a „K. u. Kl. geolog Reichanstalt“ pedig 1859-ben levelező-tagjává választotta. Ritka szerénységgel párosult munkástevékenységének 1892. január 29-én történt elhalálózása vetett véget.

Számos ritka növény ismertetése és elnevezése az ő nevéhez fűződik, több növényt az ő nevééről neveztek el.

Botanikai dolgozatai közül a legismertebbek a következő folyóiratokban vannak megörökítve: *Serratula Wolffii Andraeae*. Bot. Zeitg. XII. 321, 1855. *Achlea Wolffii Schur op. Janka*. Ost. bot. Zeitschr. IV, 403, 1854. *Adonis librida Wolff*. Verh. d. Siebenbürg. nat. Ver. VIII, 20, 1857. *Chenopodium Wolffii*. Természettud. Közl. III, 164., 1879.

A botanikai tudományok művelését fia, Dr. Wolff Gyula, folytatta, aki Kolozsvárt 1844. április 14-én született. Elemi, valamint középiskoláit ugyancsak Kolozsvárt végezte, gyógyszerésztanulmányait pedig a bécsi egyetemen, ahol 1866-ban magister der Pharmacie, 1867-ben pedig doctor der Chemie lett. Kémiai tanulmányait 1868-ban továbbfolytatta Heidelbergben, ahol a híres Bunsen laboratóriumában dolgozott. Szorgalmas hallgatója volt Helmholtz, Kirchhoff, akkori világhírű tudósoknak. 1921-ben halt meg.

Róla van elnevezve: *Dianthus Wolffii Janka*. Herb 1885. *Potentilla Wolffiana Siegfr.* Exs. Potent. spont. cult. H. Siegfr. ext. 334. *Potentilla tuberosa J. Wolff*. Exs. Pot. spont. cult. H. Siegfr. exs. 1914 (1891). *Lappa crispa J. Wolff*. Exs. Herb. 1904.

Telegdi Roth Pál.

Roth Pál valószínűleg közeli rokonságban volt a dési gyógyszerésznek, Joh. L. Roth Benjaminsnak, aki után a jól menő gyógyszerháron kívül számos kézirat s gyógyszerészi manuálék maradtak fenn. Roth Benjaminstól való a „Die pharmaceutische Chemie“ című kézirat valószínűleg egyetemi tanulmányai idejéből. Legalább erre vall a kézirat széljegyzete „ab. 23. oct. 803. Joh. L. Roth Benjamin, Dés.“

A Roth familiát II. Rákóczi György erdélyi fejedelem nemesítette. A család majdnem minden tagja orvos vagy gyógyszerész volt. Ebből a

családból származott Roth Pál is, akinek nagyapja a „vörös-csákós huszároknál“ mint kirurgus Bécsben állomásozott. Később nyugalomba vonult és Désen vállalt mint bányaeorvos állást. Három fia volt, akiket

Roth Pál, dési gyógyszerész és a város polgármestere

gyógyszerészeknek nevelt. Egyik, ugyancsak Pál nevű gyógyszerész fiának volt a gyermeke Roth Pál, akiről megemlékezünk.

Telegdi Roth Pál Désen született 1826-ban. Középkolai tanulmányait a nagyenyedi kollegiumban végezte (1834–1843.), majd nagybátyja dési gyógyszertárába került gyakornoknak. Résztvett a szabadságharcban. Egyetemi tanulmányait a bécsi egyetemen végezte. 1852-ben a bécsi tartózkodása alatt rokonával, Telegdi Roth Augusttal, olyan politikai mozgalmakba avatkozott, amelyeknek célja a magyarok és szászok helyzetének könnyítésére irányult. 1854-ben nőül vette bádoki Soós Károly erzsébetvárosi gyógyszerész Amália leányát, s ugyanakkor átvette a dési gyógyszertárt. E gyógyszertár akkoriban nagy forgalmu volt. Roth ezenkívül élénk gazdálkodást is folytatott s a közügyekben is mértékadó szava lett. 1871-ben Dész város polgármesterévé választják, s nemsokára egész Erdélyországban nagy híre lett. A polgár-

mesteri széket élete végéig megtartotta. Halála után a város halából az egyik utcát az ő nevééről nevezte el. Arcképét a városháza díszterme még ma is őrzi. Az 1830-as években két cikluson át volt országgyűlési képviselője a városnak.

Ritka lelkes gyógyszerész volt. Az ő gyógyszertárában kezdte tanulmányait két gyógyszerész fia mellett dr. Illosvay Lajos budapesti műegyetemi tanár, akinek nevét világszerte ismerik. A dési gyógyszertár most unokája, Ballai Krémer Lajos, birtokában van, akitől ezen adatok is származnak.

Placsintár Dávid.

Született Szamosújvárt 1826. október 10-én. Középiskoláit Kolozsvárt végezte, amikor is atyja, Placsintár Quotian, Szentháromság-hoz címzett gyógyszerertárába került gyakornoknak, majd a bécsi egyetemen 1851-ben gyógyszerész oklevelet nyert. Édesatyja szintén a bécsi egyetemen végezte tanulmányait, ahol gyógyszerészi oklevelet kapott 1819-ben. Gyógyszerertárát egész haláláig maga kezelte. Különködő volt az öreg úr, reggelenként az Off. Rákoziánumot imádkozta, halála után pedig 300 drb. különféle színes mellény és néhány száz felbontatlan levél maradt utána. A levélíráshoz is mindig csak lúdtollat használt. Fiát, Dávidot, Szamosújvár későbbi polgármesterét, gondos nevelésben részesítette, aki már gyermekkorában tökéletesen bírta a latin, görög és német nyelvet, sőt még a franciában is járatos volt, s emellett jól zongorázott is. 1870-ben a magyar természettudósok fiúmei tagjai közül néhányan Velencébe tettek kirándulást. Az örmények szent Lázár szigetére mentek, hogy az ottani eltemetett örményszerzetesek által emelt templomot és műemlékeket megtekintsék. Dr. Fuakudi Vilmos főpap, a társaság vezetője, kérdést intézett a társasághoz, ki tudná üdvözölni a papokat örményül. Placsintár Dávid jelentkezett egyedül, s olyan ékes örmény beszéddel köszöntötte az örmény szerzeteseket, hogy ezek meghatottságukban az egész társaságot ott tartották és bőségesen megvendégelték. Egy leánytestvére, Veronika, dr. Issekutz Adeotához, a marosvásárhelyi törvényszék elnökéhez ment férjhez, ennek fia, dr. Issekutz Húgó egyetemi m. tanár, lett később a kolozsvári egyetemi gyógyszerertár igazgatója. Placsintár Dávid keveset volt a gyógyszerertárban. A gyógyszerertárt régi, ki próbált segédjük, Hubonyi Pál, vezette 50 éven át. Többnyire kertészkedett, selyemhernyó-tenyésztéssel foglalkozott, oly sikerrel, hogy a bécsi kiállításon dícsérő oklevelet kapott. 1864-ben megnősült, nőül vevén Szilágyosomlyóról Danckai Pattantyús Ábrahám leányát, Polixénát. Két gyermeke volt. Egyik leánya dr. Turcsa János vezértörzsorvoshoz ment férjhez. Sarolta leánya pedig néhai Gajzágó Manó, Kolozsvár város egykori nagyhírű főügyészenek az özvegye. 1872-ben Szamosújvár városa polgármesterré választotta.

1817. aug. 17-én utazott keresztül Szamosújváron I. Ferenc császár és neje, akik a Placsintár és a Markovits családoknál voltak elszállásolva. III. Károly királytól 1737-ben magyar nemességet kaptak a Placsintárok, névszerint Lukács és Bogdán. Placsintár Dávid 1872-től 1901-ig, tehát harminc éven át Szamosújvár polgármestere volt, amely idő alatt több iskolát, kaszárnyát építtetett, számos jóléti intézményt létesített. Új szamoshidat készíttetett és eltörölte a hídvámokat. Megnagyobbíttatta a szamosújváriak büszkeségét, a híressé vált sétateret. Egyetemi hallgatók részére ösztöndíj alapítványokat tett. Legnagyobb érdeme azonban, hogy a város és az állam között több mint 100 év óta folyó pert a város javára dülőre vitte, s ezzel a ténykedésével a városnak mintegy millió

forint értékű vagyont szerzett. E vagyon kamata mentesítette sokáig a város polgárságát a pótdadó viselése alól. Igazgatótanácsosa volt az erd. róm. kath. Státusnak, a Szamosvölgyi vasútnak, a Szamosújvári Hitelbanknak, elnöke a Szamosújvári Társalkodó körnek, főgondnoka volt az örm. kath. egyháznak stb.

(Nits János szamosújvári gyógyszerész adatai.)

Dr. Orient Gyula.

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

Szerkeszti: DR. GYÖRGY LAJOS.

Az „Erdélyi Múzeum-Egyesület” kiadása.

1. Bass Károly: Reményik Sándor	40.
2. Páryan Bazil: A dákok Trójában	30.
3. Dr. Bitay Árpád: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében	30.
4. Dr. Bitay Árpád: A moldvai magyarság	40.
5. Szokolay Béla: A nagybányai művésztelep	40.
6. Dr. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben	40.
7. Dr. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1925. év	50.
8. K. Sebestyén József: A brassai feketem templom Mátyás-kori címerei	40.
9. Dr. Karácsonyi János: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez	50.
10. Dr. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen	50.
11. Dr. Tavasz Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése	40.
12. Dr. György Lajos: Két dialogus régi magyar irodalmunkban	60.
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere	50.
14. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. év	50.
15. Dr. Gyárfás Elemér: A Supplex Libellus Valachorum	50.
16. Rónay Elemér: Kemény János fejedelem halála és nyughelye	50.
17. Dr. György Lajos: Egy állítólagos Pancsántra-származék irodalmunkban	50.
18. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1927. év	60.
19. K. Sebestyén József: A középkori nyugati műveltség legkeleibb határai	60.
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI–XIX. századi kéziratok énekeskönyvei	50.
21. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év. Pótlásokkal az 1919–1928. évekről	50.
22. Dr. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben	50.
23. Dr. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái	50.
24. Dr. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásban	50.
25. Dr. Tavasz Sándor: Kierkegaard személyisége és gondolkozása	50.
26. Dr. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében	50.
27. Dr. Csúry Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról	50.
28. Dr. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében	50.
29. Dr. Teleki Domokos gróf: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története	50.
30. Dr. Hofbauer László: A Remény című zsebkönyv története (1839–1841)	50.
31. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év	50.
32. Dr. Gyalui Farkas: A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán	50.
33. Dr. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” e. regénye	50.
34. Dr. Temesváry János: Hét erdélyi püspök végrendelete	50.
35. Dr. Biró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében	50.
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe	50.
37. Dr. Kántor Lajos: Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalaktása érdekében	50.
38. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1930. év	50.
39. Dr. Balogh Arthur: A székely vallási és iskolai önkormányzat	50.
40. Dr. György Lajos: Eulenspiegel magyar nyomai	80.
41. Dr. Dömötör Sándor: A cigányok temploma	50.
42. Dr. Kristóf György: Bárd Eötvös József utazásai Erdélyben	80.
43. Dr. Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó története	50.
44. Dr. Kristóf György: Kazinczy és Erdély	50.
45. Dr. Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig	50.
46. Dr. Varga Béla: Az individualitás kérdése	80.
47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékirók	80.
48. Dr. Dömötör Sándor: Vida György facetiái	50.
49. Dr. Oberding József György: A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban	50.
50. Szabó T. Attila: Közép-szamos-vidéki határnevek	50.
51. Dr. Balogh Jolán: Olasz falfestmények Gyulafehérvárról	30.
52. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év	50.
53. Dr. Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben	50.
54. Dr. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai	50.
55. Dr. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795–1855)	50.
56. Dr. Kántor Lajos: Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben	80.
57. Dr. Tavasz Sándor: A lét és valóság	60.
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI–XX. századi helyneveinek ismeretéhez	60.
59. Dr. Imre Lajos: A falunévelés irányelvei	60.

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatalában, Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (volt Brassai-u.) 5. Az 1–10. szám elfogyott.

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XXXVIII.

1933.

Nouvelle série IV. n. 7—9.

Rédacteur: **LOUIS GYÖRGY**. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie.
Rédaction: Cluj, Str. Universităţii 10. Roumanie.

André Veress: Le comte Joseph Kemény (1795—1855.), IIIe et dernière communication.

Louis Imre: Les principes de l'éducation du village.

Ladislav Hofbauer: La Société Scientifique Hongroise de Transylvanie de Gabriel Döbrentei (1817—1821.).

RECUEIL DE DONNÉES. Le plan inconnu d'une académie de Gabriel Döbrentei. Publié par *Ladislav Hofbauer*.

LES NOUVELLES DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE. Le discours d'ouverture tenu par Alexandre Tavaszy, président de section. — Les mémoires du congrès ambulante de Baia Mare (Nagybánya) de la Société du Musée de Transylvanie. — Les fouilles archéologiques de la Société du Musée de Transylvanie.

LES COMMUNICATIONS DE LA SECTION DES SCIENCES NATURELLES DE LA SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE. *Jean Bányai*: Examen microscopique des veines métallifères.

LES COMMUNICATIONS DE LA SECTION DES SCIENCES MÉDICALES DE LA SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE. *Jules Orient*: Les maires-, sénateurs-, députés- et naturalistes-pharmaciens de Transylvanie.

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(SIEBENBÜRGISCHES MUSEUM)

XXXVIII. Band.

1933.

Neue Folge IV. No. 7—9.

Redigiert von **LUDWIG GYÖRGY**. Herausgegeben vom Siebenbürger Museum-Verein.
Redaktion: Cluj, Str. Universităţii 10. Rumänien.

Andreas Veress: Graf Josef Kemény (1795—1855.). III., abschliessende Mitteilung.

Louis Imre: Die Prinzipien der Dorferziehung.

Ladislav Hofbauer: Die Siebenbürgische Ungarische Gelehrten-Gesellschaft des Gabriel Döbrentei (1817—1821.).

DATENSAMMLUNG. Der unbekannt Entwurf einer Akademie von Gabriel Döbrentei. Mitgeteilt von *Ladislav Hofbauer*.

NACHRICHTEN DES SIEBENBÜRGER MUSEUM-VEREINS. Die Eröffnungsrede des Abteilungs-Präsidenten Alexander Tavaszy. — Die Gedenkbücher der Wanderversammlung von Baia Mare (Nagybánya) des Siebenbürger Museum-Vereins. — Die archäologischen Ausgrabungen des Siebenbürger Museum-Vereins.

MITTEILUNGEN DER NATURWISSENSCHAFTLICHEN ABTEILUNG DES SIEBENBÜRGER MUSEUM-VEREINS. *Johann Bányai*: Die mikroskopische Untersuchung der Erzdarn.

MITTEILUNGEN DER MEDIZINISCHEN ABTEILUNG DES SIEBENBÜRGER MUSEUM-VEREINS. *Julius Orient*: Die Apotheker-Bürgermeister-, Senatoren-, Abgeordneten und Naturforscher in Siebenbürgen.